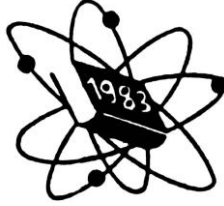

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ

SAYI: 22

CİLT: 22

YIL: 13

2012/1

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. İ. Naci CANGÜL

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Coşkun AK
Prof. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Fügen BERKAY
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Ersin Kuşdil

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ali Akar (Muğla Üniv.)
Prof. Dr. Reşat Öngören (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet Aça (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Muammer Demirel (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Alev Sinar Uğurlu (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. İsmail H. Aksoyak (Gazi Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Şahin (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (Fırat Üniv.)
Prof. Dr. Kerime Üstünova (Uludağ Üniv.)

Prof. Dr. Özer Ergenç (Bilkent Üniv.)
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Saime Yüceer (Uludağ Üniv.)
Doç. Dr. Gürcan Polat (Ege Üniv.)
Doç. Dr. H. Emre Bağçe (Kocaeli Üniv.)
Doç. Dr. Nurcan Abacı (Uludağ Üniv.)
Doç. Dr. Bahri Ata (Gazi Üniv.)
Doç. Dr. Hülya Taş (Ankara Üniv.)
Yrd.Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniv.)
Yrd.Doç. Dr. Hülya Taş (Uludağ Üniv.)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basımevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA
Tel & Fax: 2940531
e-mail: uumatbaa@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Sayfa

1. 19. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Âyanlık ve Âyanlık Mücadelesi
Nilüfer ALKAN GÜNAY 1
2. Emir Sultan (Mehmed El-Buhârî) Vakfı'nın Mali Tarihi
(1608-1634)
Kayhan ORBAY 23
3. Gazzîzâde Abdüllatif'in Kaleminden Bursa Dergâhları
Hasan Basri ÖCALAN 43
4. Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımaları
Buket ÖNAL, Mehlika Özlem ULTAN 65
5. Sosyal Ağların Karşılaştırılması: İnegöl'ün Yerli ve
Göçmen Kadınları
Ayşenur BİLGE ZAFER 85
6. Bergama Yöresi Yörük Ağızlarında Şimdiki Zaman
Fatma Sibel BAYRAKTAR 103
7. Kadın İcracılar Bağlamında Balıkesir Düğün Törenlerinde
Mani İcrası
Mehmet Ali YOLCU 113
8. 19. Yüzyıl Bursa Kültürünü Besleyen Fevâ'id Gazetesinin
Nüsha-i Güzîde'si
İbrahim İmran ÖZTAHTALI, Cansu ERTUĞRUL 133
9. Hierapolis Phrygia: Kuruluşundan Selçuk Dönemine
Güven GÜMGÜM 149
10. Alfred Adler'in Kişilik Kuramı'nın Demokrasi Düşüncesi
Açısından Önemi
Semih EKER 157

CONTENTS

Page

1. The Ayanship and The Struggle For Being The Chief
Of Ayans In Early 19th century Bursa
Nilüfer ALKAN GÜNAY 1
2. Foundation For Financial History Of Emir Sultan
(Mehmed El-Buhari) (1608-1634)
Kayhan ORBAY 23
3. Bursa Dervish Lodges: From The Perspective
Of Gazzîzâde Abdüllatif
Hasan Basri ÖCALAN 43
4. Balkan Pact (1934) and Its Reflections On Abroad
Buket ÖNAL, Mehlika Özlem ULTAN 65
5. A Comparison Of Social Networks: Native And Immigrant
Women Of İnegöl
Ayşenur BİLGE ZAFER 85
6. The Time Now at The Dialects Of Pergamon Region Yörüks
Fatma Sibel BAYRAKTAR 103
7. Mani Performing In Balıkesir Wedding Ceremonies Context
of Woman Performers
Mehmet Ali YOLCU 113
8. Special Issue of the Fevâ'id Periodical Feeding
the 19th Century Bursa Culture
İbrahim İmran ÖZTAHTALI, Cansu ERTUĞRUL 133
9. Hierapolis of Phrygia: From Foundation to Seljuk Period
Güven GÜMGÜM 149
10. The Importance Of Alfred Adler's Personality Theory
In Terms Of Democratic Thought
Semih EKER 157

19. YÜZYIL BAŞLARINDA BURSA'DA ÂYANLIK ve ÂYANLIK MÜCADELESİ

*Nilüfer ALKAN GÜNAY*¹

ÖZET

Toplumun ileri gelen kimseleri olarak âyan, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Osmanlı şehir yönetiminin baş aktörü konumundadır. Âyanlar Çağı da denilen bu dönemde ortaya çıkan âyan aileleri imparatorluğun birçok yerinde buldukları bölgenin fiilî hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Yapılan araştırmalar bu süreçte Bursa'da da âyanlığın güçlendiğini ve bir takım âyan ailelerinin türediğini göstermektedir. Bu makalede konuyla ilgili ayrıntılı bilgi içerdği tespit edilen Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri adlı risâleye dayanılarak, 19. yüzyıl başlarında Bursa'da âyanlık ve âyan reisliği için yapılan mücadeleler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Âyan, Sürgün, Mahkeme, Cizyedârzâde, Mizânî Hacı Ali Ağa,

ABSTRACT

The Ayanship and The Struggle For Being The Chief Of Ayans İn Early 19th Century Bursa

As being the dignitaries of society, âyan was the central figure of the Ottoman urban administration from 18th century to the second quarter of the 19th century. In this period, also called as "the age of âyans", âyan families obtained de facto control in the regions they resided in. The researches about this process reveal that, âyan gained power and some âyan families arose in Bursa too. In this paper, relying on the pamphlet (risâle) named Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri, I will take

¹ Dr. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
niluferalkan@uludag.edu.tr

into account the ayanship and the struggles for being the chief of âyans in Bursa at the beginnings of 19th century.

Key Words: Bursa, Âyan (dignitaries), Exile, Court, Cizyedârzâde, Mizânî Hacı Ali Ağâ

Giriş

Osmanlı yönetim düzeninde 17. yüzyıldan başlayarak I. Mahmud'un merkezileşmiş rejimine (1808-1839) kadar giderek etkinliği arttıran bir yerleşmenin olduğu gözlenmektedir. Bu süreçte yerel ileri gelenler olarak âyan, bir taraftan merkezi yönetim için taşrada emirlerin yerine getirilmesinde vazgeçilmez bir araç haline gelirken diğer taraftan bulunduğu yerin ve dönemin koşullarına göre reyanın koruyuculuğundan, mütegalibeliğe ve şehir idareciliğine uzanan farklı roller üstlenmişlerdir. Bazı bölgelerde bir takım âyan aileleri ekonomik ve siyasal işlere egemen olmuşlardır. Rize dolaylarında Tuzcuoğulları, Yozgat yöresinde Çapanoğulları, Ankara'da Müderriszâdeler, Musul'da Celîli ailesi, Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları, Rusçuk'ta Tepedelenli Ali Paşa, Aşağı Tuna'nın Belgrad'dan denize kadar uzanan bölgesinde Vidinli Osman Pasvanoğlu bu devrin etkin âyanlarına ve ailelerine örnek olarak verilebilir².

Bu düzenin Bursa'da idarî yapıda ve sosyal hayattaki yansımaları hakkındaki araştırmalar ise halen sınırlı düzeydedir³. Bursa Yazma ve Eski

² Bkz. İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, 1977, ss. 27-52; İnalçık, H., "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), ss. 282-337; İnalçık, H., "The Emergence of Big Farms, Ciftlik: State, Landlords and Tenants", *Contributions à l'Histoire Économique et Sociale de l'Empire Ottoman*, ed. J.L. Bacqué-Grammont and P.Dumont, Paris-Louvain 1983, ss. 105-126; Abou-El-Haj, Rıfâ'at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Kitabevi, Ankara 2000; Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Basımevi 1994; Khoury, Dina Rızık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, çev. Ülkün Tansel, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008; Salzmann, Ariel, *Measures of Emire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807*, Columbia University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Columbia 1995; Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011, s. 257-344.

³ Şu araştırmalara bakılabilir: Dilekçi, Fatih, Cizyedârzâde Ahmed Bahâüddin ve "Fetihnâme"si, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003; Çiftçi, Cafer, "18. yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa: 6, c. 6, Bursa 2004, ss. 67-86; Alkan Günay, Nilüfer, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010; Çetin, Atilla, "Bursa'da Âyanlar Savaşı", *Bursa Araştırmaları*, sa: 17, Bursa 2007, ss. 45-47; Çetin, Atilla, "Bursa'da Âyanlığın

Basma Eserler Kütüphanesi'nde tespit edilen *Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri*⁴ adlı 34 varaktan oluşan bir risâle bu açıdan önem taşımaktadır. Bu makalede adı geçen risâle esas alınarak Bursa'da âyan ve yaşanan âyanlık mücadelesinin analizi amaçlanmaktadır.

Risâle'ye Dair

Ocak-Şubat 1813 (Muharrem 1228) tarihinde⁵ yazılan risâlede⁶ 1812 yılı boyunca Bursa'da âyan reisinin kim olacağı meselesi etrafında dönen gelişmeler ele alınmıştır.

Risâlede ele alınan konular şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1-Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi'nin Bursa Âyanlığı
- 2- Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin Bursa Âyanı seçilmesi
- 3- Âyan seçimi konusunda şehirde ortaya çıkan partileşme
- 4- Cizyedârzâde Mustafa Efendi'nin muhasebe defteri hakkında yapılan tahkikat

Bütün bu gelişmeler risâlenin yazarı Abdürrahim Efendi tarafından kısaca şöyle aktarılmıştır:

Kaldırılması”, *Bursa Araştırmaları*, sa: 29, Bursa 2010, ss. 24-27; Satıcı Emre, “Meclis Üyelüğinden Paşa'lığa Tahir Ağa (Tanzimat Sonrası Yerel Yönetimde Eşrafın Rolüne İlişkin Bir Örnek)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sa:40, c. 25, ss. 225-244.

4 Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 504. Bundan sonraki dipnotlarda *Bursa'da Âyanlık* olarak kısaltılacaktır.

5 Bursa'da Âyanlık, 34 a.

6 Risâlenin yazarı *Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi*'dir. Abdürrahim Efendi'yle ilgi olarak dönem hakkında bilgi veren diğer eserlerde bir kayda rastlanmamıştır. Risâlede verdiği bilgiler onun anlattığı tarihte Bursa'da yaşadığına, büyük olasılıkla da şehrin ulemâsından ve âyanından olduğu işaret etmektedir. Yazar hakkında risâlenin ilk varığında 10.06.1943 tarihli bir not bulunmaktadır. Kitabın yazarının Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim olduğu ve “*risâlenin 12. varığında bu zatın sâbık Bursa Kadısı olduğu anlaşılmalıdır*” denilmiştir. Risâlenin 12. varığında geçen Abdürrahim Efendi ise şöyle tanımlanmıştır: “*bu eyyâmda âsitâne-i aliyyede şeref-endâz mukîm ahâlî-i beldenin ser-bülendi ve mevâlî-i izâmın dil-bendi sabıkân Saray Bosna Kadısı Kadızâde semâhatlü es-Seyyid Abdürrahim Edendi*”. Aşağıda ele alacağımız gelişmeler sırasında Bursa âyanı adayları olan Uryanîzâde Efendi ve Mizânî Hacı Ali Ağa'nın yerine, iki taraftan da (adı geçen adayların arkasında oluşan iki hizipten) olmayan birinin âyan olması düşünülmüş ve o sırada İstanbul'da bulunan bu şahsın (Kadızâde Es-Seyyid Abdürrahim Efendi) yazarımız olması pek olası görünmemektedir. Kamil Kepecioğlu *Bursa Kütüğü*'nde Kadı maddesi altında tespit edebildiği kadarıyla 1332-1907 tarihleri arasında Bursa Kadılığı yapmış olan şahısları sıralamıştır. Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'nin bu listede de adı geçmemektedir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 1 a. Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. 2, haz. Hüseyin Algül vd., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009, s. 267-268; Bursa'da yaşamış diğer Türkmenzâdeleler aşağıda ele alınmıştır. Bkz. 31 nolu dipnot.

Bursa Âyanı (baş âyan) olan Cizyedârzâde Mehmed Hüsâmeddin Efendi, 1812 yılı başında azledildikten sonra yerine âyan-ı belde tarafından Uryanîzâde Mustafa Efendi seçilmiştir. Ancak şehirde bazı kesimler Uryanîzâde'nin âyanlığını kabul etmeyerek eski Bursa Âyanlarından Mizânî Hacı Ali Ağa'yı istemişlerdir. Ali Ağa'yı destekleyenler esnaftan beledici ve peştemâlcî taifelerinden, Bektaşilerden ve şehirdeki başıboş eşkıya taifesinden bazı kimseleri de örgütleyerek Bursa Nâibi⁷ ve âyan-ı vilâyet üzerinde baskı kurmaya, bu yolla da isteklerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sık sık mahkemeyi basarak, Nâibe zorla Mizânî'nin Bursa âyanı seçildiğini bildiren ilâmlar yazdırmışlardır. Ayrıca arzuhaller hazırlayarak Bâb-ı âli'ye de gitmişlerdir. Ancak sonuç alamadıkları gibi bu başvurularından ilkinde Hacı Ali Ağa başta olmak üzere 8 kişi sürgünle cezalandırılmıştır.

Sürgün cezası Bursa'da düzenin tekrar sağlanmasında yeterli olmamıştır. Bursa Nâibi'nin bir fermanın⁸ okunması için âyan-ı beldeyi ve esnaf kethüdâlarını mahkemeye çağırmasını fırsat bilen Ali Ağa cephesi de yukarıda saydığımız grubu, özellikle de eşkıyaları örgütlemek suretiyle mahkemeyi bastırmışlardır. Bu planı önceden haber alan Uryanîzâde ve âyan-ı belde tehlikeli olacağından mahkemeye gitmemişlerdir. Ali Ağa taraftarları, bu baskın sırasında Nâibi, o sırada mahkemede bulunan Attarân

⁷ Risâlede o sırada Bursa Kadısı olan şahıstan hiç bahsedilmediği dikkati çekmektedir. Bursa Kadılığı, Bursa Nâibi tarafından yürütülmektedir. Bu durum incelediğimiz tarihte Bursa Kadılığı'nın arpalık olarak tevcih edildiğine işaret etmektedir. Nitekim Kepecioğlu da 1812 ve 1813 yıllarında Bursa Kadıları olarak Askıcızâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ve ondan sonra da Seyyid Yusuf Efendi'yi kaydetmiştir. Osmanlı yönetim düzeninde kadıların arpalık olarak tevcih edilmesi ve kadılık görevinin asıl mutasarrıf olan kişinin belirlediği nâib tarafından yürütülmesi 17. yüzyıl başlarından itibaren sıkça görülen bir uygulamadır. Bursa özelinde ise 18. yüzyıl sonlarına kadar bu uygulamaya işaret eden bir kayda rastlanmamıştır. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.2, s. 268; Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması*, Çev., M. F. Özçınar, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 50-53 Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda* Ankara, TTK Basımevi, Ankara 2006, s. 103; Baltacı, Cahit, "Arpalık", c.3, *TDVİA*, İstanbul 1991, ss. 392-393, s. 393; Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 211; Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 79. Türkmenzâde risâlesinde şehre gelen nâibleri sırasıyla kaydetmiştir. Risâleye başladığı sırada (Ocak-Şubat 1812) Bursa Nâibi, Kırmızı Hasan Efendi, 15 Şubat 1812 tarihinden itibaren Hamamîzâde Ahmed Efendi ve 12 Haziran 1812'den itibaren de Topkapılı Kadızâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendidir. Ayrıca nâibler yerel ulemâdan değil İstanbul'dan gelen kişilerdir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 3b, 5b, 6b, 23 a.

⁸ Nâib, Uryanîzâde'nin âyanlığını onaylayan sadâret mektubu geldiği halde bu haberi şehirde yaşanan gerginlikler nedeniyle ahaliye duyurmaya çekinmiştir. Bu sebeple daha önce gelmiş olan, Bursa ve Kite Kazalarından 600 nefer asker talep eden bir fermanın okunması gerekçesiyle âyan-ı beldeyi ve esnaf kethüdâlarını meclis-i şer'e davet etmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 9 a.

Kethüdâsı Hafız Halil Efendi, Ağaççılar Kethüdâsı es-Seyyid Mustafa Ağa ve Siphapazarı Kethüdâsı es-Seyyid Mehmed Ağa'yı, ehl-i hireften bazı kimseleri dövmüşlerdir. Yaralanan kişiler Türkmenzâde'nin deyimiyle 50-60 gün çalışamaz hale gelmişlerdir.

Şehirde sürgün olarak bulunan el-Hac Mustafa Paşa ve el-Hac Mehmed Paşa, bu olaydan sonra Uryanîzâde Efendi ile âyan-ı beldeyi ve Mizânî Hacı Ali Ağa'yı destekleyen grubun elebaşlarını huzurlarına çağırılmışlardır. İki tarafın arasını bulmak için üçüncü bir şahsın âyan olmasını önermişlerdir. Bu şahıs Kadızâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'dir. Kadızâde'nin âyanıyeti için bir mahzar ve ilâm düzenletilerek İstanbul'a yollanmıştır.

Ancak bu belgeleri Sadâret'e sunmadan önce Uryanîzâde'nin âyanlıktan çekilmesi gerektiği öğrenilmiştir. Bu durum Bursa'da duyulunca Mizânî'nin taraftarları, yine ağalarının sürgünden affedilmesi ve Bursa âyanı olması için bir arzuhal hazırlayarak 20-30 kişi ile âsitâne-i aliyyeye yollamışlardır. Bursa cephesinde de, *bu aralıkda umûr-ı belde muattal kalmasin* bahanesiyle, Nâibten zorla Ali Ağa'nın oğlu Hulusi Efendi'yi âyan vekili olarak tayin eden bir mürâsele almışlardır. İstanbul'da ise 26 Mart 1812 tarihinde bahsi geçen arzuhal Sadâret'e sunulmuştur. Ancak bu talep de dikkate alınmamış ve arzuhalı getirenler alikonularak cezalandırılmışlardır.

Ali Ağa taraftarları yılmayarak bu kez 80-100 kişi kadar beledici, peştemâlcî, bakkal taifelerinden adamlar toplamışlardır. Ayrıca gayrimüslimlerin de katılımını sağlamaya çalışmışlardır. İstedikleri kadar olmasa da büyük bir kalabalık oluşturarak yine Bâb-ı âli'nin yolunu tutmuşlardır. Tekrar Mizânî'nin âyan reîsi olmasını istediklerini bildirmişlerdir. Ancak bu kez Cizyedârzâde'nin âyanlığı sırasında tutulan muhasebe defterlerinin de incelenmesini istemişlerdir.

Devlet, Bursa'da sürmekte olan ve İstanbul'a da yansıyan bütün bu karışıklıkların son bulması için Mizânî'nin affına ve Cizyedârzâde'nin muhasebesinin görülmesine karar vermiştir. Bir heyet oluşturularak Bursa'ya gönderilmiştir. Heyet, Bursa'da Cizyedârzâde'nin evinde defteri incelemeye ve konuyla ilgili tahkikata başlamıştır. Hüsameddin Efendi'nin âyanıyeti sırasında Sandık Emîni ve Kâtib-i Mesârif olan şahıslarla, Cizyedârzâde'nin muhasebesinde tutarsızlık olduğunu iddia eden Ali Ağa taraftarlarının elebaşlarıyla ve yine bu şahısların belirlediği ahaliden 12 kişi ile görüşmeler yapılmış, hesaplar onlara da sorulmuştur. Ali Ağa cephesi defterdeki birçok masrafi kabul etmemiştir. Cizyedârzâde 248.793 guruş borçlu çıkarılmıştır.

Heyetin isteğiyle Uryanîzâde âyanlıktan çekilmiştir. Devletin de onayıyla Hacı Ali Ağa Bursa Âyanı tayin edilmiştir. Bundan sonra Mizânî cephesi tarafından Cizyedârzâde ailesinin malları ve emlakı yağmalanmıştır. Çiftliklerinden gelen mahsulatı "sahipsiz mal" denilerek Bursa Galle Pazarı'nda düşük fiyattan satılmıştır.

Diğer taraftan Hüsameddin Efendi'nin Kethüdâsı Abdülkerim Ağa-Cizyedârzâde'nin parasını ve malını saklıyordu gerekçesiyle- Mütessellim Konağı'na hapsedilmiştir. Sandık Emni El-Hac Mehmed Ağa ve Kâtib-i Mesârif Ahmed Ağa da yine aynı gerekçeyle Nâkîbü'l-eşraf Kaymakamı Konağı'na hapsedilmişlerdir. Bu gelişmelerin İstanbul'da duyulmasıyla merkezî yönetim, Bursa'da düzen kalmadığı, eğer bu şekilde devam ederse beldenin perişan ve harap olacağı düşünülerek şehirde düzeni sağlaması için bir vezirin görevlendirilmesine karar vermiştir.

Alınan karar doğrultusunda Kocaeli Valisi olan Ahmed Aziz Paşa'ya Kocaeli'ne ek olarak Hüdâvendigâr Sancağı da tevcih edilmiştir. Paşa, Bursa'ya 1 Kasım 1812'de gelmiş ve kendisi için hazırlanan Şükürzâde Konağı'nda misafir edilmiştir.

Cizyedârzâde de bu sırada Bâb-ı âli'ye kendisine ve ailesine karşı merhamet dileyen bir arzuhal sunmuştur (14 Eylül 1812). Yukarıdaki toplu paradan ahaliye ödenmesi kararlaştırılan hissedenden 2/3 oranında bir indirim yapılmıştır. Cizyedârzâde de bunu bildiren fermanla Bursa'ya dönmüştür. Ferman, Ahmed Aziz Paşa'nın huzurunda Nâib ve eşrâf-ı vücûh da hazır bulunurken okunmuştur. Cizyedârzâde'nin ödemesi istenen bedel 83.333,5 guruştur. Hüsameddin Efendi itaat edeceğini, lakin defterlerinde bir eksiklik olmadığını belirtince, Ahmed Aziz Paşa defteri incelemiştir. Vezir, o sırada huzurunda bulunanlarla ve muhasebe heyetinin görüştüğü ahaliden kimseleri çağdırtmak suretiyle ikinci bir tahkikat yapmıştır. Burada, muhasebe heyeti tarafından alınan kararın Bursa'daki bu fetret ve ihtilal döneminde Cizyedârzâde'ye karşı düşmanlıkla alınmış olduğu itiraf edilmiştir. Cizyedârzâde aklanmıştır. Ancak Cizyedârzâde'den alınması kararlaştırılan meblağdan devlet 50.000 guruşu Adana Valisi Mustafa Paşa'ya tahsis etmiştir. Bu paranın ve gelen muhasebe heyetinin mübâşiriyye ücretlerinin de yine Cizyedârzâde'den tahsiline (aklanmış olsa da) karar verilmiştir. 16.271 guruş da Hüsameddin Efendi'nin mallarını gasp ederek satan Mizânîcilerden tahsil edilecektir (Ocak-Şubat 1213).

Aşağıda öncelikle risâlede verilen bilgiler esas alınarak 1812 yılında Bursa'da âyan-ı beldenin kimlerden oluştuğu, âyanlık mücadelesinin tarafları ve tarafların toplumsal dayanakları ele alınacaktır.

1812'de Bursa'da İleri Gelenler ve Âyanlık Mücadelesinin Tarafları

Osmanlı toplumunda “âyan” tâbiri geniş bir toplumsal zümreyi içine almaktaydı. Topluca şehir ileri gelenleri diyebileceğimiz bu zümre; molla, kadı, müftü, müderris gibi din adamları ile tarikat şeyhleri ve nakîbleri; keyhüdâ yeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocuklarını; bezzaz, kemhacı, kuyumcu gibi değerli eşya ticareti yapanları; kasabbaşı, bakkalbaşı, pazarbaşı gibi esnaf liderlerini ve

şehir kethüdâlarını kapsamaktaydı⁹. Ancak âyan ve eşraf statüleri, servetleri ve sosyal konumları açısından farklılık gösteren gruplardan oluşuyordu. Her sancakta ve kazada âyan içinde de hiyerarşik bir sıralanma vardı¹⁰. Âyan arasında servet ve itibar olarak sivrilenler âyanın da âyanı diyebileceğimiz bir konumdaydılar. Şehir yaşamında toplumsal piramidin en üstünde yer alan bu grup içine girenler çoğunlukla mütesellimlik, âyan reisliği, şehir kethüdâlığı, pazarbaşılık, nakîbül-eşraf kaymakamlığı, nâiblik, mültezimlik, mütevellilik, vakıf kaymakamlığı gibi kendi iş alanlarının dışında şehirdeki bazı yetki alanlarını da tasarruf eden kişilerdi.

Âyan-ı vilâyet, âyan-ı belde, eşraf-ı vücûh-ı belde diye ifade edilen¹¹ bu şahısları merkezî yönetim muhatap almakta, yetki vermekte ve birçok konuda sorumlu tutmaktaydı. Devlet, özellikle tüm kaza ya da sancak halkını ilgilendiren, vergilerin toplanması, eşkıyanın hakkından gelinmesi ve merkezin talep ettiği asker ve mühimmatın (ya da parasının) temini gibi konularda onların birlikte hareket etmesini bekliyordu¹². Gerektiğinde kadı'nın/nâibin makamında (meclis-i şer' de) ve onun başkanlığında toplanan âyan-ı vilâyet, pazar fiyatlarının belirlenmesi, şehrin düzeni ve temizliği ile merkezle yazışmayı gerektirmeyen diğer beledî konularda da kararlar almaktaydılar¹³.

17. yüzyılın sonlarından itibaren kazalarda âyan-ı belde arasından bir kişinin baş âyan seçilerek *reis-i âyan* ve *aynü'l-âyan* gibi unvanlarla anıldığı görülmektedir¹⁴. Baş âyanlık sadece merkezin ve reayanın nazarında

⁹ Âyanın kapsamı hakkında bkz. Ergenç, Özer, "Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, ss. 105-118, s. 106; İnalçık, a.g.m.1977, s. 37-38; Mert, Özcan, "Âyan", TDVİA, c. 4, İstanbul 1991, s. 195-196.

¹⁰ Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8-12, sa: 14-23, Ankara 1970-74, ss. 51-61, s. 53.

¹¹ Türkmezzâde risâlesinde *eşraf-ı vücûh-ı belde, vücûh-ı belde, eşraf-ı vücûh-ı memleket* tabirlerini kullanmıştır. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 5 a, 10 a, 11a, 12 a.

¹² Mert, a.g.mad., s. 196; 18. yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden tespit edilen örnekler için bkz. Alkan Günay, a.g.tz., s. 117.

¹³ İnalçık, a.g.m.1977, s. 41; Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, c. 2, Barış Kitap Basım Yay., Ankara 1999, s. 68.

¹⁴ Erken Osmanlı dönemlerinden itibaren devletin ve reayanın başvurduğu bazı uygulamalar baş âyanlık mevkiinin kökenini oluşturmaktadır. İnalçık konuyla ilgili olarak; avâız vergilerinin toplanması ve devlete teslimi için ilgili kazada bir kişinin *başbuğ/başbey* seçilmesini, zengin bir âyanın devletin acil bir ödeme talebi olduğunda bulunduğu kazanın reayası adına (onlardan sonra kendi adına toplamak üzere) bu ödemeyi üstlenmesini ya da devletin askerî kaynakları ve deneyimi olan bir âyanı bölgesindeki eşkıyaları yakalamak için *başbey* olarak tayin etmesini bu tür uygulamalara örnek olarak vermektedir. Dolayısıyla önceden daha çok fiilen ve kısa sürelerle üstlenilen bu tarz liderliklerin 16.

sağlayacağı itibar ve kudret açısından cazip değildi, aynı zamanda mütesellim olmak için de bir basamak işlevi görüyordu¹⁵. Çünkü bu makam aynı zamanda bireysel çıkarlar doğrultusunda kullanılmak üzere merkezî yönetim ile kurulacak ilişkiler için bir araçtı. Bu dönemde baş âyan olabilmek için Osmanlı taşrasında çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Âyanlık mücadelesinde başarı reaya ve âyan arasındaki itibara, servete ve zor kullanma gücüne (kapılarındaki sekbanlara) bağlı olduğu gibi şehirdeki ehl-i örf mensupları ile kadı ve nâiblerle kurulan ittifaklarla da yakından ilişkili idi¹⁶.

Elimizdeki risâle *müderrişîn-i kirâmdan Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi*'nin¹⁷ (öl. 1844) Bursa âyanlığından¹⁸ azli ile başlamaktadır. Hüsâmeddin Efendi, Bursa'da 18. yüzyılın ortalarından itibaren yükselişle dikkat çeken Cizyedârzâde ailesinin bir üyesidir. Bursa'nın ilk âyan reisinin cediti Cizedârzâde Hacı Hüseyin Ağa (öl. 1784) olduğu düşünülmektedir¹⁹. Hüseyin Ağa'dan sonra, Hüseyin Ağa'nın torunu Bahaeddin Efendi (öl. 1794)²⁰ ve sonra da onun oğlu Hüsameddin Efendi Bursa Âyanı olmuştur²¹.

yüzyıl sonlarından itibaren resmleştigi, birer makam halini aldıkları gözükmektedir. Diğer taraftan *âyan reisliği* kethüdâlık ile de yakından ilişkilidir. Kethüdâ tayini Osmanlı tarihi boyunca karşılaşılan bir olgudur. Kethüdâ kendisini seçen topluluğun (yeniçeri ocağı, esnaf taifesi, şehir halkı) temsilcisi, muhtarıdır. Eğer bir topluluk seçtiği kethüdâyı sonradan istemezse o kişinin kethüdâlığının devamını devlet dahi sağlayamaz. Kethüdâlık da özellikle 16. yüzyıl sonlarından itibaren yaygınlaşmış bir uygulamadır. Şehir kethüdâları belirli yerel hizmetleri görmek üzere şehir âyanı arasından seçilirlerdi. Devlet, baş âyanlık uygulamasını 1786'da kaldırma girişiminde bulunduğu sırada baş âyanlığın yerine şehir kethüdâlığını getirmiştir. Diğer bir deyişle şehir kethüdâsının görev alanını genişletmiştir. Ancak 1790'da tekrar eski uygulamaya geri dönülene kadar âyanların bu kez de şehir kethüdâlığı için uğraştıkları ya da âyanlık iddialarını devam ettirdikleri görülmüştür. İnalçık, a.g.m.1977, s. 44-45; Mert, a.g.mad., s. 196; Şahin, Canay, *The Rise and Fall Of An Âyan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 29-30.

¹⁵ İnalçık, a.g.m. 1977, s. 47.

¹⁶ Özkaya, âyanlık iddiasında olanlar ve baş âyan olmak için harcanan çabalar hakkında tekil olaylara dayanan çok sayıda örneğe kitabında yer vermiştir. Bkz a.g.e., s. 116-118.

¹⁷ *Bursa'da Âyanlık*, 2 a.

¹⁸ Risâlede reis-i âyan ve aynü'l-âyan gibi unvanlar kullanılmamıştır. Bunun yerine *Muhtar* veya sadece *Âyan* tabirlerinin ya da "*âyanıyette muhtar olmak*" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Bursa'da Âyanlık, 4 a, 5 a, 5b, 9a.

¹⁹ Dilekçi, a.g.tz., s. 8-15; Alkan Günay, a.g.tz, s. 198.

²⁰ Çoğunlukla ulemadan olan Cizyedârzâde ailesinin fertleri hakkında bkz. Dilekçi, a.g.tz, s. 8-16, 53.

²¹ "*mâmâ-ileyhin* (Mehmet Hüsameddin Efendi) *ceddi el-Hac Hüseyin Ağa altmış sene onların intikallerinden sonra babası Bahaeddin Efendi ile'l-vefât umur-ı fukarâ-yı refet*

Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi müderrisliğinin haricinde, İzmir Mollası ve Mısır Mollası da olmuştur²². Türkmenzâde'nin verdiği bilgiye göre; Cizyedârzâde'nin kardeşleri Mehmed İzzet Efendi ve Mehmed Rakım Efendi ile ortak çiftlikleri bulunmaktaydı ve yine ortaklaşa malikâne olarak tasarruf ettikleri birkaç köy mahsulâtından gelirleri vardı²³.

Hüsameddin Efendi Filedar Köyü ahalisinin şikayetleri sonucu azledildikten sonra²⁴ âyan-ı belde toplanarak Uryanîzâde Mustafa Efendi'yi âyaniyyette muhtarları olarak seçmişler ve ilâmını da düzenleterek âsîtâne-i aliyyeye yollamışlardır. İşte bu olaydan sonra seçim "*cümle ittifakıyla râbîta-bend (bağlayıcı) olmayub bir kaç kimesnenin beynlerinde hafiyyeten (gizlice) karar virilmiş bir maddedir*" diye itirazlar yükselmiştir²⁵. Mizânî Hacı Ali Ağa'nın ismi de alternatif bir isim olarak böylece ortaya çıkmıştır.

üzere rü'yet iderler olub mûmâ-ileyh dahi ceddi ve pederi mesleğine sülûk itmekle yine âyaniyyete ibkâsı niyâzında olduklarını" Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 4 b.

²² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 687.

²³ *Bursa'da Âyanlık*, 26 b.

²⁴ Azli hazırlayan sebep olarak Abdurrahim Efendi, 1810 yılında çıkarılan peksimet emriyle başlayan bir takım olayları göstermektedir. Rusya ile 1806 yılından beri devam eden savaş için Bursa Kazası'ndan on bin kantar peksimet ve pişirme masrafı talep edilmiştir. Bursa Âyanı sıfatıyla Cizyedârzâde bu peksimetler için gereken buğdayın toplanması işinin başındadır. Filedar Köyü ahalisi payına düşeni vermekte isteksiz olduğu gibi sonunda verdiği buğday da eksik çıkmıştır. Kendilerinden tekrar buğday talep edilmesine itiraz eden köylü, Filedar'ı malikâne olarak tasarruf eden ser-çukadar es-Seyyid Ömer Ağa'ya (İstanbul'da) başvurmuşlardır. Bundan sonra köylünün Bursa Nâibi tarafından davaları görülmüş ve haksız bulunmuşlardır. Ancak köylü tekrar şikayet için âsîtâne-i âliyyeye giderek Ömer Ağa'ya başvurmuştur. O da durumu Bâb-ı âliye iletmıştır. Sonunda Cizyedârzâde belde ahalisini korumakta yeterli kuvvete sahip olmadığı ve gereken ihtimamı göstermediği gerekçesiyle azl edilmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 2a-4 a.

²⁵ *Bursa'da Âyanlık*, 5 b. Bir bölgenin resmî âyanının (âyan reisinin) seçimi hakkında mevcut verilerle genel bir prosedürden bahsetmek zordur. Öncelikle bu seçimlere seçmen olarak kimin katıldığı belirin değildir. Uryanîzâde örneğinde seçim eşrâf-ı vüçûh-ı belde arasında gerçekleşmiştir. Ancak "*cümle ittifaki*" olamadığı gerekçesiyle seçime itiraz edilmiştir. Buradaki "*cümle*" ile kastedilen tüm Bursa ahalisinin seçime katılması mıdır? Bu konuda âyan seçimlerine seçmen olarak sadece reyanın, yalnız âyan-ı beldenin son olarak da hem reyanın hem de âyan-ı beldenin katıldığına dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu noktada reyanın seçime bizzat katıldığını söylemek zor olsa da âyan reisi olacak kişinin (en azından seçimden sonra azledilmemek için) reyanın desteğini sağlamak ve korumak zorunda olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Cizyedârzâde'nin azli de bu duruma işaret etmektedir. Âyanın seçiminin resmîyet kazanması ise 1765 yılına kadar kadı'nın ilâmı ve valinin buyrulduzu ile olmuştur. Sonraki dönemde ise zamanla kadı ilâmı ile seçimin sadârete haber verilmesi ve bu kimsenin durumu tahkik edildikten sonra eğer karar olumlu olursa sadrazamın mektubunun yollanması uygulaması yerleşmiştir. Mutafçieva, V.P., "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, sa: 31, İstanbul 1977, ss. 163-182, s. 167; Mert, a.g.mad., s. 196-197; Özkaya, a.g.e. 1994, s. 117.

Uryanîzâde, hem Kudüs-i Şerif pâyeli bir kadı hem de o zaman Sultan Yıldırım Bayezid Medresesi Müderrisi idi. Ayrıca aile fertlerinin çoğunlukla ulemeden olduğu, bir âyan ailesinin, Uryanîzâdelerin, bir mensubuydu²⁶. Mizânî Hacı Ali Ağa ise Hüsameddin Efendi'den önce dokuz sene Bursa âyanlığı yapmıştı²⁷. Türkmenzâde onun, âyaniyeti sırasında sivri dilli ve kaba konuşan biri olduğunu bütün işlerini şiddet ile görerek ahaliyi zarara uğrattığını belirtmektedir²⁸.

Türkmenzâde şehirde iki isim etrafında oluşan partileşmeyi şöyle kaleme almıştır²⁹:

“... *hanedân-ı vilâyet ve eşrâf-ı vücûh-ı memleket vesâir ahâliden ehl-i ırz*³⁰ zümresi anlar mûmâ-ileyh Uryanîzâde Efendi'yi isterken bu husûs için bu kadar kıl u kal güft bî-meâl olduğundan mûmâ-ileyhin hilâf-gîrlerinde emniyyet olmak muhâl beriki dahi ki zümre-i eşrârdan beledici ve peştemâlcî vesâir ehl-i hirefîn yemîn ü yesârını fehîme-i kâdir değil sâde-dil akılsız gâfil makûlesi merkûm Hacı Ali Ağa'yı isterlerken hadîdü'l-lisân galîzü'z-zebân olub kâffe-i umûrunda unî ile muâmele ve ahâlî-i şehri dâimâ tekdîr ve rahne-dâr iylediği bundan akdem zemân-ı âyaniyyetinden ... olmağla”

Yukarıda aktarılan pasaja göre; Uryanîzâde'nin taraftarları şehirdeki âyan aileleri ve eşrâf-ı vücûh-ı memleket ile şehrin diğer saygıdeğer insanları, Mizânî Hacı Ali Ağa'nın taraftarları ise aşağı tabakadan beledici ve peştemâlcî ve diğer esnaf taifelerinin saf ve zeki olmayan üyeleridir. Aslında yazarın iki grubu üst ve alt tabaka şeklinde ayırdığı söylenebilir.

Türkmenzâde'nin risâle genelindeki anlatımından kendisinin de muhtemelen şehir âyanı³¹ ve Uryanîzâde taraftarları arasında yer aldığı

²⁶ 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlık gösteren bu aile için bkz. Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 197.

²⁷ *Bursa'da Âyanlık*, 17 b. Bursa Kütüğü'nde Mizânî Hacı Ali Ağa'nın, 1803 yılında vefat eden Arpacı Dede adlı şahsın muhalefatının zapt edilmesiyle ve 1810 yılında da muktedir olduğu kadar asker çıkartarak münasip bir başbuğ ile orduya göndermek üzere görevlendirildiği belirtilmektedir. Hacı Ali Ağa 1814 yılında Isparta'da ölmüştür. Eşi Mustafa kızı Şerife Ayşe ve oğulları Mahmut, Hacı Hafız Mehmet Hulusi, Mehmet Arif, Mehmet Raşit ve kızları Cemile ve Zeynep'tir. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s. 114.

²⁸ Ancak yazarımız taraftarlarının aksi yöndeki görüşlerine de yer vermiştir. Taraftarları onun âyaniyeti sırasında ahalinin halinden hoşnut olduğunu, Ali Ağa'nın dürüst ve fukarayı kollayan biri olduğunu belirtmişlerdir. *Bursa'da Âyanlık*, 17 b.

²⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 12 a.

³⁰ ehl-i ırz: doğru, dürüst, saygıdeğer kimseler. Bkz. Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23.b., Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s.209.

³¹ Bu yargımızı destekleyen 19. yüzyılda yaşamış Türkmenzâde adına sahip başka şahıslar da tespit edilmiştir: Türkmenzâde Seyyid Abdürrahim Rahmi Efendi (Müderris ve Kite

anlaşılmaktadır. Yazar, Uryanîzâde Efendi ve onun temsil ettiği âyan-ı vilâyetin muhalif taraf karşısındaki mağduriyetlerini vurgularken, Mizânî taraftarlarının sık sık *sâde-dil* (saf, bön), *akılsız*, *erâzil* ve *esâfil* (yüzsüz ve bayağı) *zümresinden* olduklarını yinelemiştir. Onların başındaki kimseleri ise *rüesâ-yı eşrâr* (fesat karıştıranların önde gidenleri) ve *eşhâs-ı fitne-engîz* (fitne fesat karıştıranlar) olarak adlandırmıştır³².

Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Bursa Âyanı olması için başlatılan hareketin elebaşları Ali Ağa'nın oğulları Mahmud ve Hulusî (Hacı Hafız)³³ Efendiler ile Nizâmîzâde Efendi ve Hilmizâde Efendi idi³⁴. Ali Ağa'nın kendisi de başlangıçta adına başlatılan bu hareketin örgütleyicisi konumundadır. Sonrasında Limni'ye sürgün edildiği için âyanlık iddiasını onun adına yukarıda ismi geçen şahıslar sürdürmüşlerdir.

Risâlede³⁵ ve gerek tespit edilen 23 Mart 1812 tarihli bir hatt-ı hümayûnda³⁶ kendisinin Cizyedârzâde'nin azli sırasında İstanbul'da ikamet ettiği belirtilmektedir. Bu hat-ı hümayûna göre; Ali Ağa, Uryanîzâde'nin âyan seçildiğini duyunca Bursa'daki bazı tarafları tahrik etmek suretiyle ve Kalyoncu'ya³⁷ da haber yollayarak bir araya getirdiği 700-800 kişiyi Mudanya İskeleyi'ne yollamıştır³⁸. Kendi de İstanbul'dan Bursa'ya hareket etmiştir. Bursa'daki taraftarlarıyla birleşerek mahkemeyi basmışlardır. Özellikle yeni atanan nâibin Bursa'ya geldiği gün tercih edilmiştir³⁹. Nâibten

Nâibi öl. 1848), Türkmenzâde Seyyid Mehmed Muhtar Efendi (Müderriş, öl. 1856), Türkmenzâde Seyyid Mustafa Âgah Efendi'nin kızı Şerife Azime Hanım (öl. 1863). Bkz. Mermutlu, Bedri- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları –I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011, s. 454,456, 461.

³² *Bursa'da Âyanlık*, 7 a, 9 a, 9 b, 12 a, 14 a, 17 a.

³³ Bu şahıs hakkında bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.* c. 3, s. 171.

³⁴ Bursa'da Âyanlık, 6 a.

³⁵ Bursa'da Âyanlık, 6 b.

³⁶ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171. Aynı konudan bahseden başka bir belge Atilla Çetin tarafından değerlendirilmiştir. Bkz. Çetin, *a.g.m.* 2010, s. 25.

³⁷ Belgede sadece “Kalyoncu” denilmiştir. Muhtemelen kastedilen o sırada Bilecik Voyvodası olan Kalyoncu Ali Ağa'dır. Kalyoncu Ali Ağa hakkında bkz. aşağıda s. 18. Kepecioğlu Bilecik Voyvodası'na ek olarak başka bir Kalyoncu Ali Ağa'dan da bahsetmiştir. Gemlik'te âyan olan bu şahsın adamları tarafından yapılan bir gasp olayını (1818) aktarmıştır. Krş. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.113

³⁸ Türkmenzâde Abdürrahim Efendi, mahkemeyi basan kalabalık için bir sayı vermemektedir. Ayrıca Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Kalyoncu'dan aldığı yardımdan da bahsetmemektedir. Bkz. Bursa'da Âyanlık, 6a.

³⁹ Protestonun gerçekleştiği gün belli değildir. Bahsi geçen nâib Hamamîzâde üAhmed Efendi, makamı 15 Şubat 1812 tarihinden itibaren tasarruf etmek üzere atanmıştır. Yazar, Nâibin mahkemenin bulunduğu sokağa girince “*Uryanîzâde Efendi'yi âyanıyyette istemeyiz bundan akdem Bursa'da âyan olan sâbık Mizânî Hacı Ali Ağa'ya isteriz ve gayrıyı istemeyiz, ilâmunı vir*” diye hep bir ağızdan bağırarak kalabalıkla karşılaştığını, o

zorla aldıkları âyanlık ilâmını birkaç kişi ile İstanbul'a yollamışlardır. Ancak Bâb-ı âli'ye Bursa'daki icraatları bildirildiğinden ilâmı getiren yedi şahıs ve Mizânî Hacı Ali Ağa sürgünle cezalandırılmışlardır.

Ali Ağa'nın taraftarları, âyan-ı beldeye karşı başlattıkları bu hareketlerinde başarıya ulaşmak için dayanak olarak reayaya, özellikle de esnaf gruplarına ve Bektaşilere yönelmişlerdir. Esnafı yukarıdaki isimlerin emirleri doğrultusunda örgütleyenler ise yine çoğunlukla esnaftan kimselerdir: Kütahyavî Mehmed Efendi, Bedesten Dellâli Molla Sadık, Şakir, diğer Bedesten Dellâli Kocabıyık Ali, kumaş satıcısı Mehmed, diğer bir Bedesten Dellâli Berber Ahmed, Damadı Serrâc Ali, Serrâc Lütfullah, Hurdacı oğlu Said, Hacı Eyûb oğlu Eyûb⁴⁰.

Bektaşiler, Mizânî Hacı Ali Ağa sürgünden affedilince kendisini karşılamak (Haziran-Temmuz 1812) için ve Cizyedârzâde'nin muhasebesini görmek amacıyla Bursa'ya görevliler geldiğinde düzenlenen alaylara katılmışlardır. Hangi tekkeden oldukları konusunda bir bilgi bulunmadığı gibi isim verilmeden bir "Bektaşiyân Şeyhi"nden bahsedilmektedir⁴¹.

Yazarın Hikmetîzâde Şeyh Efendi diye bahsettiği bir başka Şeyh de Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgünden dönüşü için düzenlenen alayda bulunmuştur. Bu zat, bir Celvetî dergâhı olan İsmail Hakkı Dergâhı (Hikmet-zâde Tekyesi) Şeyhi Mehmed Emîn Efendi (1744-1817) olmalıdır. Yâdigâr-ı Şemsî'de kendisinin devrin zenginlerinden olduğu, cömertliğiyle tanındığı ve *reîsü'l-meşâyih*⁴² olduğu bildirilmektedir⁴³. Bu durum Mizânîcilerin Bursa'da önemli bir toplumsal güç olan tasavvuf ehlinde güçlü dayanaklara da sahip olduklarını göstermektedir.

Son olarak Ali Ağa taraftarlarının Bursa'da yaşayan gayrimüslimleri de bu protesto ve alaylara dahil etmeye çalıştıkları risâleden anlaşılmaktadır.

gün ilâmı vermeden kalabalığı dağıtmayı başardıysa da ertesi gün benzer bir vaka yaşanınca ilâmı vermek zorunda kaldığını belirtmektedir. *Bursa'da Âyanlık*, 6 a-b, 7 a. Yıl boyunca bu tür protesto hareketleri devam etmiştir.

⁴⁰ Sıralanan isimlerden ilk beşi Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgünüyle aynı sırada sürgünle cezalandırılan şahıslar arasındadırlar. *Bursa'da Âyanlık*, 7 a, 10 a, 14 a.

⁴¹ Bursa'da Âyanlık, 20 a, 22 b.

⁴² Hür Mahmut Yücer, reîsü'l-meşâyihliğin veya şeyhü'l-meşâyihliğin 18. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanan yarı resmî nitelikte bir paye olduğunun ve devletin bu yolla tasavvuf erbabının işlerini kendi aralarında saygı duydukları şeyhler eliyle çözümlenmesini desteklediğini belirtmektedir. Yazarın 19. yüzyıl Osmanlı dergâhlarını ele aldığı eserinden 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde birer reîsü'l-meşâyih olduğu anlaşılmaktadır. Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 2. b., İnsan Yay., İstanbul 2004, s.856.

⁴³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları, Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997, s. 190-192; Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay., Bursa 1993, s. 168.

Yazar, gayrimüslimlerin Mizânîcilerin talep ettiği kadar insanı (üç milletten de 20-30'ar kişi) yollamak istemeseler de korktukları için üçer beşer kişi ile alaylara katıldıklarını belirtmektedir⁴⁴.

Uryanîzâde cephesini oluşturan *hanedân-ı vilâyet ve eşraf-ı vücûh-ı belde* hangi ailelerden ve şahıslardan oluşuyordu? Cizyedâzâdeler ve Uryanîzâdeler dışında kimler bu zümreye dahildi? Ali Ağa cephesinin talepleri arasında Mizânî'nin âyan reisliği haricinde Uryanîzâde Mustafa Efendi ve ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âliden⁴⁵ Abdullah Ağa ve Sultan Yıldırım Bayezid Vakfı Kaymakamı el-Hac Ahmed Efendi ve müderrisinden Feyzizâde Şerif Ahmed Efendi ve sâbık Cizyedâr-ı Bursa Mustafa Ağa'nın (ve Cizyedârzâde Efendi'nin) sürgünü de vardı. Bu şahıslar için *Mehmed Hüsameddin Efendi'nin zamân-ı âyaniyyetinde vücûh-ı beldedendiler* denilmiştir⁴⁶. Bu isimler arasında geçen Şerif Ahmed Efendi'nin mensubu olduğu Feyzizâdeler, dönemin ileri gelen aileleri arasındaydı ve bu ailenin ulemâ kökenli başka üyeleri de bulunuyordu⁴⁷. Bu açıdan Feyzizâdeler, Uryanîzâdeler ve Cizyedârzâdeler ile benzerlik taşımaktaydılar. Şerif Ahmed (öl. 1829/1830), müderris olmasının yanında ayrıca Emir Sultan Vakfı Mütevellisiydi⁴⁸.

Bu sürgün talebinden Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Bursa âyanı olması ile vücûh-ı belde üyelerinin de değişmesi beklendiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bu sayılan isimler Cizyedârzâde'nin “kabine”si gibi görülüyorlardı denilebilir. Bunun dışında Bursa Nâibi de “istenmeyenler” arasında yer alıyordu. Türkmenzâde, İstanbul'dan geldiğini belirttiği Nâib Hamamîzâde Ahmed Efendi için “Cizyedârzâde taraftarıydı” demiştir. Hamamîzâde, görev süresi dolmadan hastalanarak Bursa'dan gitmek zorunda kalmıştır⁴⁹. Cizyedârzâde ile Nâib arasındaki münâsebet hakkında ayrıntı bulunmamaktadır. Ali Ağa cephesi, Bursa'da yaptıklarından Sadâret'in haberi olmasından (özellikle de Ali Ağa'nın sürgün edilmesine

⁴⁴ *Bursa'da Âyanlık*, 17 a.

⁴⁵ Ser-bevvâbîn- dergâh-ı âli: Saray kapılarını bekleyen ve ek hizmetler gören bevvabın denilen kapıcıların amiri. Bkz. Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2010, s. 578.

⁴⁶ *Bursa'da Âyanlık*, 11 a.

⁴⁷ Şerif Ahmed'le aynı dönemde yaşamış olan tespit edebildiğimiz diğer Feyzizâde ailesi mensupları Seyyid İsmail (öl. 1826) ve Mehmed Emin (öl. 1830) Efendiler de müderrisler. Bkz.; Mermutlu-Öcalan, *a.g.e.*, s. 548.

⁴⁸ Feyzizâde Şerif Ahmed hakkında bkz. Çakar, Gülşen, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. yüzyıl Mezar Taşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 177.

⁴⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 5 b, 23 b.

sebebiyet verdiği gerekçesiyle) Hamamîzâde'yi suçlamaktaydılar⁵⁰. Öyle anlaşılıyor ki bu durum Nâib'in görevini yapması olarak değil, Cizyedârzâde'nin adamı olmasına bağlanmıştır.

Bursa'daki Sürgün Paşalar

Yukarıda Türkmenzâde'nin verdiği bilgiler doğrultusunda 1812 yılında Bursa'da âyan-ı belde ve onun muhalifi Mizânî cephesi üzerinde bir otoriteye sahip iki isim tespit edilmiştir. Bunlar Bursa'da ikamete memur olan (sürgün olan) el-Hac Mustafa Paşa ile sâbık Kaptan-ı Derya el-Hac Mehmed Paşa'dır.

18. ve 19. yüzyıllarda Bursa, merkezî yönetimin en fazla tercih ettiği sürgün yerlerinden biriydi. Bursa'ya hırsızlıktan görevi kötüye kullanmaya ve bir takım siyasî nedenlerle birçok kişi sürgün ediliyordu. Bu kişilerin bir kısmı 2-3 ay kaldıktan sonra affediliyorlar bazen de ömür boyu Bursa'da yaşamak zorunda kalıyorlardı. Dolayısıyla bir yandan yeni sürgünler gelirken bir yandan da birçoğu şehirden ayrılıyor ya da sürgün yerleri değiştiriliyordu⁵¹.

Osmanlı kent yönetiminde yerel otoritelerin ağırlığının görüldüğü bu dönemde, şehirdeki -özellikle devlet ricâlinden- sürgünlerin kentin sosyal ve siyasî yapısına etkileri olacağı tahmin edilmektedir. Ancak sürgünlerin kent yaşamında aldığı roller hakkında tarihçilerin ellerindeki veriler sınırlıdır⁵². Türkmenzâde'nin verdiği bilgiler bu açıdan kayda değerdir.

Risâlede el-Hac Mustafa Paşa'dan ilk kez Hacı Ali Ağa'nın Limni Adası'na sürgün edilmesi sırasında bahsedilmiştir. Sürgün fermanını getiren ve Hacı Ali Ağa'yı Limni Adası'na götürmesi gereken mübâşir, *belde-i mezkûrede bu kadar erâzil ve esâfil ayakda olduğundan* doğru naibe gitmek yerine gece olunca Mustafa Paşa'nın hanesine gitmiştir. Görevini ifade edince Paşa, Nâibi (Hamamîzâde'yi) ve Hacı Ali Ağa'yı huzuruna çağırılmıştır. Ağa'yı mübâşire teslim etmiştir. Ayrıca yanlarına kendi maiyetinden sekbanlar tayin etmiştir⁵³. Burada mübâşirin, nâib veya risâle boyunca hiç bahsi geçmeyen Mütesselim ya da Bursa'nın daimi

⁵⁰ *Bursa'da Âyanlık*, 8 b.

⁵¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daşçioğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007; Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. -19. Asırlar)*, Emin Yay., Bursa 2009; Alkan-Günay, a.g.tz., s. 131-137.

⁵² Sürgünlerle ilgili özellikle kadı sicillerinde çok fazla kayıt olmakla birlikte bunların büyük bir kısmı sürgün emrini bildiren ya da sürgünden affeden ferman suretleridir. Konuyla ilgili örnekler için bkz. Karataş, a.g.e., 411-423

⁵³ *Bursa'da Âyanlık*, 8 a.

şakinlerinden (âyan-ı beldeden) biri yerine Mustafa Paşa'dan yardım istemesi, Paşa'nın şehirde edindiği itibar ve kudreti göstermektedir.

El-Hac Mustafa Paşa, Kepecioğlu'nun da bahsettiği 1802 Şubatında Sadâret Kaymakamı olduktan altı ay sonra azledilerek Bursa'ya sürgün edilen Eğinli Mustafa Paşa'dır⁵⁴. 1812'de vezâreti iade edilerek Hamit Sancağı'na gönderildiyse de çok geçmeden yine Bursa'ya sürgün edilmiştir⁵⁵. 1814 yılında vefat etmiştir. Kepecioğlu'nun Mustafa Paşa için yazdığı şu sözler onun hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir⁵⁶: “*Bursa'da bulunduğu müddetçe hiç bir lüzum ve ihtiyaç yok iken sık sık kazaların âyanlarını celb ve davet eylemeyi adet etmişti... Davet olunanlar boş gitmezlerdi. Az çok masraf edip hediye getirirler ve dönüşlerinde yaptıkları masrafı ahaliden tahsil ve tevzi ederlerdi*”.

Mustafa Paşa, Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin âyanlığını onaylayan Sadâret mektubu geldikten sonra da şehirdeki karışıklıkların⁵⁷ durulmaması üzerine şehirdeki diğer bir sürgün sâbık Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa'yı da hanesine çağırmıştır. Birlikte, iki tarafı temsil eden şahısları huzurlarına toplamışlardır. Bu kişiler Cizyedârzâde'nin âyaniyeti sırasında âyan-ı beldeden olan Uryanîzâde Mustafa Efendi, Abdullah Ağa, el-Hac Ahmed Efendi ile karşıt grubun reisleri idi⁵⁸ (Ali Ağa'nın oğulları Mahmud ve Hulusi Efendiler ile Nizamîzâde ve Hilmîzâde Efendiler). Paşalar iki grubun arasını bulmaya çalışmışlardır. Tarafları Kadîzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi adında bir şahsın âyan olması konusunda ikna etmişlerdir. Hemen bir mahzar hazırlattırarak, toplantıdakilere mühürletmişler ve İstanbul'a yollamışlardır. Ancak daha öncede bahsedildiği üzere bu mahzarın işleme konulamaması sebebiyle karışıklıklar devam etmiştir⁵⁹.

⁵⁴ Aynı şahıs olduğu Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin âyan tayin edilmesiyle ilgili bir vesikadan anlaşılmaktadır. Bu belgede Cizyedârzâde Hüsameddin Efendi'nin azlinden sonra yaşanan olaylar kısaca özetlenmiştir. Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgün emri hakkında –Türkmenzâde Abdürrahim Efendi'yi doğrularak- Hamid Sancağı'na mutasarrıf Hacı Mustafa Paşa'nın Hacı Ali Ağa'yı hanesine çağırarak mübaşire teslim ettiği belirtilmiştir. Sürgün emrinin tarihi 19 Şubat 1812 iken bu belgenin tarihinin 23 Mart 1212 olması ikisi arasında Paşa'nın Hamid Sancağı'na mutasarrıf tayin edildiğini göstermektedir. Bkz. BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.

⁵⁵ Karataş, *a.g.e.*, s. 328.

⁵⁶ Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 3., s. 251;

⁵⁷ Risâleden Uryanîzâde'nin âyan seçiminden sonra başlayan karışıklıklar sırasında Mizânî taraftarlarının beş kez mahkemeyi bastıkları tespit edilmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, s. 6a, 7a, 8b, 10a, 15 a.

⁵⁸ *Bursa'da Âyanlık*, 11 b.

⁵⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 12b-14b.

Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bir belge de Bursa'da bu dönemde sürgün paşaların şehirdeki âyanlık mücadelelerinde nasıl bir rol oynadıklarına işaret etmektedir⁶⁰. 20 Mart 1812 tarihli bu belge bahsi geçen El-Hac Mehmed Paşa ile sâbık Kaptan-ı Derya Abdülkadir Paşa⁶¹ ve Abbas Paşa'nın Bâb-ı âli'ye gönderdikleri bir mektuptur. Bu mektupta⁶²; Bursa Âyanı tayin edilen Uryanîzâde Efendi'nin âyanlığını bildiren emirnâme okunmak istendiğinde Bursa'da karşılaşılan muhalefete işaret ederek, Uryanîzâde'nin beldede Devlet-i Aliyye'nin işlerini göremeyeceği, Devlet-i Aliyye tarafından ihtiyatlı hareket eden ve yetkin başka bir kimsenin tayin edilmesi gerektiğini yazmışlardır.

Sonuç olarak, Bursa'da yaşayan sürgün paşaların kentte herhangi bir makamı tasarruf etmeseler de idarede söz sahibi olanlar üstünde bir otoriteye sahip oldukları, azledilmiş devlet görevlileri olarak merkezin taşrada olup bitenden haberdar olmasını sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla Ali Ağa taraftarlarının icraatını şikayet edenin sadece Nâib olmadığı da anlaşılmaktadır.

Cizyedârzâde'nin Aklanması ve Bursa Âyanlığı

Mizânî Hacı Ali Ağa cephesinin etraflarında olabildiğince fazla insanı toplayıp, sık sık mahkemeyi basarak ve Sadâret'e arzuhaller sunarak Bursa'da âyan-ı beldeyi sindirmeye ve İstanbul'da da devlet üzerinde bir baskı oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Mizânîcilerin Sadâret'e üçüncü başvuruları (1812 yılı bahar ayları) istedikleri yönde sonuçlar için bir başlangıç olmuştur. Bu son girişim için Türkmenzâde; İstanbul'a giden kişilerin gemi ücretlerinin karşılandığını, beledici, peştemâlcı ve bakkal gibi esnaf taifelerinden gelen 80-100 kişi yanında şehirdeki gayrimüslim milletlerden (Rum, Yahudi ve Ermeni milletleri) üçer beşer kimse olmak üzere katılım olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla hareketin ele başlarıyla birlikte yaklaşık 100-125 kişi olduklarını söyleyebiliriz⁶³. Sundukları arzuhallerinde Mizânî'nin âyanlığı haricinde bu kez Cizyedârzâde'nin âyanıyeti sırasında zimmetine para geçirdiğini iddia ederek muhasebe defterinin incelenmesini de talep etmişlerdir⁶⁴.

⁶⁰ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.

⁶¹ 19. yüzyılda Bursa'da sürgün olan bir "sâbık Kapdan-ı Derya el-Hac Mehmed Paşa ve Abbas Paşa" tespit edilememiştir. Ancak bu belgede geçen Abdülkadir Paşa hakkında Kepecioğlu, asıl adının "Mehmed Kadri" olduğunu, Bursa'ya iki kez sürgün edildiğini ikinci sürgününün 1811'de gerçekleştiğini ve öldüğü tarih olan 1823 yılına kadar Bursa'da kaldığını belirtmektedir. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.1, s. 59.

⁶² BOA, Fon Kodu: Hat; Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.

⁶³ *Bursa'da Âyanlık*, 17 a.

⁶⁴ *Bursa'da Âyanlık*, 17 b.

Bu sırada Cizyedârzâde Hüsameddin Efendi de İstanbul'da ikamet etmektedir. Âyanlıktan azlinden sonra Bursa'da çıkan karışıklıklar nedeniyle ailesini de alarak İstanbul'a göç etmiştir⁶⁵. Muhasebesinin tahkik edileceği kendisine bildirilince kendine vekil olarak *Abdullah Efendizâde Süleyman Molla Efendi*'yi vekil tayin etmiştir. Ayrıca Devlet-i Aliyye tarafından da eskiden Baş Muhasebeci olan *Abdünnâfi Efendi* görevlendirilmiştir⁶⁶. Konuyla ilgili tespit edilen 16 Temmuz 1812 tarihli bir belgede Abdünnâfi Efendi'nin görev tanımı ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir⁶⁷. Buna göre; eski Bursa Âyanı Hüsameddin Efendi'nin muhasebesinin görülmesi, zimmetindeki paranın tespiti ve tahsili, ahalinin seçtiği kim ise o kişinin âyan tayin edilerek ahali arasında çıkan kavga ve ihtilale son verilmesi için “nâzır” olarak tayin edilmiştir.

Yukarıda ele alındığı üzere muhasebenin tahkiki ile görevli olan şahıslar Cizyedârzâde'nin evine yerleşerek ilgili defterleri incelemişler ve bazı şahıslarla konuşmuşlardır. Türkmenzâde, Ali Ağa taraftarlarından Serdengeçdi ağalarından Veli Mehmed ve onun emrindeki birkaç kişinin Cizyedârzâde Konağı önünde nöbet tuttuklarını belirtmektedir. Ona göre böylece, âyan-ı beldeden ve esnaf ağalarından bazı kimselerin Abdünnâfi ve Süleyman Molla Efendilere ulaşarak, Ali Ağa taraftarlarının Devlet-i Aliyye'nin hoşuna gitmeyecek icraatlarını anlatmalarını engellemişlerdir⁶⁸. Görevliler, Cizyedârzâde'nin âyanıyeti sırasında Sandık Emni olan Hacı Mehmed ve Kâtib-i Mesârif olan Hacı Ahmed Ağa⁶⁹ ile ahalden kimseleri⁷⁰ yüzleştirmişlerdir. Defterde geçen birçok masraf kalemi ahalden getirilen şahitler tarafından reddedilince, Sandık Emni ve Kâtib-i Mesârif'in sözleri yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak Hüsameddin Efendi 248.793 gurus borçlu kabul edilmiştir. Ayrıca ahalinin Bursa Âyanı olarak görmek istediği kişi de Mizânî Hacı Ali Ağa olarak tespit edilince, Ağa sürgünden affedilerek Bursa Âyanı tayin edilmiştir. Ancak bundan sonra Cizyedârzâde'nin Kethüdâsının, Sandık Emni ve Kâtib-i Mesârif'i'nin hapsedilmeleri, Cizyedârzâde'nin kardeşleriyle ortak olan malı ve mülkünün yağmalanması gibi olaylar nedeniyle Kocaeli Mutasarrıfı Ahmed Aziz Paşa'ya Kocaeli'ne ek olarak Hüdâvendigâr Sancağı da tevcih edilmiştir. Paşa'ya Bursa'da düzeni tekrar

⁶⁵ Yazar, bu taşınma için bir tarih vermemiştir. *Bursa'da Âyanlık*, 13 a.

⁶⁶ *Bursa'da Âyanlık*, 19 a.

⁶⁷ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 251, Gömlek No: 14211.

⁶⁸ *Bursa'da Âyanlık*, 21 a.

⁶⁹ Bu şahıs Cizyedârzâde'nin Damadı Hoşafıoğlu Hacı Ahmed'dir. Bkz. BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya no: 252, Gömlek No: 14285.

⁷⁰ Risâlenin yazarı birçok kişiyle görüşülse de bu kişilerin hep Ali Ağacıardan olduklarını ve yalan söylemeleri için tutulmuş kişiler olduklarını belirtmiştir. *Bursa'da Âyanlık*, 24 a.

sağlaması emredilmiştir. Paşa, Bursa'ya geldikten sonra kendi de Cizyedârzâde'nin muhasebe defterini incelemiş ve şahitlerle görüşmüştür. Paşa'nın yaptığı tahkikat sonucunda Cizyedârzâde aklanmıştır⁷¹.

Bu noktada Bursa'da yaşanan âyanlık mücadelelerinin sadece Bursa'ya özgü olmadığını da belirtmeliyiz. Aynı tarihte Hüdâvendigâr Sancağı'nın geri kalan bölgesinde ve Kocaeli Sancağı'nda Kalyoncu Ali ve Esad Bey adlı âyanların çıkarttıkları isyan hareketleri sürmekteydi⁷². Ahmed Aziz Paşa, Bursa'ya gelmeden önce bu iki âyanın cezalandırılmasıyla görevlendirilmişti. Paşa, Bursa'ya geldiğinde Kalyoncu Ali ve kuvvetleriyle yaptığı muharebede Kalyoncu Ali öldürülmüş, malı ve mülkü müsadere edilmişti. Bu konuda gösterdiği başarılar Hüdâvendigâr Sancağı'nın kendisine tevcih edilmesinde etkili olmuştu. Ancak Esad Bey hakkındaki takibatı devam ediyordu⁷³. Mizânîcilerin, başkente oldukça yakın mesafedeki ve devletin gelişmeleri sıcağı sıcağına takip ettiği anlaşılan Bursa'da zanaatkâr taifesini, eşkiyayı, Bektaşîleri örgütleyerek mahkemeyi basmaları, reyaya zarar vermeleri, Cizyedârzâdelerin mallarını yağmalamaları vb. hareketleri onların sancak genelindeki otorite boşluğundan faydalandıklarını göstermektedir.

Cizyedârzâde aklandıktan sonra âyanlığa geri dönmüş müdür? Risâle bu soruya cevap vermemektedir⁷⁴.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tespit edilen bir belgeye göre 29 Mayıs 1813'te Bursa Âyanı Mizânî Hacı Ali Ağa'dır⁷⁵. 22 Aralık 1813 tarihli Ahmet Aziz Paşa'nın takririne göre de Hacı Ali Ağa'nın ihtiyarlığı ve

⁷¹ *Bursa'da Âyanlık*, 30 a.

⁷² Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali, Yenişehir-Bursa, Ermeni Pazarı, Pazarköy, Gölmeye başta olmak üzere Bilecik çevresindeki kazâ ve köylerde kendine taraftar âyanların hakim olmasını sağlayarak etki alanını genişletmiş bir âyandır. Mizânî'ye 700-800 nefer destek yollaması da onun bu politikasıyla açıklanabilir. Esad Bey ise Kalyoncu Ali'ye yakın ve onun etki alanı içinde Pazarköy'de hakim bir âyandır. Devlet ikisinden de seferlerde yararlanmayı düşünerek ve askerleriyle sefere katılmalarını emretmiştir. Ancak onlar emre itaat etmemişler ve Hüdâvendigâr ve Kocaeli sancaklarında reyaya zulmeden merkezî yönetime karşıt hareketlerine devam etmişlerdir. Ağustos 1812'de Kalyoncu Ali ile Aziz Paşa'nın kuvvetleri arasında bir muharebe olmuş ve Kalyoncu Ali ortadan kaldırılmıştır. Aziz Paşa'nın Esad Bey üzerine sevk edilmesi ise 1812 sonbaharında olmuştur. Bkz. Özkaya, *a.g.e.1994*, s. 23; Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s.113; Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 2., s.46; *Bursa'da Âyanlık*, 29 b, 30a.

⁷³ *Bursa'da Âyanlık*, 28 b- 30a.

⁷⁴ Bursa'da yaşanan bu vakadan Yücel Özkaya da bahsetmiştir. Olayı 1802 tarihli olarak kaydetmiş olsa da aynı gelişmelerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Özkaya da Hacı Ali Ağa'nın âyan tayin edilmesinden sonraki gelişmeleri ele almamıştır. Bkz. Özkaya, *a.g.e.1994*, s. 206, 292.

⁷⁵ BOA, Fon Kodu: Cevdet Dahiliye, Dosya No: 121, Gömlek No: 6047.

kendi arzusu nedeniyle Bursa Âyanı değiştirilerek Ahmed Efendi⁷⁶ âyan tayin edilmiştir⁷⁷. Bu durumda Ali Ağa yaklaşık bir yıl âyanlık yapmıştır. Kepecioğlu da kendisinin 1814 yılında Isparta’da vefat ettiğini bildirmektedir⁷⁸.

Bu dönem ayrıca devletin taşrada âyanın gücünü kırma siyasetinin başladığı yıllardır. Kendi de âyanın desteğiyle tahta çıkan II. Mahmud’un (1808-1839) başlıca politikalarından biri yenileşme hareketlerinin karşısında muhalif bir güç ve devlet için büyük bir tehdit olarak gördüğü âyanı her bakımdan kendisine bağlamak ve âyanın üstünlüğüne son vermek olmuştur. Onun bu politikası doğrultusunda asi âyanlar üzerine ordu gönderilmiştir. İtaatkâr ve güçlü âyanlara karşı ise kuvvet kullanılmamıştır. 1810 yılından sonra bazı yerlerde âyanlığın (âyan reisi atanmasının) kaldırılması yoluna gidilmiştir⁷⁹. Yerlerine Bâb-ı âlî’nin tayin ettiği temsilciler atanmıştır. Bursa’da da 1826 yılında âyanlık kaldırılmıştır⁸⁰. Ancak âyanlık mevkii kaldırılrsa da âyan ve eşraf Osmanlı toplumunda varlıklarını ve nüfuzlarını sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri* adlı risâlesinde 19. yüzyıl başlarında Bursa’da âyan reisliği için yapılan mücadeleyi anlatmaktadır. Risâlede anlatılanlar sadece Bursa’ya özgü olmayıp özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’nun birçok yerinde yaşanan sorunlardır.

Türkmenzâde’nin verdiği bilgilerle 18. yüzyıl Bursası hakkındaki tespitlerimiz karşılaştırıldığında, 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa’da Anadolu’nun diğer yerlerinde görülen âyan aileleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde tek aile Cizyedârzâdeler iken 19. yüzyıl başlarında Bursa’da âyanlığın güçlendiği görülmektedir. Cizyedârzâdeler ise Mehmed Hüsâmeddin Efendi’den sonra Bursa’daki âyanlık yarışından çekilmişlerdir. Bu muhtemelen ailenin uğradığı maddî zarar ve nüfuz kaybının bir sonucudur.

Risâlede ve tespit edilen arşiv kayıtlarında Mizânî Hacı Ali Ağa hariç Bursa Âyanı olarak geçen ya da aday olarak öne çıkan isimler şöyledir:

⁷⁶ Bu şahıs Yahni Kapanzâde Hasip Ahmed Efendi olmalıdır. 1816-1817 yıllarında Bursa âyanı olarak faaliyetleri için bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.2, s. 164-165; c. 3, s. 111.

⁷⁷ BOA, Fon Kod: Hat, Dosya No:1320, Gömlek No:51489.

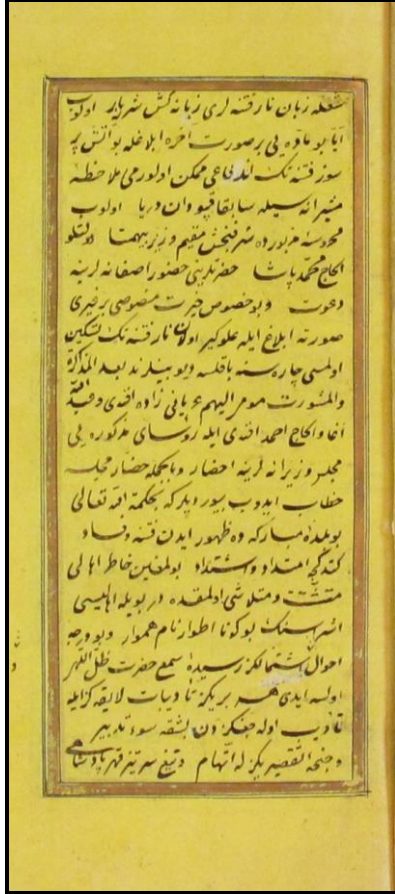
⁷⁸ Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s.114.

⁷⁹ Mert, *a.g.m.*, s. 197.

⁸⁰ Çetin, *a.g.m.* 2010, s. 24.

Cizedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi, Cizedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi, Uryanîzâde Mustafa Efendi, Kadîzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi ve son olarak Hasip Ahmed Efendi. Bu kişilerin ortak noktası hepsinin ulemâ kökenli âyanlar olmalarıdır. Bu durum Bursa’da incelediğimiz tarihte Bursa âyanı içinde ulemâ kökenlilerin nüfuz olarak ağırlığına işaret edebilir. Ele aldığımız eserde ve bir arşiv kaydında da bu vurgulanmıştır. Ancak tabii ki bu savın doğrulanması ve Bursa âyanları hakkında istatistikî bir çalışmayla mümkündür.

Ek: Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri’nden bir sayfa

Bu sayfada Bursa’da sürgün olarak ikamet eden El-Hac Mustafa Paşa ve el-Hac Mehmed Paşa’nın yaşanan âyanlık mücadelesinin taraflarını huzurlarına çağırarak onları uyardıkları anlatılmaktadır. Bkz. Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 5041, v. 11 b.

BİBLİYOGRAFYA

- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.
- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.
- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 251, Gömlek No: 14211.
- BOA, Fon Kodu Hat, Dosya No:1320, Gömlek No:51489.
- BOA, Fon Kodu: Cevdet Dahiliye, Dosya No: 121, Gömlek No: 6047.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8-12, sa: 14-23, Ankara 1970-74, ss. 51-61.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, c. 2, Barış Kitap Basım Yay., Ankara 1999, s. 68.
- Alkan Günay, Nilüfer, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010.
- Baltacı, Cahit, “Arpalık”, c.3, *TDVİA*, İstanbul 1991 ss. 392-393.
- BOA, Fon Kodu: HAT, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.
- Çakar, Gülşen, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. yüzyıl Mezar Taşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Çetin, Atilla, “Bursa'da Âyanlığın Kaldırılması”, *Bursa Araştırmaları*, sa: 29, Bursa 2010, ss. 24-27.
- Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Devlilioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23.b., Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- Dilekçi, Fatih, Cizyedarzâde Ahmed Bahâüddin ve “Fetihnâme”si, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, ss. 105-118.
- İnalçık, Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, 1977, ss. 27-52.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay., Bursa 1993.
- Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. -19. Asırlar)*, Emin Yay., Bursa 2009.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. 2, haz. Hüseyin Algül vd., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları, Yadiğâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997.
- Merutlu, Bedri- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları –I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011.
- Mert, Özcan, “Âyan”, TDVİA, c. 4, İstanbul 1991, s. 195-196.
- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Mutafçieva, V.P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, sa: 31, İstanbul 1977, ss. 163-182.
- Şahin, Canay, *The Rise and Fall Of An Âyan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Basımevi, Ankara 2006.
- Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 5041.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 2. b., İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması*, Çev., M. F. Özçınar, Birleşik Yay., Ankara 2008.

EMİR SULTAN (MEHMED EL-BUHÂRÎ) VAKFI'NIN MALİ TARİHİ (1608-1634)

*Kayhan ORBAY**

ÖZET

Bu çalışma Bursa'da kurulu Emir Sultan vakfının 17.yy başındaki mali tarihini incelemektedir. Emir Sultan vakfı bölgeden ciddi miktarda kırsal gelir elde eden ve Bursa şehrinde varlıkları bulunan devasa bir vakıftır. Vakıf Celali işgali sonucu 1608 ve 1609 yıllarında mali sıkıntılar yaşamış ancak 1610 ve sonrasında bu sıkıntıları aşabilmiştir. Kısmen yerel koşullardan, kısmen vakfın artan istihdamının yarattığı ilave masraflardan 1616 ve 1617 yılları ile 1620'lerin başlarında vakıfda mali sıkıntılarının oluştuğu görülmektedir. Bu çalışma gelir ve gider tablolarını ve fiyat verilerini de içermektedir. Böylece Emir Sultan vakfı ve Bursa iktisadi tarihine yönelik daha kapsamlı çalışmaları teşvik etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bursa, Emir Sultan, Vakıf, Mali Tarih, Celali.

ABSTRACT

Foundation For Financial History Of Emir Sultan (Mehmed El-Buhari) (1608-1634)

This study examines the financial history of the waqf of Emir Sultan in the early 17th century. The waqf of Emir Sultan, one of the largest waqfs in Bursa, derived vast rural income from the Bursa region and held considerable urban revenue sources in the town. The waqf experienced financial hardship due to the Celali invasion in 1608 and 1609 but recovery came soon in 1610. Financial difficulties reappeared in 1616 and 1617 and again in the 1620s due partially to the local conditions and partially to the rising cost of increased employment. The

* Öğr.Gör. Dr.; ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

present study provides tables for the income and expenditures of the waqf and for the foodstuff prices. Thus it aims to stimulate further studies on the waqf of Emir Sultan and on the economic history of Bursa.

Keywords: Bursa, Emir Sultan, Waqf, Financial History, Celali

16.yy'da Bursa, kıtalararası ticaret yolları üzerinde, bölgesel ticari ve iktisadi faaliyetin merkezi, Anadolu'nun en kalabalık nüfuslu şehirlerinden birisidir (İnalcık, 1960; İnalcık, 1994; Ergenç 2006). Şehir iktisadi ve ticari canlılığını, sosyal, dini ve eğitim hayatını önemli ölçüde yaygın vakıf kurumlarına da borçludur (Barkan 1942a; Barkan, 1942b; Üklen, 1971; Kiel, 1990; Raymond, 2002a; Raymond, 2002b; Yediyıldız 2003). Bu vakıflar içerisinde özellikle 'imparatorluk vakıfları' olarak veya arşiv belgelerindeki ifadesinin kısa haliyle 'selâtin ve vüzerâ' vakıfları olarak adlandırabileceğimiz sultanlar ve hanedan mensupları ile yüksek mevki sahibi devlet adamlarının kurdukları devasa vakıflar özel bir önem arzeder. Bu tür vakıflar büyük bütçeleri ile medrese, hastahane ve imaret mutfağı işletmek benzeri yüksek maliyetli hizmetleri görebilmektedir. Bu hizmetlerin maliyetlerini karşılayacak bütçe imkanları ancak kırsal nüfus ve üretimden gelen nakdî ve aynî vergiler ile oluşmaktadır. Başka bir deyişle, bahsettiğimiz büyük 'selâtin ve vüzerâ' vakıflarının bütçelerinin esasını kırsal gelirler sağlamaktadır. Bu vakıflar şehirlerde iktisadi ve ticari faaliyetin döndüğü mekanları, çarşı dükkanları, bedesten, oda ve mahzenleri inşa etmekte, şehrin iktisadi alt-yapısını kurmaktadır. Çok sayıda vakıflı ve vasıfsız kişi için istihdam yaratmakta, bu kimselere maaş olarak düzenli gelir aktarmaktadır (Köprülü, 1938; Peri, 1992; Singer, 2002; Shefer, 2003). Vakıf çalışanlarının ailelerini de hesaba katarsak, Bursa şehrinde binlerce kişinin 'ekmek parası' vakıflarca verilmektedir. Maaş ödemeleri çalışanlara düzenli satın-alım gücü aktarmaktadır ve bu kimseler şehirde mal ve hizmet satınalmaları yoluyla iktisadi ve ticari hayatı canlı tutmaktadır. Bursa şehrinin büyük 'selâtin ve vüzerâ' vakıfları sadece maaş ve aylık ödemeleri ile değil, vakfın işleyişinin ve tamiratlarının icap ettirdiği çok çeşitli mal ve hizmetlerin doğrudan alıcısı olarak pazarlara girerek de iktisadi hayatı desteklemektedir. Ayrıca, kırsal bölgelerden aynî gelir olarak topladıkları hububatın nakliye masraflarını üstlenerek şehirdeki kendi anbarlarına nakledip buradan yeniden pazara satarak Bursa'nın iaşesinde önemli bir pay üstlenmektedirler.

Bursa'daki bu vakıflardan biri de Emir Sultan vakfıdır (Bursa vakıfları için bkz., Barkan, 1988; Gerber, 1988). Vakfın kurumsal tarihini yeniden kurmamızı sağlayacak, fiili işleyişini bize gösterecek ve mali tarihini takip edebileceğimiz en zengin arşiv malzemesi olan muhasebe defterleri bugüne değin araştırmacıların ilgisini çekmemiştir (Barkan, 1962-63; Orbay, 2006; Orbay, 2007a; Orbay, 2009. Muhasebe defterleri fiyatlar

tarihinin de en değerli malzemeleridir, bkz., Barkan, 1975; Pamuk, 2000; Güran, 2006; Orbay, 2007b). Bu çalışma bir yandan vakfın BOA Maliyeden Müdevver tasnifinde yeralan ve 1608 ile 1634 yılları arasındaki dönem için elde edilebilen muhasebe defterleri üzerinden kısa bir değerlendirme yapmayı, böylece muhasebe defterleri üzerinden Emir Sultan Vakfına yönelik çalışmaları teşvik etmeyi amaçlamaktadır.¹ Diğer yandan, bu çalışma muhasebe defterlerini tetkik etmek yoluyla aynı zamanda ileride diğer arşiv malzemesi ile desteklenebilecek ilk sonuçları ortaya koymak ve gerek vakfın kurumsal ve mali tarihi gerekse Bursa bölgesi iktisadi tarihine yönelik daha kapsamlı çalışmalara katkı yapmayı da amaçlamaktadır (Benzer çalışmalar için bkz., Faroqhi, 1974; Faroqhi, 1981; Faroqhi, 1987; Faroqhi, 1988; Orbay, 2007c; Orbay, 2007d).

İncelenen dönem bilindiği üzere tarihyazımında bir ‘değişim ve dönüşüm’ ve bir ‘kriz dönemi’ olarak değerlendirilmektedir. Anadolu’da yaygın Celali isyanları, sosyal kargaşa ve iç göçler bu döneme ait sağlam kanıtlarla ortaya konulmuş tarihsel gelişmelerdir (Uluçay, 1944; Griswold, 1983; Barkey, 1994; Akdağ, 1995a). 16.yy sonları ve 17.yy içinde uluslararası ticaret yollarında değişim, Celali tahribatı, iki cepheleli uzun ve maliyetli savaşlar, Batı üretimi ticari malların rekabeti, fiyat artışları ve bunun iktisadi ve sosyal tesirleri neticesinde tarımsal ve sınıai üretimde gerileme olduğu da yaygın kabul gören tezlerdir (Dalsar, 1960; Çizakça, 1980; Akdağ, 1995b. Fiyat hareketleri için bkz., Barkan, 1975; Pamuk, 2001; Pamuk, 2004; Orbay, 2007b). Şehir iktisadi ve ticari hayatında ve özellikle de kırsal ekonomide etkin birer kurum olan ‘selâtin ve vüzerâ vakıfları’nın maliyelerinin incelenmesi bireysel kurumların mali tarihlerinin ötesinde şehir ve bölge ekonomilerinin tarihi seyirleri hakkında değerli bilgiler sunarak iktisadi ve ticari daralma tezlerinin yeniden değerlendirilmesine ciddi katkı yapacaklardır.

Vakıf Maliyesi

Emir Sultan Vakfı Bursa’nın en büyük vakıflarından biridir. 1017/1608 yılı muhasebe defterine göre cari dönemden kaynaklanan gelirleri 701.090 akçadır. Ancak bu rakam aşağıda açıklanacağı üzere yanıltıcı olabilir. Vakfın olağan gelir seviyesi incelediğimiz dönem için 550-700.000 akça arasındadır. Bu gelir seviyesi ile imparatorluk vakıfları arasında orta-büyük ölçekte bir vakıftır. 1608 yılının Bursa bölgesi ve şehrinde Celali tahribatının görüldüğü yıllar olduğunu ve ‘Celali etkisi’nin vakıf maliyesi üzerinde de hissedildiğini dikkate alırsak, pek muhtemel ki yüzyıl başında

¹ Muhasebe defterleri MAD 5105, MAD 5565, MAD 6079, MAD 15664 numaralı ciltler içinde yeralmaktadır.

vakfın gelir kaynakları daha fazladır. Anlaşıldığı kadarıyla Celali tedhişinden sonra bazı gelir getirici kentsel mülkler yanmış, harap olmuştur. Celali hareketlerinin kırsal gelirler üzerinde ne derece etkili olduğu ise malum değildir. Ancak şu da var ki vakfın bir önceki dönem hesap dengesi olarak transfer ettiği meblağ 87.579 akçadır ve bunun 52.768 akçası kasa nakiti olarak devretmiştir. Sadece 34.811 akça alacaklardan oluşmaktadır. Eğer Celali tahribatı öncesinde önceki yılın gelirleri zaten tahsil edilmiş veya tahribat sonrası tahsil edilemeyen gelirler derhal tespit edilerek hesaplardan silinmiş ise ‘Celali etkisi’ üzerine net bir sonuca varmak mümkün değildir. Ancak alacaklar üzerinde bu değindiğimiz işlemler pek muhtemel ki yapılmadıysa Celaliler’in tarımsal üretim üzerinde -en azından Emir Sultan vakfının kırsal ekonomiyi temsili nispetinde konuşursak- ciddi bir etkisi olmamıştır denebilir.

1608 yılında vakfın cari dönem gelirleri sonraki yıllara nazaran daha yüksektir. İlginçtir ancak aslında vakıf maliyesinde bir güçlük ve ifa ettiği hizmetlerde bir aksama yaşadığı için cari dönem gelirleri yükselmiştir. Bu yıl vakıf mutfağı çalışmadığından büyük miktarda hububat pazarda satılmıştır ve yüksek bir gelir elde edilmiştir.

Vakıf bazı yıllarda bir sonraki yıl gelirlerine mahsuben peşin tahsilatta bulunmuştur. Peşin tahsilatlar, borçlanmalar ve maddi yardımlar cari dönem gelirleri olarak ifade ettiğimiz ‘*ani*’-*l-mahsûlât* terimi altında kaydedilmezler. Bu gelirleri de kapsayan *asl-ı mâl* terimi altında yer alırlar. 1611 yılında vakıf 42.100 akça peşin tahsilat yapmıştır. Bunun 40.000 akçası *mukâta‘a-i yörükândandır*. 1612’de ise 52.333 akça peşin alınır. Bunun 40.000 akçası yine *mukâta‘a-i yörükândandır*. Ayrıca bu yıl vakfın önceki dönemlerden devreden alacaklarından 54.957 akça tahsil edilir. 1616 yılı muhasebesine önceki dönemden 205.596 akça alacak devretmesi dikkate değer. Bu vakfın bazı tahsilat güçlükleri yaşadığını göstermektedir. Vakfın 1628 yılında 170.000 akçası *yörükân* mukataasından olmak üzere 200.000 akça, 1629’da 174.500 akça peşin aldığını da not etmek gerekir.

Aylık Gelirler

1608 yılında cari dönem gelirlerinin 49.267 akçalık küçük bir kısmı kentsel mülklerden elde edilmektedir. Bunun 10.800 akçalık kısmı Emir Sultan Hamamından (hammâm-ı küçük) gelmektedir ki cami yanında olduğuna dair bir kayıt vardır. Kütahya hanındaki dükkanlardan 6.500 akça, İncirli mahallesindeki dükkanlardan 600 akça kira geliri elde edilmektedir. Vakfın bunların dışında çarşı ve mahallelere dağılmış olduğu izlenimi edindiğimiz çok sayıda dükkanı ve 3.000 akça gelir elde ettiği haneleri bulunmaktadır. Ancak bunlardan elde edilen gelirler çalışmanın sonunda yeralan tabloya alınmamıştır. Bunlar içinde 1609 yılı muhasebe kayıtlarına göre cami yanında olduğu kayıtlı olan ve yıllık 1.440 akça gelir getiren sekiz

bâb dükkan, yıllık 900 akça gelir getiren bir attar dükkanı, Emir Sultan çarşısında 480 akça kira getiren bir dükkan ve diğer bazı dükkanlar ve odalar bulunmaktadır.

Vakfın dükkanlarının 1608 muhasebe defterinde kayıtlı olandan fazla olduğunu ve gelirlerin 50.000 akçanın üzerine çıkabildiğini tahmin ediyoruz. Muhasebe defterindeki kayıtlar içinde yandığı ve battal kaldığı halde bazı oda ve dükkanların kayıtları bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlar toplam 26 yerdir. En kuvvetli ihtimal bunların Celali istilası sırasında yandığı ve harap olduğudur. Muhasebe defteri bir kayıтта 14 bâb dükkanın yandığını, bir diğerinde *hammâm-ı kebîr* yanındaki dükkanların ve bir diğer kayıтта da imaret yanındaki odaların battal kaldığını yazmaktadır. Dükkan, oda, hane ve hamam kiralaları yanında bu mülklerden alınan *icâre-i mu'accele* kiralaları vakfın kentsel kökenli gelirleri içinde önemli bir meblağdır. Aylık gelirleri oluşturan kalemlerin özellikle de *mu'accele* gelirlerinin değişkenliği sebebiyle yıldan yıla bu gelir kaleminin seviyesinde dalgalanmalar olması doğaldır. Diğer taraftan vakfın toplam gelirleri dikkate alınırsa tüm kentsel gelirlerin toplamı bile kırsal gelirler yanında zayıftır.

Vakfın kentsel gelirlerinin 1608 yılı sonrasında gösterdiği artışa bakarak vakfın bu gelirleri itibariyle 'Celali Etkisi'nden görece kısa bir süre zarfında çıktığını söyleyebiliriz. Gelirler 1608 yılını izleyen yıllarda tedricen artışlar yaşamış ve daha sonra 1625 senesine kadar istikrar göstermiştir. 1625-26 yıllarında kentsel gelirlerde görülen düşüşün 1634 yılında dahi telafi edilmemiş olduğunu da tespit ediyoruz. Kentsel gelirleri oluşturan temel kalemler olan Emir Sultan Hamamı, *hammâm-ı kebîr* ve Kütahya Hanı'ndan kira gelirlerinde de bu genel seyri görmek mümkündür. Emir Sultan Hamamından elde edilen gelirlerde 1608 senesi sonrasındaki artış barizdir. 1611 ve 1612 yıllarında pek yüksek gelir temin edilmiştir. Sonraki yıllarda 1608 senesine nazaran daha hafif artış oranı ve uzun vadede istikrarlı gelirlerden bahsedebiliriz. *Hammâm-ı kebîr* gelirleri ise muhtemelen bu hamamın 1611 senesinde yeniden işlemeye başlaması ile yıllar içinde tedricen yükselmiştir. Ancak 1625-26 yılı ve sonrasında gelirlerin düştüğünü görebiliyoruz. Kütahya Hanı'ndan elde edilen kira gelirleri de benzer şekilde 1608 sonrasında 1616 yılına kadar ciddi bir artış gerçekleştirmiştir. 1617 ile 1620 arasında düşük seyreden gelirlerin 1621 yılında yeniden yükseldiğini ancak 1625-26 yılları ve sonrasında Han gelirlerinin de düştüğünü görüyoruz.

Kırsal Gelirler

Vakfın kırsal gelirlerinin önemli bir kısmı, nakdî ve aynî vergiler, emanet usulü ile (ber-vech-i emânet) yani vakfın istihdam ettiği cabi ve katipler eliyle toplanmaktadır. Muhasebe defterlerinde, bu gelirlerin önce toplam miktarları vergi cinslerine göre ayrımla kaydedilmiş arkasından tek

tek köyler bazında gelirlerin dökümü yapılmıştır. Nakdî gelirler 1608 yılında 245.444 akça ile oldukça yüksek bir meblağdır. Aynı gelirler ise Bursa kilesi ile 13.399 kiledir. Bunun esasını üç ana ürün teşkil etmektedir; 8.364 kile ile Buğday, 2.227,5 kile ile arpa, 2.539 kile ile yulaf. Bu tahsilatın 5.274 kilesi anlaşıldığı kadarıyla vakıf anbarına girmeden 66.938 akçaya satılmıştır.

1609 yılında kırsal nakdî gelirler 233.500 akça civarındadır.² Aynı gelirler ise 17.711 kileye yükselmiştir. Bunun 7.443 kilesi 84.411 akçaya satılmıştır. Kırsal aynî gelirlerin vakıf köylerinde ekilen buğday, arpa, yulaf gibi ürünlerin öşr vergisinden oluştuğunu biliyoruz. Kırsal nakdî gelirler ise yine vakıf köylerinden nakdî tahsil edilen vergilerdir. Bu vergilerden bazıları yıldan yıla ciddi artış veya azalışlar gösterebildiğinden toplam kırsal nakdî gelirler miktarı dalgalanabilmektedir. Toplam kırsal nakdî gelirlerdeki değişimin bir nedeni de bazı vakıf köylerinin bazı yıllarda aynî vergiler yerine *ber-vech-i maktu* ' nakit bir ödeme yapmalarıdır.

Nakdî vergiler içerisinde resm-i çift, bennak, mücerred, cizye ve ispençe vergileri, rüsum-ı zeminha, zemin-i bagat, mukataat-ı bağçeha, mukataat-ı orman, rüsum-ı çayırha, mukataat-ı eşcar-ı meyveha, adet-i ağnam, rüsum-ı duhan, rüsum-ı kevar, rüsum-ı saz, revgan-ı sade bera-yi muafiyet-i bedel-i avarız, rüsum-ı asiyabha, tapu-yı zemin, öşr-i keten, mukataat-ı kışlak, resm-i çayır, mukataat-ı eşcar-ı kestane benzeri vergi ve gelir kalemleri yer almaktadır. Nakdî gelirler içerisinde çift-resmi ve bağlaşıkları önemli bir yer tutar. Resm-i zemin-i bagat da vakıf için önemli bir vergi kalemidir ki incelediğimiz dönem boyunca yıllık 90.000 akça civarında bir gelir bu vergi kaleminden gelmektedir. Bazı yıllarda tapu resimleri de kırsal nakdî gelirlerin içinde önemli bir yer tutmuştur. Mesela 1608 senesinde tapu resmi olarak 58.000 akça, 1609 senesinde ise 42.000 akça gelir elde edilmiştir. Tapu resminin miktarı nakdî gelirlerin toplam miktarındaki dalgalanmanın arkasındaki en önemli sebep olarak görünmektedir.

Vakfın aynî olarak topladığı gelirler ciddi dalgalanmalar göstermektedir. Vakfın 1609 ve 1611 yıllarında aynî olarak tahsil ettiği gelirlerdeki muazzam artışı ve 1612 yılındaki düşüşü açıklamak zordur. Bölgedeki fiyat hareketleri 1609 sonrasında hububat fiyatlarında ciddi bir azalış olduğunu göstermektedir. Ancak aynı yıllarda Bursa'daki II. Murad vakfının aynî gelirleri miktarında benzer bir artış görmediğimizden bu yılları güvenle verimli hasat yılları, tarımsal üretimde ciddi bir üretim artışı dönemi olarak değerlendirmekte zorlanıyoruz. Hububat fiyatlarında görülen düşüş bölgede 'Celali Etkisi'nin azalması, güvenliğin yeniden tesisi sonucu da olabilir. 1619 yılındaki yüksek aynî gelir seviyesi ile 1620 yılında bunun

² Defterde rakam tam okunamıyor.

yarısına kadar inen gelir seviyesini de açıklayacak bir bilgiyi fiyat verileri ve diğer vakıfların tahsilat miktarlarında henüz bulamıyoruz. Aynî gelir miktarındaki bu derece oynamaları tarımsal üretimin doğal seyri olarak açıklamak da tatmin edici değildir. Buna karşılık 1623 ve 1624-25 yıllarında gördüğümüz düşük aynî gelir seviyelerini açıklayacak kayıtlar mevcuttur. Bu yıllarda vakıf, bazı köylerden emanet usulü ile tarımsal üretimden aynî olarak topladığı vergileri nakit olarak yani *ber-vech-i maktu'* tahsil etmiştir. Aynî gelirlerin az olmasının sebebi de budur. Bu yıllar dışında tabloda aynî gelirlerin düşük görüldüğü birçok muhasebe dönemi bir tam yılı kapsamamaktadır.

Mukataa Gelirleri

Vakfın bazı gelir kaynakları mukataaya verilmektedir ki bu yolla 1608 yılında temin edilen gelirler 116.257 akçadır. Bunun 80.000 akçası vakfın en önemli mukataa geliri kaynağı olan *yörükân-ı müteferriken*den gelmektedir (Düzbakar, 2003, s. 71). Vakfa ait iki değirmen sırasıyla 11.200 ve 5.250 akça, bağ ve bahçelerin mukataası ise 10.307 akça gelir getirmektedir. Mukataa gelirleri tabloda görüldüğü üzere sonraki yıllarda artış göstermiştir. 1616 senesinde 250.000 akça seviyesine 1621'de 275.000 akça seviyesine ulaşmıştır.

Kite, Manyas, Edincik v.d. kazalara yayılmış yörüklerden vakfa tahsis edilen vergilerin 1608 yılında 80.000 akça olması ve 1609 yılında 120.000'e yükselmesi Celali hareketleri sonucu bölgede yaşanan kargaşa ve tahribattan kaynaklanıyor olabilir. Ancak bir ihtimal daha var. Vakfın sonraki yıllarda yaptığı gibi 40.000 akçalık bir mukataa bedelini bir önceki sene peşin tahsil etmiş olması ama 1608 yılı defterine bunu kaydetmemesi de mukataa bedelinin kayıtlarda az görünmesine neden olmuş olabilir. Maalesef bir önceki deftere sahip olmadığımızdan peşin tahsil meselesini açıklığa kavuşturamıyoruz. Aynı mukataa bölgesinin bedeli 1609 senesinde 120.000 akça olarak kayıtlıdır. 1611 senesinde 130.000 akçaya, 1616 senesinde ise 160.000 akçaya yükselmiştir. Sonraki dönem için gelir seviyesi tablodan izlenebilir.

Vakfın toplam mukataa gelirleri içinde diğer mukataa birimlerinin mühim bir payı yoktur. Vakfın Lazikiyye (Denizli) kazasındaki köyler ve çeltik tarlalarından gelirleri 1612 senesine kadar diğer gelirler kalemi altında kaydedilmektedir. 1612 senesinde ise 33.333 akça ile mukataa gelirlerinin altına kaydedilmiştir. Dolayısı ile bu yıl mukataa gelirlerindeki artışın arkasında böyle bir hesap tutma farklılığı bulunmaktadır.

1616 senesinde mukataa gelirlerindeki ciddi artış öncelikle yörükân mukataası bedelinin 160.000 akçaya çıkmasında kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Lazikiyye mukataası bedeli 38.000 akçaya yükselmiştir.

Yörükler avarız vergisinden muafiyet karşılığı vakfa sadeyağ teslim etmektedirler (revgan-ı sade bera-yi muafiyet-i bedel-i avarız). 1616 senesinde ise “bedel-i muaf-ı revgan-ı sade-i yörükân-ı perakendagan” adı altında bir mukataa birimi teşkil edilerek 20.000 akça bedeli ile mukataa gelirleri arasına dahil edilmiştir.

Diğer Gelirler

Vakfın diğer gelirler kalemi ciddi bir meblağa ulaşmaktadır. 1608 yılında 222.114 akçadır. Bu gelirler arasında 61.859 akça ile *harâc-ı türbe-i şerîf*, 5.800 akça ile tapu resimleri ve *cibâyet-i Lâzkiye ‘an kurâ-yi Çeltükçi ma’a tevâbihâ*’dan gelen 10.000 akça gibi gelirler bulunmaktadır. Ancak en büyük katkı vakıf anbarından satılan hububattan gelmektedir. 1608 yılında sadece tahsil edilip anbara çekildikten sonra satılan 4.790 kile buğday satışı 125.200 akça gelir bırakmıştır.

1609 yılında diğer gelirler 165.035 akçadır. Bu kez sadece 8.470 akça satılan hububattan gelmektedir. Gelirin büyük kısmı, 119.969 akça ile *harâc-ı türbe-i şerîf* olarak kayıtlıdır. Aynı gelir kalemi 1611 yılında 144.960 akça, 1612’de de 93.632 akça ile vakıf bütçesini destekleyen önemli bir kalem olarak ortaya çıkmaktadır.

Giderler

Vakfın giderleri de oldukça yüksektir. 1608 yılı toplam giderleri 751.984 akçadır. Bunun 166.585 akçası maaş ve aylık ödemeleri alan 144 kişiye ayrılmıştır. Vakfın maaşlı istihdam ettiği *vazîfehârân* 122 kişidir ve 101.505 akça maaş almaktadır. 22 *zevâ’idhâr* ise 65.080 akça aylık almaktadır. Bu ölçekte bir vakıf için çalışanların sayısı azdır. Vakfın medresesinin olmaması ve imaretinin işlemediği olması da istihdamın düşük olmasında etkili olmalıdır. 1609 yılında çalışanların sayısı 163 olarak hesap edilmektedir. İmaret yeniden işlemeye başladığından imaret çalışanlarının sayısı sekizden yirmidörde yükselmiştir. 1611 yılında çalışan sayısı 36 *zevâ’idhâr* dahil 174’e yükselir. 1612 yılında çalışanlar ve *zevâ’idhârân* 181 kişiye çıkar.

1608 yılı kayıtlarına göre çalışanların otuzu cami çalışanları, onu ise türbe çalışanı olarak listelenmiştir. Elliüç kişi eczahanan kadrosundadır. İmaret çalışanları sekiz kişidir. Onsekiz kişi katib ve cabi olarak istihdam edilmektedir. *Zabitan-ı evkâf* kadrosu içinde üç kişi yer almaktadır. Müteveli yevmi 60 akça, katip 15 ve nazır 6 akça ile bu kadroda kayıtlıdır. Vakıf ayrıca yirmiiki kişilik bir *zevâ’idhâr* kesimine aylık bağlamıştır. Vakıf ayrıca aynı maaş ödemektedir. 1611 senesinde 2.208 kile buğday, 1612’de 1.956 kile buğday *cerrehârâna* ödenmiştir.

1619'da maaş ve aylık ödemeleri 252.000 akçaya yükselmiştir. Vazifeliler 142 kişidir ve 152.640 akça maş ödemesi almaktadırlar. *Zevâ'idhâr* sayısı ise kırkbir kişiye yükselmiştir ve bu kimselere 99.360 akça aylık ödemesi yapılmaktadır.

1625-26'da maaş ve aylık ödemeleri toplamı 343.756 akçaya yükselmiştir. Bu meblağ 157.320 akça maaş ve 159.840 akça aylık ödemesi ile maaşlar için 2.480 akça, aylıklar için 24.116 akça *müşâhere* ödemeleri toplamıdır. Aynı mali yılda *zevâ'idhâr* sayısı altmışa çıkmıştır. 1628 senesinde de özellikle *zevâ'idhâr* sayısının artmış olması sebebiyle maaş ve aylık ödemeleri 325.940 akçadır. 1628'de 152 vakıf çalışanının maaşları için 167.760 akça ve 57 *zevâ'idhârân* aylığı için 157.680 akça ödeme yapılmıştır.

Mutfak Harcamaları

1608 yılında imaret mutfağı işlemediği için çalışanların sayısı ve mutfakla ilgili giderlerin meblağı düşüktür. Muhasebe defteri mutfak harcamaları için ayrı bir ana başlık bile açmamıştır. 1609 yılında ise mutfak işlemeye başlamıştır ve 132.828 akçalık masraf edilmiştir. En büyük satınalım kalemleri 51.000 akça karşılığı alınan 3.000 kıyye et, 26.017 akça ile 602,5 kile Mısır pirinci, 11.648 akça ile 340 kıyye sadeyağ, 8.670 akça ile 547 kıyye bal ve 5.721 akça ile 246 kıyye kadar zeytinyağıdır.

1611 senesinde 130.837 akçalık mutfak gideri oluşur. 1612'de ise mutfak giderleri 237.495 akçaya fırlar. 3.900 kıyye et, 2.128,5 kile pirinç, 1.006 kıyye sadeyağ, 550 kıyye bal ile satın alım miktarları çok artmıştır. Buna uygun olarak yemek sunulan günler de artmıştır. Mesela 1609'da buğday çorbası 117 gün, pirinç çorbası hiç servis edilmezken, 1611 senesinde buğday çorbası 211 gün, 1612'de ise 331 gün pişirilmiştir. Pirinç çorbası 1611'de 92gün, 1612'de ise 331 gün pişirilmiştir. Bir bakıma imaretin işleyişi olağan düzenine girmiştir.

1620 yılında aynî tahsilat düşük olduğundan vakıf önemli miktarda buğday satın almıştır ve 76.572 akça ödemiştir. Bu nedenle mutfak giderleri de 255.443 akçaya yükselmiştir. 1621 senesinde buğday fiyatı kile başına 41 ile 72 akça arasında değişmektedir. Ortalama fiyat 56,6 akçadır. 1622 içine giren altı aylık defterde buğday fiyatı 72 ve 100 akça olmak üzere iki fiyat seviyesindedir. Yüksek hububat fiyatları 1623 senesinde de devam etmiştir. İstanbul için hazırlanan fiyat endekslerinde olduğu gibi Bursa'da II. Murad ve Orhan Gazi vakıflarından temin edilen fiyat verilerine göre de bu yıllarda hububat fiyatları yüksektir. Ancak bu fiyat artışlarının tarımsal koşullardan ziyade 1621 ve izleyen yıllardaki taşışlarla bağlantılı olduğunu düşünüyoruz.

Diğer Giderler, Alacaklar ve Bütçe Dengesi

Diğer giderler kalemi vakıf harcamaları içinde önemli bir paya sahiptir. Diğer vakıflarda olduğu üzere bu kalem altında vakfın işleyişi için ihtiyaç duyulan her türlü malzeme ve hizmet alımlarının masrafları kaydedilmektedir. Ayrıca 1608 yılı hesaplarına göre misafirlere verilen ziyafetin masrafı olan 2.470 akça, vakıf çalışanlarına et ve pirinç parası olarak verilen sırasıyla 36.000 ve 12.000 akça, öğrencilere verilen 1.200 akçalık ekmek parası da burada kayıtlıdır. Vakıf mahsulünün köylerden anbara, anbaran pazara ve değirmene nakli işlemleri için 26.500 akçalık bir masraf yapılmıştır. 1609 yılında bu masraf 30.719 akçadır.

Vakıf 1608 yılında 455.192 akça ile muazzam bir meblağa ulaşan tamirat giderlerini ayrı bir başlık altına kaydetmiştir. Ancak bunun yanında 2.367 akça gider kaydı ile doğrudan bir *el-meremmât* başlığı da bulunmaktadır. Cami ve türbe 110.559 akçaya tamir ettirilmiştir. Kütahya hanı ile dükkanların tamiri için 68.060 akça harcanmıştır. Hazret-i Emir Sultan çarşısı dükkanları için 93.205 akça, cami ve türbe için bir daha 174.608 akça tamirat masrafı üstlenilmiştir. Bu yüksek tamirat giderleri Celaliler sonrası tahrip olan hizmet binaları ve gelir kaynaklarının onarım ve inşaları için olmalıdır.

1609 yılında *el-meremmât* muhasebe girişi altında 6.316 akçalık tamirat gideri kayıtlıdır. Ancak bunun hemen altında 311.763 akçalık ve yine onarımlar için sarfedilen bir gider kalemi vardır. 1611 yılında ise Hazret-i Emir Sultan mahallesindeki hanelerin tamiri, diğer bazı tamiratlar ve gecikmiş maaş ödemeleri için 95.847 akça masraf üstlenilmiştir.

1608 yılı muhasebe defteri sadece 43.328 akçalık bir alacak kaydetmektedir. Bunlar içinde Hicri 999 senesi ve öncesinden kalan alacakların toplamı 12.424 akçadır. Hicri 1014 yılından 22.387 akça ve yeni mütevellinin döneminden sadece 10.517 akça alacak kalmıştır. Dönem sonunda vakfın kasasında kalan nakit 1.177 akçadır. 1609 yılında alacaklar toplamı 47.618 akçadır ancak bunun sadece 12.807 akçası yeni müteveli dönemindedir. Vakıf cari dönemi 2.825 akça bütçe fazlası ile kapatmıştır. 1611 yılında alacaklar 119.183 akçaya yükselir bunun 12.807 akçası Hicri 1019'dan ve 71.569 akçası 1020'den yani cari yıldandır.

1612'de nihayet diğer giderler kalemi 23.295 akça ile makul bir seviyeye inmiştir. 23.227 akça tamirat gideri kayıtlıdır. Ayrıca *edâ-i deyn* başlığı altında 80.018 akça kayıtlıdır ki maaş ve satınalım borçlarıdır. Ancak bunun 48.790 akçası için *ta'mîr ve termîm kerd-i hân der nezd-i câmi'-i şerif* kaydı yer almaktadır. Demek ki böyle bir tamirattan dolayı oluşan borçdur. Vakfın alacakları 70.681 akçaya düşmüştür ki Hicri 1019'dan 12.807, 1020'den 16.812 ve cari dönemden 6.255 akçadır. Dönem 26.967 akça fazla ile kapanmıştır.

Vakıf 1616 yılında *cerrehârâna* 50.040 akça nakdî ödeme yapmıştır. 217.289 akçalık alacak oluşmuştur. Bunlar Hicri 1020'den 12.312, 1021'den 6.252, 1022'den 147.172, 1024'den 3.600, 1025'den 11.691 akça olmak üzere listelenmiştir. Bütçe fazlası olarak sadece 662 akça kaydedilmiştir.

1617'de *cerrehârân* için 43.800 akça, 1619'da sadece 7.550 akça nakit ödenmiş diğerlerine aynî ödeme yapılmıştır. 1619 senesinde yıllar içinde biriken alacaklar toplamı artık 273.315 akça seviyesine ulaşmıştır. Vakfın 29.206 akçalık bir tamirat gideri de vardır. Buna karşın vakıf mali yılı 35.930 akça fazla ile kapamıştır.

1620 yılında aynî tahsilat miktarı az olunca nakliye masrafı da 17.292 akçaya düşmüştür. Daha önceki veresiye alımlardan kalan 14.900 akçalık borç ödemesi kaydı vardır. Alacaklar toplamı 287.084 akçaya ulaşmıştır. Defterde Hicri 998'den beri gelen alacaklar kayıtlıdır. Ama yakın yıllar için borçların yıllara göre dağılımı şöyledir; Hicri 1022, 147.172 akça; 1024, 3.600 akça; 1025, 11.691 akça; 1026, 15.170 akça; 1027, 37.085 akça; 1028, 19.055 akça ve 1029, 13.769 akça. Vakıf 1620 yılı mali dönemini 20.886 akça bütçe açığı ile kapamıştır.

1621 senesinde *cerrehârân* için 30.688 akça ödeme yapılmıştır. 10.000 akça borç ödenmiş, ayrıca önceki bütçe açıkları için 20.886 akça ödenmiştir. Alacaklar 307.520 akçaya yükselmiştir ki Hicri 1030 yılından kalan 120.436 akça alacak da bunlara eklenmiştir. Böylece mali dönem 64.825 akça gibi rekor bir açıkla kapanmıştır.

1623 senesinde tamirat giderleri 45.956 akçaya yükselmiştir. Cami kubbesi için 8.414 akça, değirmen için 7.190 akça, hamam için 20.871 akça harcanmıştır. Vakfın alacakları Hicri 1031 yılından 88.500 akça ve 1032'den 102.711 akça olmak üzere 191.211 akçaya çıkmış ve bütçe 579 akça açıkla kapanmıştır.

1625-26 muhasebe döneminde de 23.850 akçalık borç geri ödemesi yapılmıştır. Ayrıca önceki 17.171 akçalık bütçe açığından kaynaklanan borcun 7.000 akçası geri ödenmiştir. Alacakların toplamı 148.368 akçadır ve yıllara göre şöyledir; Hicri 1031'den 68.570, 1032'den 12.956, 1033'den 5.732, 1034'den 29.520, 1035'den 11.580 akça. Cari dönem 93.541 akça gibi çok ciddi bir açıkla kapanmıştır.

1628 senesinde de önceki bütçe açığından kaynaklanan 22.000 akçalık borç geri ödemesi, 95.430 akçalık gecikmiş maaş ve aylık ödemesi ile 12.171 akçalık borç ödemesi kaydı yeralır. Alacaklar ise sadece Hicri 1037 yılı sonrasını kapsamaktadır ve 47.202 akçadır.

1629 yılında da 20.912 akça borç ödemesi ile 7.650 akça gecikmiş maaş ödemesi yapılmıştır. Alacaklar yine Hicri 1037 yılı sonrasını kapsamaktadır ve 28.870 akçadır. Vakıf 17.062 akça bütçe açığı vermiştir. 1632-33 mali dönemine ait defterde de gecikmiş maaş ve aylıklar için

30.520 akça ve Hicri 1041 senesindeki hububat naklinden kalan 11.770 borç ödemesi yeralmaktadır.

1633-34 senesinde vakfın tamirat giderleri 45.129 akçaya çıkmıştır. Bu meblağın hemen tamamı hamamların tamirine sarfedilmiştir. 1634 yılında ise tamirat giderleri 23.930 akçadır ve bunun 20.520 akçası bu kez dükkanların tamirine sarfedilmiştir. 1634 yılında alacaklar 210.494 akça olmasına rağmen muhasebe döneminin altı ayı kapsadığını ve cari dönem gelirlerinin aslında tamamının toplanmamış olduğunu dikkate almak gerek. Söz konusu alacakların yıllar ağöre dağılımı şöyledir; Hicri 1040'dan 23.980, 1041'den 50.043, 1042'den 11.876, 1043'den 3.035 ve 1044 yani cari yıldan 122.040 akça.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Emir Sultan vakfının 1608 ve 1609 yıllarında Celali istilaları sonucu mali durumunun bozulduğunu ve vakfın işleyişinin aksadığını görüyoruz. Vakfın birçok dükkanı yanmış, tahrip edilmiştir. Kırsal mukataa gelirleri pek muhtemel ki Celali olayları nedeniyle düşmüştür. Vakfın aynî vergi tahsilatı da düşüktür. Vakıf mutfağı işlememiş ve istihdam daraltılmıştır. Mutfak ve maaş giderlerinin kısıldığı bu şartlarda hububat mutfak tüketimi için sarf edilmeyerek satılmıştır. Böylece vakıf, tamirat giderlerinin 450.000 akça seviyesinde olduğu bir dönemde hububat satışından 200.000 akçaya yakın bir gelir elde ederek mali dengesini korumuştur. 1609 yılından itibaren vakıf mutfağının kısmen yeniden işlediğini görüyoruz. 1612 yılından itibaren ise vakıf mutfağı tam olarak işletmeye başlamıştır. Fiyatların da 1611 yılında ama özellikle de 1612 yılında düştüğünü söyleyebiliriz.

Vakıf 1608 yılından sonra tedricen gelirlerini arttırmıştır. Elbette özellikle mukataa gelirlerindeki artış vakıf bütçesini büyütmektedir. Ancak aynı zamanda mutfak harcamaları ve istihdamda artış ile giderler de artmaktadır. Dahası mutfak işlediğinden hububat satışından elde edilen muazzam gelirler düşmüştür. Bir yandan da önceki dönemlerde aksayan maaş ödemeleri ve devam eden tamiratların giderleri karşılanmıştır. Toplam mukataa gelirlerinin ilk olarak hangi yıl 200.000 akça seviyesini aştığını tespit edemesek de 1616 yılında 250.000 akçaya ulaştığını görebiliyoruz.

Kırsal nakdî ve aynî gelirlerin 1616 ve 1617 yıllarında düşük olması yerel tarımsal koşullarda bir kötüleşmeye işaret ediyor olabilir. Elimizdeki fiyat verileri de bunu doğrular nitelikte 1616 yılında artış göstermektedir. 1620 yılında yine düşen nakdî ve aynî kırsal gelirler ile hububat satışından elde edilen gelirlerdeki azalış tarımsal koşullarda bir bozulmadan kaynaklanıyor olabilir. Keza aynı yıl vakıf bu kez pazardan buğday satınalımına gitmiştir. Ayrıca özellikle 1613 ve tarımsal koşulların kötü olduğunu tahmin ettiğimiz 1616 ve 1617 yılından kalan alacakların etkisi ile

bu yıl toplam alacaklar çok yükselmiş ve vakıf bütçesi açık vermiştir. Muhtemel ki tarımsal koşullar 1621 yılında da düzelmemiş ve sadece bu dönemden 120.000 akça kadar alacak kaldığından bütçe daha da büyük bir açıkla kapanmıştır. 1622 yılı gelirlerinden de ciddi miktarda alacak kaldığını görüyoruz. Fiyat verileri ise 1621 yılında ciddi fiyat artışlarına işaret etmektedir ki yüksek fiyatlar 1622 ve 1623 yıllarında da sürmüştür. Diğer taraftan fiyatlardaki bu yükseliş 1621 yılı tağşişinin tetiklediği bir artış da olabilir.

1625-26 ve 1628 yıllarında vakfin cari dönem gelirlerindeki kağıt üzerinde görülen düşüş kesin olarak bilemesek de muhtemelen bir önceki dönem alınan peşinler dolayısıyladır. 1629 yılında ise gelirlerin 200.000 akça kadarının bir önceki yıl peşin alındığını ve yine 1630 yılı gelirlerinden de 175.000 akça kadarının 1629 yılı içinde alındığını biliyoruz. Bu yıllarda mutfak harcamaları azalmıştır. Harcamaların düşük olduğu yıllarda yemeklerin yıl boyu çıkmadığını da tespit edebiliyoruz. Yine bu yıllarda vakfin ödemelerinde düzensizlik olduğunu, vakfin önceki dönemlerden devreden borçları ve ödenmemiş maaşları ödemek zorunda kaldığını görüyoruz. Bunlara ilaveten artan maaş ve aylık ödemeleri bütçe açığına neden olmuştur.

Sonuç olarak Emir Sultan Vakfı Celali istilasını nedeniyle 1608 ve 1609 yıllarında mali sıkıntılar yaşamış ancak 1610 ve sonrasında bu sıkıntıları aşabilmiştir. 1616 ve 1617 yılları ile 1620'lerin başlarında vakıfda mali sıkıntıların oluştuğunu da söyleyebiliriz. Bu sıkıntıların kısmen yerel koşullardan, kısmen vakfin artan istihdamından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bu mali sıkıntılar gecikmiş maaş ödemeleri, borçlanmalar ve biriken alacaklar olarak sonraki yıllara da izlerini bırakmıştır. Dikkat çekeceğimiz bir diğer nokta Kütahya Hanı'nın ve vakfin hamamlarının kira gelirlerinin tablodan da izlenebileceği üzere bu uzun dönem içinde düşmesidir. Hamam gelirlerinin düşmesi hamamların tahribatına bağlanabilir. Dükkan gelirlerinin düşmesi ise eğer *icâreteyn* usulünün sağlayacağı bir izah yok ise Bursa şehrinin 17.yy başlarındaki iktisadi gelişimi için ilave bir kanıt temin edebilir. Vakfin yüzyıl başındaki mali durumu ile incelediğimiz dönemi karşılaştırma olanağımız olmaması talihsizliktir. Ancak ileride ilave defterlerin günyüzüne çıkması ve bu çalışmanın diğer kaynaklarla desteklenmesi de pek muhtemeldir.

Tablo 1: Vakfın Ana Gelir ve Gider Rakamları

Hicri / Miladi	1017/1608	1018/1609	1020/1611	1021/1612	1025-26/1616
Cari dönemden gelir	701.090	718.276	589.158	559.357	644.446
Aylık gelirler	49.267	40.480	47.795	48.990	54.454 ³
<i>Emir Sultan Hamamı</i> ⁴	10.800	12.600	19.000	17.100	15.600
<i>Hammâm-ı kebîr</i>			2.760	4.140	7.800
<i>İcâre-i Hân-ı Kütahya</i>	6.500	10.800	10.800	11.700	10.400
Mukataa Gelirleri	116.257	144.477	125.607	155.320	250.970
<i>Yörükân-ı perâkende der kazâ-i Kite, Manyas, Edincik ve gayrihu</i>	80.000	120.000 ⁵ + 40.000 ⁶	130.000	130.000	160.000
Tarımsal gelirler (nakdî)	245.444		178.634	196.888	165.430
Tarımsal gelirler (aynî) (kile)	13.399	17.711	17.198,5	9.233	10.079
Mahsulat satışı	192.138	92.881	40.993	41.488	41.374
Toplam giderler	751.984	712.318	468.050	554.207	617.398
Maaş ödemeleri	166.585	186.150	240.780	246.240	275.087 ⁷
Mutfak harcamaları		132.828	130.837	237.495	211.126
Alacaklar	43.328	47.618	119.183	70.681	217.289
Kalan	1.177	2.825	133		662

Hicri / Miladi	1026-27/1617	1028-29/1619	1029-30/1620	1030-31/1621
Cari dönemden gelir	624.662	698.631	606.207	667.530
Aylık gelirler	50.256	52.672	51.232	56.927
<i>Emir Sultan Hamamı</i>	14.400	18.000	18.000	18.720
<i>Hammâm-ı kebîr</i>	7.200	7.200	7.200	8.640
<i>İcâre-i Hân-ı Kütahya</i>	9.600	9.600	9.600	10.400
Mukataa Gelirleri	244.470	270.350	263.840	275.358
<i>Yörükân-ı perâkende</i>	140.000	185.000	185.000	185.000
<i>Lazkiye</i>				40.938
Tarımsal gelirler (nakdî)	166.845	178.678	167.975	190.938
Tarımsal gelirler (aynî) (kile)	9.487	13.309	6.313	8.434
Mahsulat satışı	39.039	31.606	13.135	41.015
Toplam giderler	591.271	558.858		571.765
Maaş ödemeleri	257.836	252.000	252.370	235.710
Mutfak harcamaları	199.926	192.027	255.443	247.420
Alacaklar	232.458	273.315	287.084	307.520
Kalan	763	35.930	-20.886	-64.825

³ 13 aylık.⁴ *Hammâm-ı küçük*.⁵ Hicri 1018 yani cari dönem için.⁶ Hicri 1019 için peşin.⁷ 13 aylık.

Hicri / Miladi	1031/1622 6 ay	1031/1622 4 ay	1032/1623	1034/1625 ~10 ay
Cari dönemden gelir	208.039	366.006	606.965	511.878
Aylık gelirler	17.644 ⁸	16.604 ⁹	50.052	29.280 ¹⁰
<i>Emir Sultan Hamamı</i>	5.700	4.800	14.400	6.000
<i>Hammâm-ı kebîr</i>		2.400	7.200	5.400
<i>İcâre-i Hân-ı Kütahya</i>	3.200	3.200	9.000	6.500
Mukataa Gelirleri	190.495	34.500	226.416	220.416
<i>Yörükân-ı perâkende</i>	98.201		140.000	140.000
<i>Lazkiye</i>			45.000	40.000
Tarımsal gelirler (nakdî)		152.213	206.054	156.597
Tarımsal gelirler (aynî) (kile)		11.907,5	6.830,5	9.405
Mahsulat satışı		5.439		32.228
Toplam giderler		323.527	658.358	511.169
Maaş ödemeleri	64.200	115.620 ¹¹	242.370 ¹²	278.510 ¹³
Mutfak harcamaları	182.393	134.274	306.695	198.556
Alacaklar		24.475	191.211	134.068
Kalan	-8.538	874	-579	-17.171

Hicri / Miladi	1035/1625-26	1037-38/1628	1038-39/1629	1039-40/1630 6 ay
Cari dönemden gelir	496.404	422.066	381.744	217.787
Aylık gelirler	38.006	39.176	38.976	22.736 ¹⁴
<i>Emir Sultan Hamamı</i>	10.350	12.600	12.600	7.350
<i>Hammâm-ı kebîr</i>	3.600	2.520	2.520	1.470
<i>İcâre-i Hân-ı Kütahya</i>	7.800	7.800	7.800	4.550
Mukataa Gelirleri	190.525	39.725 ¹⁵	50.525 ¹⁶	44.525
<i>Yörükân-ı perâkende</i>	140.000			
<i>Lazkiye</i>	10.000 ?			20.000
Tarımsal gelirler (nakdî)	153.693	184.767	155.068	73.721
Tarımsal gelirler (aynî) (kile)	7.808	9.314,5	12.044	5.361
Mahsulat satışı	16.690	39.633	29.750	10.005
Toplam giderler	556.865	442.958	568.076	277.153
Maaş ödemeleri	343.756	325.940	359.400	175.350 ¹⁷
Mutfak harcamaları	174.120	218.387	186.339	
Alacaklar	148.368	47.202	28.870	55.910
Kalan	-93.541	-14.912	-17.062	

⁸ 6 aylık.

⁹ 4 aylık.

¹⁰ 10 aylık.

¹¹ 5 aylık.

¹² 11 aylık.

¹³ Yıllık.

¹⁴ 7 aylık.

¹⁵ 200.000 akça peşin alındı.

¹⁶ 174.500 akça peşin alındı.

¹⁷ 7 aylık.

Hicri / Miladi	1041-42/1632 8 ay	1042/1632-33 11 ay	1043-44/1633-34	1044/1634 6 ay
Cari dönemden gelir	437.588	613.010	406.200	432.122
Aylık gelirler	25.944 ¹⁸	39.156 ¹⁹	36.084	19.908 ²⁰
<i>Emir Sultan Hamamı</i>	8.400	12.600		
<i>Hammâm-ı kebîr</i>	1.680	3.600		
<i>İcâre-i Hân-ı Kütahya</i>	5.200	7.800		
Mukataa Gelirleri	251.521	259.525	249.120	243.120
<i>Yörükân-ı perâkende</i>	200.000	200.000	190.000	190.000
<i>Lazkiye</i>	35.000	35.000	35.000	30.000
Tarımsal gelirler (nakdî)	87.338	162.471		133.079
Tarımsal gelirler (aynî) (kile)	8.653	10.463		8.716
Mahsulat satışı	14.046	21.100	20.250	19.387
Toplam giderler	429.414	595.769	501.196	340.639
Maaş ödemeleri	249.090	333.705	219.825	157.980
Mutfak harcamaları	132.988	192.834	186.704	98.565
Alacaklar	68.453	91.399	88.434	210.494
Kalan	15.820	52.458	-8.952	-10.107

Tablo 2: Vakıf Muhasebe Defterlerinden Çıkarılan Fiyatlar (akça cinsinden)

Sene	1609	1611	1612	1616	1617	1619	1620	1621
Buğday (kile)		20		35,4	32,21		38,38	56,6
Pirinç (kile)	43,18	31,07	32,81	32	31,19	30,9	32,25	37,81
Arpa (kile)			10					
Nohud (kile)	42,86		16	38	36,3	32		50
Et (kıyye)	5,67	4,72	11,68	10	12	10,47	4	
Sadeyağ (kıyye)	34,26	25,04	25,88	23,7	23,68	26	24,02	24,34
Bal (kıyye)	15,85	23,51	21,02	13,34	17,83	17,73	19,33	17,34
Badem (kıyye)	40		17,21	38,4	24	26,05	30	31,64
Kuru kara üzüm (kıyye)		4,51	4,26	4	5,5	5,96	7	6
Kuru sarı üzüm (kıyye)	6,29	5,42	5	9	7	7,05	9,57	7
Kara erik (kıyye)	8		10	5	8,96	8,35	9,32	6
Tuz (kıyye)								1,97
Nişasta (kıyye)	13,22	6,49	9	15	10,95		18	20,37
Safran (dirhem)	4		4,95	5	4	5	4	3

¹⁸ 8 aylık.

¹⁹ Yıllık.

²⁰ 6 aylık.

Sene	1622 6 ay	1622 4 ay	1623	1625	1625-26	1628	1629	1630
Buğday (kile)	93,55	60,47	61,93	27,33	19,18	33,6	29,04	
Pirinç (kile)		53,37	60,93	25	32,52	40	35	37,14
Nohud (kile)		71	90,24	25	20	25	30	30
Et (kıyye)	12							
Sadeyağ (kıyye)	24,67	25,09	34,12	24,53	24	32	32	29,77
Bal (kıyye)	23,55	24,27	25,25	16	16	18	18	16
Badem (kıyye)		26	50	18	18	28	24	24
Kuru kara üzüm (kıyye)	7	9	7		4	5	6	6
Kuru sarı üzüm (kıyye)		5					7	
Kara erik (kıyye)			12	6	9	8	7	7
Tuz (kıyye)		1,5	1,67	2		2	2	2
Nişasta (kıyye)		25,5	22,8	10	8	12	12	12
Safran (dirhem)	4,36	2,85	8	3	3	4	4	4

Sene	1632	1632-33	1633-34	1634
Buğday (kile)	47,88	32	30	
Pirinç (kile)	46,9	45,81	40	
Arpa (kile)			16	
Nohud (kile)		40	80	
Sadeyağ (kıyye)	30	36	40	38
Bal (kıyye)	20	24	24	20
Badem (kıyye)	34,81	35	32	40
Kuru kara üzüm (kıyye)	10	7	7	
Kuru sarı üzüm (kıyye)		7	7	8
Kara erik (kıyye)	8	7	8	
Tuz (kıyye)		2,45	2	2
Nişasta (kıyye)	16	14	12	12
Safran (dirhem)	3		4	

KAYNAKLAR

- Akdağ, M. (1995a). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (1995b). Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Barkan, Ö. L. (1942a). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. Vakıflar Dergisi, 2, 279-304.
- Barkan, Ö. L. (1942b). Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. Vakıflar Dergisi, 2, 354-365.
- Barkan, Ö. L. (1962-63). İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23/1-2, 238-246.
- Barkan, Ö. L. (1975). The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East. International Journal of Middle East Studies, 6, 3-28.
- Barkan, Ö. L. (1988). Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barkey, K. (1994). Bandits and Bureaucrats. New York: Cornell University Press.
- Çizakça, M. (1980). A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900). Journal of the Economic and Social History of the Orient. 23, 1/2, 142-152.
- Dalsar, F. (1960). Bursa'da İpekçilik. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Düzbakar, Ö. (2003). Hüdavendigâr Sahasında Konar-Göçerler. U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4/4, 61-74.
- Ergenç, Ö. (2006). XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Faroqhi, S. (1974). Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya, The Zaviye of Sadreddin-i Konevi. Journal of the Economic and Social History of the Orient, XVII/2, 145-172.
- Faroqhi, S. (1981). Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents. Turcica, 90-121.
- Faroqhi, S. (1987). A Great Foundation in Difficulties: or some evidence on economic contraction in the Ottoman Empire of the mid-seventeenth century. Revue D'Histoire Magrebine, 47-48, 109-121.

- Faroqhi, S. (1988). *Agricultural Crisis and the Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)*. *Turcica*, XX, 43-69.
- Gerber, H. (1988). *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University.
- Griswold, W. J. (1983). *The Great Anatolian Rebellion 100-1020 / 1591-1611*. Berlin: Klaus Schwarz.
- Güran, T. (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*. İstanbul: Kitabevi.
- İnalçık, H. (1960). XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. *Bulleten*, 24/93, 45-102.
- İnalçık, H. (1994). *The Ottoman State: Economy and Society. An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, eds. H. İnalçık, D. Quataert. New York: Cambridge University Press.
- Kiel, M. (1990). *The Vakıfname of Rakkas Sinan Beg in Karnobat (Karınâbâd) and the Ottoman Colonization of Bulgarian Thrace, (14th-15th century)*. *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, XII. *Variorum*.
- Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1, 1-6.
- Orbay, K. (2006). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları; vakfiyeler, şeriye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri. *Vakıflar Dergisi*, XXIX, 27-41.
- Orbay, K. (2007a). Structure and the Content of the Waqf Account Books as sources for Ottoman Economic and Institutional History. *Turcica*, *Revue D'Etudes Turques*, 39, 3-48.
- Orbay, K. (2007b). Fiyat Devrimi ve Geç 16. yy. ve 17. yy. İçinde Anadolu'da Fiyat Değişimleri. Tebliğ metni *Birinci İktisat Tarihi Kongresi*, İstanbul.
- Orbay, K. (2007c). *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*. *Yayınlanmamış ve Ücretler, 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Doktora Tezi, University of Vienna.
- Orbay, K. (2007d). 16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'inin Mali Tarihi (1553-1650). *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 22, 125-158.

- Orbay, K. (2009). Vakıfların İktisadi Boyutu; Yeni Arşiv Kaynakları ve İktisadi Yaklaşımlar. 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara: Pulat, c. III, 1463-1474.
- Pamuk, Ş. (2000). İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar
- Pamuk, Ş. (2001). The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*. 33, 69-89.
- Pamuk, Ş. (2004). Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914. *International Journal of Middle East Studies*. 36, 451-68.
- Peri, O. (1992). Waqf and Ottoman Welfare Policy. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35, 171-185.
- Raymond, A. (2002a). The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns. *Arab Cities in the Ottoman Period*, Cairo, Syria and the Maghreb. Variorum.
- Raymond, A. (2002b). Architecture and Urban Development: Cairo During the Ottoman Period, 1517-1798. *Arab Cities in the Ottoman Period*, Cairo, Syria and the Maghreb. Variorum.
- Shefer, M. (2003). Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period. *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, eds. M. Bonner *et al.*, 121-143. New York: State University of New York Press.
- Singer, A. (2002). Constructing Ottoman Beneficence, An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem. New York: State University of New York Press.
- Uluçay Ç. M. (1944). XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınlarından, Sayı: XI.
- Ülken, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, ayrı basım, IX, 13-37.
- Yediyıldız, B. (2003). XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

GAZZİZÂDE ABDÜLLATİF'İN KALEMİNDEN BURSA DERGÂHLARI

*Hasan Basri ÖCALAN**

ÖZET

Bursa Osmanlı tarihinde önemli yeri olan şehirlerden birisidir. İstanbul'un fethiyle birlikte bu önem ikinci dereceye düşmüş ise de, diğer şehirlere nazaran belli bir derece devam etmiştir. Özellikle tasavvuf tarihi açısından Bursa, İstanbul'u beslediği gibi, Mısriyye ve Celvetiyye gibi iki önemli tarikatın kurulmasına ev sahipliği de yapmıştır. Bursa hakkında on kadar şehir monografisinin yazılması da bu öneminden kaynaklanmaktadır. Bu makalede söz konusu monografilerden birisi olan ve Gazzîzâde Abdülatif tarafından yazılan Hûlasatü'l-Vefeyât adlı eserden hareketle Bursa tasavvuf tarihi ve dergâhları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, şehir monografisi, Bursa, tasavvuf, dergâh.*

ABSTRACT

Bursa Dervish Lodges: From The Perspective Of Gazzîzâde Abdülatif

Bursa has an important place in Ottoman history. Although it had lost some of its importance after the conquest of Istanbul, it had always been a privileged place in Ottoman empire. Two important dervish ways Mısriyye and Celvetiyye, was founded in Bursa on the one hand and Istanbul has been benefited from Bursa's mystical movements on the other. Because of this importance, there were about ten city monographs about Bursa. In this article, by considering the monograph, Hûlasatü'l-Vefeyât which was written by Gazzîzâde Abdülatif, an information is given about Bursa mystical history and dervish lodges.

Key Words: *Ottoman, city monographs, Bursa, sufism, dervish lodge.*

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
habasri@uludag.edu.tr

Tasavvuf tarihi araştırmalarında mahalli tarihlerin ve özellikle de şehir monografilerinin önemi bilinmektedir. Özellikle dergâhların kuruluş ve işleyişi hakkında yeterli malumata ulaşmak için şehirler hakkında yazılan kitapları incelemek gerekir. Bursa, Osmanlı tasavvuf tarihi açısından oldukça mühimdir. Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde birçok dervişin buraya gelerek, dergâhlarını kurması, onların yetiştirmiş oldukları müridlerinin daha sonra İstanbul ve Balkanlar'a gidip, orada tasavvufi kültüre katkı sağlamaları, Mısıriye ve Celvetiye gibi iki önemli tarikatin Bursa'da kurulmuş olması gibi unsurlar bu şehrin Osmanlı tasavvuf tarihindeki yerinin önemine işaret etmektedir.

Bursa'daki tasavvuf tarihi ile ilgili en önemli serler Bursa vefeyatnâmeleri denilen ve Bursa'da vefat eden mühim şahsiyetlerin hayatlarını anlatan monografik eserlerdir. Bunlar yaklaşık on tane olup, *Ravza-i Evliya* ile *Yadigâr-ı Şemsî* adlı ikisi dışında diğerleri ya yazma, ya da matbu Osmanlıca halinde kütüphanelerde yer almaktadır¹. Bunlar arasında Gazzîzâde Abdülatif'in yazmış olduğu *Hülâsatü'l-Vefeyât* adlı eser, muhtasar bir Bursa tarihi olmasının yanında müellifinin bir şeyh olmasından dolayı da Bursa tasavvuf tarihinin de mühim bir kaynağıdır. Aşağıda müellifin hayatı ve diğer eserlerine değindikten sonra adı geçen eser tanıtılacak, eserin Bursa dergâhları hakkında verdiği bilgiler değlendirilecek ve aynı eserde yer alan metnin latinizesi verilecektir.

Şeyh Abdülatif Efendi

Aslen Gazze'li olan, oradan Bursa'ya hicret ederek dönemin mühim simalarından Niyazî-i Mısıri'ye intisab eden ve icazet aldıktan sonra Tahtakale semtinde dergâhını kurarak irşad faaliyetlerinde bulunan Ahmed-i Gazzî'nin² soyundan geldiği için Gazzîzâde diye bilinen Abdülatif Efendi, 1190/1776 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Kendisi henüz iki yaşında iken babası Ulucami imamı Seyyid Mehmed Esad Efendi vefat etmiş, bakımını dedesi ve Ahmed Gazzî Dergâhı şeyhi Mustafa Nesib Efendi (öl. 1202/1788) üstlenmiştir. Mustafa Nesib Efendi, Ahmed-i Gazzî'nin (öl.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s.80-119

² Ahmed Gazzî ve dergâhı ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Hamdi Tekeli, *Ahmed Gazzî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991; Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000; s. 82-85; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 407-428.

1150/1737) torunu ve kendisinden sonra Ahmed-i Gazzî Dergâhı'nın ikinci sıradaki postnişinidir³.

Gazzîzâde, dönemin önemli simalarından Hocasâde Hüseyin Efendi'den fıkıh ve ulûm-ı âliye (yardımcı ilimleri), Hoca Seyyid Ahmed Efendi'den kıraat, Bekir Efendi'den tefsir ve hadis usulü, İstanbul'daki Selimiye Dergâhı şeyhi Nakşibendî Ali Behçet Efendi'den Farsça'yı, Mevlevî ve Nakşibendî şeyhlerinden Ali Sıddîk Efendi'den de ayrıca Farsça'yı tahsil etmiştir. On iki yaşında dedesinin vefatı üzerin dergâhın şeyhi olmuştur. Henüz onsekiz yaşında iken tefsir okutacak kadar ilim sahibi olmuş ve dedesinin dua ve himmetiyle Ulucami'de tefsir okutmaya başlamıştır⁴.

Abdüllatif Efendi, tasavvufî terbiyeye Üftadezâde Şeyh Mustafa Efendi'nin yanında başlamış, ancak şeyhinin aşırı derecede cezbe sahibi olmasından dolayı eğitimini yarım bırakmış, daha sonra Enârî Dergâhı şeyhi Bedreddin Efendi'nin hizmetine girmiş, kendisinden yaklaşık on iki sene eğitim alarak, Celvetiye hilafeti almıştır. 1228/1803 tarihinde Bedreddin Efendi'nin kızıyla evlenerek aynı zamanda şeyhine damat olmuştur. Abdüllatif Efendi, 1215/1800 yılında dönemin önemli Nakşî simalarından ve Mesnevihân'larından Emîniye Dergâhı kurucusu ve şeyhi Mehmed Emin Efendiyle tanışmış, on üç sene boyunca dostlukları hem hoca-talebe hem de şeyh-mürîd ilişkisi şeklinde devam etmiştir. Mehmed Emin Kerkükî'den Nakşî icazeti de alarak bir nevi "câmiu't-turuk" olmuştur. Abdüllatif Efendi. Bu dönemde Emin Efendi'den İmam Şa'ranî'nin *Uhud-ı Muhammediyye*, Necmeddin Kübra'nın *Usûl-i Aşere*, Ataullah İskenderî'nin *Hikem-i Atâiyye* ile Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserlerini okumuştur⁵. Mehmed Emin Efendi'nin vefatından sonra halifesi ve o dönemin İstanbul'daki mühim simalarından birisi olan Ali Behçet Efendi'den de istifade etmiştir⁶.

³ Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, *Ravzatü'l-Muflihun*, Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan bölümü nu: 1041, 1b-38b-39a; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî nu. 1093, 167a-167b; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, s. 214. Tekeli, Hamdi, "Gazzî Ahmed Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul 1996, cilt: XIII, s. 539-540.

⁴ Gazzîzâde Abdüllatif, *Vakıat*, Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi Orhan bölümü. No: 705, 1a-3a; Tekeli, Hamdi, "Gazzîzâde Abdüllatif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul 1996, cilt: XIII, s. 540.

⁵ Gazzîzâde, *Vakıat*, 3b.

⁶ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 214; Burusalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-i Osmanîyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul Kütübhâne-i İslâm 1318, s.46. Mehmed Emin Kerkükî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk.; Hasan Basri Öcalan, "Bursa'da Bir Mesnevihan: Mehmed Emin Kerkükî", *Birinci Uluslararası Mevlânâ*,

Ahmed-i Gazzî Dergâhı şeyhi ve Abdüllatif'in hem dedesi, hem de şeyhi olan Mustafa Nesib Efendi 1202/1788 yılında vefat edince, görev yaptığı dergâhın meşihatı evlada meşrut olduğundan yerine torunu Abdüllatif Efendi şeyh olmuş ve adı geçen dergâhta Mısrî usulünün yanı sıra, Nakşibendiyye Hatm-i Hacegâni da icra etmiştir⁷. Adı geçen dergâha şeyh olarak tayin edilmesini kendi yazdığı *Vâkıat* adlı eserinde şöyle ifade etmiştir:

"*Ve ba'd* sebab u tasdîr-i kelâm ve tebyîn-i merâm oldur ki bu abd-i fakîr-i pür taksîr Gazzîzâde Abdüllatif bin Mukammed Es'ad sahîfe-i cihân kadem-zen-i şühûd ve sinni yeksâlede mevcûd iken vâlid-i mâcidim âlem-i milk-i bekâya hirâm eyledikde mîrâs-ı yetîmiyyete sırr-ı Ahmedîye vâris ve ceddîm Gazzîzâde ârif bâsir mürşid-i âgâh Şeyh Mustafa en-Nesîb Hazretlerinin zâhiren ve bâtinen taht-ı terbiyelerinde eyyâm-güzâr ve ta'allûm-ı ulûm-ı âliyyeyi tekrârda iken sinn-i âcizânem dokuza resîde oldıkda ceddîm Nesîb Hazretleri bir cum'a günü ba'de edâ-yi salâti'l-cum'a âyîn-i kadîmleri üzre âsitâne-i Hazret-i Gazzî'de va'z u tezkîr ve zikr-i şerîfden sonra bu fakîri kutb-i dâire-i velâyet merkez-i devvâre-i kerâmet Şeyh Ahmed el-Gazzî kuddise sırruhû huzûr-ı devletlerine ceddîm Nesîb Hazretleriyle zânû-be-zânû iclâs idüb cem'îyyet-i kübrâ-yı uşşâk olan meclîs-i âlîde "lekad radiyallâhu ani'l-mü'minîne iz yübâyi'üneke tahte's-şecerati..."⁸ el-âyet hükmünce sünnet-i seniyye ve âdâb-ı hasene-i pîrân üzre mübâya'a-i telkîn-i zikr mâye-i sâfiye-i hâlisâ-i fitrat-ı garîbâneme ibdâ' buyurdılar"⁹.

Bursa tasavvuf tarihi ile ilgili önemli eserler yazan Şeyh Abdüllatif Efendi, döneminin reisü'l-meşâyihî olup, Cuma günleri halka açık vaazlar vermiş, kendisinden birçok kimseler istifade etmiştir. 14 Şaban 1247/19 Ocak 1832 Salı günü 57 yaşında iken vefat etmiş, cenazesi uzun yıllar şeyhliğini yaptığı Ahmed-i Gazzî Dergâhı haziresine dedesinin yanına defnedilmiştir¹⁰.

Söz konusu dergâh 1925 yılında "tekke ve zâviyelerin kapatılmasına dair kanun" gereğince kapatılmış ve 1929 yılına kadar da metruk kalmıştır. Bu tarihten sonra ise, dergâhın binası ilkokul olarak eğitime açılmıştır.

Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri, (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevîhânesi), Yay. Haz. Emrehan KÜEY, Manisa 2002. s.147-160.

⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 214.

⁸ *Kuran-ı Kerim*, Fetih Süresi, 48/18.

⁹ Gazzîzâde Abdüllatif, *Vakâat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa böl. No:341, 1b.

¹⁰ Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, 167b, Gazzîzâde Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihûn* 39a; Burusalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul Matbaa-i Âmire, 1333, cilt:I, s.138; Aynı müelif, *Meşâyih-i Osmaniyeden Sekiz Zatın Teracim-i Ahvali*, s. 46; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 215.

Ancak zamanla bakımı yapılmayan binalar yıkılmış/yıkılmış ve yerine şimdi eğitime devam eden Süleyman Çelebi İlköğretim Okulu ile Lisesi yapılmıştır. Hazirede medfun olanların ceset bakiyeleri ise, Pınarbaşı Mezarlığına, halen bilinmeyen yerlere nakledilmiştir.

Şeyh Abdüllatif'in; Ahmed Ataullah, Mehmed Said, Ahmed Hasib adında üç oğlu ile Zeynep Zehra ve Hüsniye adında iki kızı olmuştur. İlk iki oğlu babalarından önce vefat etmiş, Ahmed Hasib Efendi de babasından sonra dergâhın şeyhi olmuştur. Kızları Zeynep Zehra Hanım İncirli Dergâhı şeyhi Nâfiz Efendi ile; Hüsniye Hanım ise, Enârî Dergâhı şeyhi ve Bursa vefeyatnâmelerinden *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserin müellifi Mehmed Fahreddin Efendi ile evlenmişlerdir¹¹.

Hayatının büyük bir kısmını irşad ve eser telifiyle geçiren Şeyh Abdüllatif Efendi'nin tercüme, telif ve şerh olarak kırkı aşkın eser yazdığı, ancak bunlardan bir kısmının günümüze ulaşmadığı ve en azından şu anda nerelerde olduğu bilinmemektedir. Eserleri şunlardır:

- 1- *Tefsîrü'l-Fatiha*,
- 2- *Ravzâtü'l-müflihûn*,
3. *Hulâsatü'l-Vefeyât*,
- 4- *Menâkıb-ı Ahmed Gazzî*¹²,
- 5-*Tenkih-i zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*,
6. *Vâkıât*¹³,
- 7-*Risâletü'l-aktâb*,
- 8- *Rûhu'l-kuds*,
- 9- *Menasikü'l-hac*,
- 10- *Temhîdü'l-mukaddimât*,
- 11- *Risâle-i Zeyniyye*,
- 12- *San'atnâme*,
- 13- *Risâle fî kerâmâti'l-evliyâ*,
- 14- *Makâlât-ı Aliyye fî irşâdı ehli's-sülûk*,
- 15- *Risâle-i Semâ*,

¹¹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 215.

¹² Yayınlanmıştır. *Menâkıb-ı Evliya (Menâkıb-ı Ahmed Gazzî)*, Hazırlayan: Abdülhakim Koçin, İyi Bir İnsan, Ankara 2009.

¹³ Bu eser hakkında yapılan bir doktora çalışması için bakınız: Hamdi Tekeli, *Gazzîzâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Bursa 2000.

- 16- *Mecmûatü'l-fevâid*,
- 17- *Mecmûatü'l-huteb*,
- 18- *el-Mecâlis fi fezâili 's-sıyâm*,
- 19- *Mecmûat-ı Mevâiz-i Müteferrika*,
- 20- *Tercüme-i Zâhire ve Keşfü'l-Barâkî li ehli'l-Basîra*,
- 21- *Vekâyi'-i Baba Paşa*,
- 22- *Dürretü'l-beyzâ fi beyâni şerhi Mevlidi'l-Mustafâ*,
- 23- *Mecmû'a*,
- 24- *Mecma'u'l-furûk*,
- 25- *Muhtasar fi'l-furûk*,
- 26- *el-Müntehâb mesheri'l-luğati'l-Arabî*,
- 27- *Şerefü'l-âfâk*,
- 28- *Mergûbü's-Sâlikîn*¹⁴,
- 29- *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâyih*.
- 30- *Esrâr-ı Fâtihatü'l-Kitâb*,
- 31- *Âdâb-ı esmâ-ı İsnâ aşer*.
- 32- *Âdâb-ı Biât-ı Nisvân*,
- 33- *Risâle fi cevâzi deverân-ı meşâyih-i sûfiye*,
- 34- *Ahvâl-i Esmâ-ı Seb'a me'a Devâirihim*,
- 35- *Risâle-i Andelib-i Uşşâk*,
- 36- *Risâle fi'l-fikh ve'ta'bîr*,
- 37- *Risâle fi beyân-ı Sema mülteka min İhyai'l-Ulûm*
- 38- *Der Ziyâret-i Kubûr*
- 39- *Risale Manahü'l-gazâ*,
- 40- *Risâletü'l-ehâdis*,
- 41- *Tefsirü'l-Kur'ân*,
- 42- *Ed-da'avât ve âdâbuhu ve Fedâilü'l-ekâr*,
- 43- *el-Mecâlisü'l-gazâ*.
- 44- *Risâle*,
- 45- *Risâletü'l-Vâkıât*¹⁵,

¹⁴ Basılmıştır. Gazzîzâde Abdüllatif, *Nakşibend Yolunun Esasları Mergûbü's-Sâlikîn*, Hazırlayan: Şaban Karaköse, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁵ Abdüllatif Efendi'nin eserleri ve buldukları yerlerle ilgi olarak bakınız. Tekeli, *Gazzîzâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıâtı*, s. 40-67; aynı yazar, "Gazzîzâde Abdüllatif Efendi", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt: XIII, s. 540.

Şeyh Abdülatif Efendi, yukarıda izah edildiği gibi kırktan fazla kitap yazarak Bursa'da İsmail Hakkı Bursevî'den sonra en çok eser veren müellif olmuştur. Ayrıca yazdığı *Ravzatü'l-Muflihûn* ve *Hulâsatü'l-Vefeyât* adlı iki eserle Bursa tasavvuf tarihine de önemli katkıda bulunmuştur. *Ravzatü'l-Muflihûn* daha önce İsmail Belîğ tarafından yazılan ve şehir monografileri arasında müstesna bir yeri olan *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*¹⁶ adlı eserin bir nevi tekmilesi olan Şeyh Ahmed Ziyaeddin'in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*¹⁷ adlı eserin zeyli durumundadır. Eserde Bursa'da vefat eden şeyhler, müderrisler, vâizler, âşıklar ve Üveysîler, hatipler, hocalar, hattatlar, şairler, zâkirler, mevali ve ağalar ...gibi Bursa'nın meşahiri hakkında bilgiler vardır. Bu eser başka bir ifadeyle Bursa tasavvuf ve kültür tarihinin önemli kaynaklarından birisidir.¹⁸

Hulâsatü'l-Vefeyât

Son yıllarda Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi hakkında yazma eserler ve arşiv belgelerinden hareketle çok sayıda çalışma yapılmaktadır¹⁹. Söz konusu çalışmalardan bazısı herhangi bir tekkeyi mercek altına aldığı gibi, kimi çalışmalar ise bir dönemi veya bir şehri kapsamaktadır²⁰. Yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak, tasavvuf erbabı tarafından yazılan kaynaklara dayanmaktadır. Bursa'da yaşayan dervişler, İstanbul kadar olmasa da, bir anlamda şehrin tasavvuf tarihi ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan en önemli ve eskisi Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed Efendi'nin yazdığı *Ravza-i Evliya* adlı eserdir. Müellif bu kitabından Bursa'nın fethinden başlayarak XVII. yüzyılın ortalarına kadar Bursa'da vefat eden özellikle tasavvuf erbabı hakkında bilgilere yer vermiştir. Söz konusu eser

¹⁶ Bu eser *Târih-i Bursa* ön ismiyle Kasapzade Mehmed Eşref Bey tarafından 1302/1884 yılında Hudâvendigâr Matbaasında basılmıştır.

¹⁷ Eserin içeriği ve nüshaları için bakınız: Atlansoy, *Bursa Şairleri*, s. 100-101.

¹⁸ Müellif hattı Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Böl, no: 1041.

¹⁹ Tasavvuf tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların geniş bir envanteri için bakınız: Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

²⁰ Osmanlılarda bir dönemin Tasavvuf tarihi ile ilgili öncü bir çalışma şudur: Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık 2003. Bu çalışmadan sonra ise; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, OSAV Yayınları, İstanbul 2001; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl, İnsan Yayınları, İstanbul 2003*; Hür Mahmut Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003 adlı çalışmalar takip etmiştir. Sadece bir şehrin tasavvuf tarihi ile ilgili olarak da Hasan Basri Öcalan tarafından hazırlanan *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000 adlı çalışma örnek olarak verilebilir.

Latin harfleri ile basılmıştır²¹. Daha sonra İsmail Belîğ, *Ravza-i Evliya*'yı genişleterek *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyeât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* adını verdiği eserine Bursa'da vefat eden Osmanlı padişahlarının, şehzâdelerinin, şairlerin, vezirlerin, vaizlerin, meczupların, abdalların, âlimlerin, müderrislerin, hüner sahiplerinin yanı sıra şeyhlerin de biyografilerini yazmıştır²². Bursa hakkında biyografi yazma geleneğini Süleyman Halis *Vefeyatnâme*, Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâeddin *Gülzâr-ı Sülehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*, Gazzîzâde Şeyh Abdullatif *Ravzatü'l-Muflihûn ve Hulâsatü'l-Vefeyât* adlı eserleriyle, Bakırcızâde Raşid Mehmed *Zübdetü'l-Vekâyi Der Belde-i Celile-i Burusa*, Mehmed Fahreddin *Gülzâr-ı İrfan* ve Mehmed Şemseddin ise *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eseriyle sürdürmüştür. Bunlardan Mehmed Şemseddin'in eseri yayınlanmış²³, diğerleri ise yazma halinde kütüphanelerde beklemektedir.

Hulâsatü'l-Vefeyât, Gazzîzâde Abdullatif'in *Ravzatü'l-Muflihûn* adlı eserinin bir nevi özeti mahiyetinde olup, kullandığımız nüshanın iç kapak sayfasında sonradan birisi tarafından adı *Hulâsatü'l-Vefeyât fî Hakk-ı Burusa* olarak yazılmış ise de, genelde *Hulâsatü'l-Vefeyât* olarak bilinmektedir. Müellif hattı olan nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü no: 2257'de kayıtlı olup, 67 varaktır. Her sayfada 17 satır olmak üzere çok güzel nesih hatla yazılan eserin telif tarihi, 3 Safer 1240/27 Eylül 1824'tür. Nüshanın sonunda "*Ahkarü'l-verâ hâdimü'l-fukarâ Şeyh Ahmed Gazzîzâde Seyyid Şeyh Abdullatif ed-da'îf*" şeklinde müellifin kendi ketebe kaydı ve imzası vardır. Söz konusu eserin başka kütüphanelerde de birçok nüshası vardır²⁴.

Eserin içinde muhtasar olarak Bursa ile ilgili şu konularda bilgiler yer almaktadır:

1-Bursa'da medfun Osmanlı sultanları, 1b-2b;

2- Bursa'da medfun Osmanlı şehzadeleri, 2b-5b;

3- Bursa'da medfun Osmanlı vezirleri, 5b-8b;

²¹ Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed Efendi, *Ravza-i Evliya*, Hazırlayanlar, Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, Arasta, 2000

²² Bu eser, Mehmed Eşref Bey tarafından 1302/1884 tarihinde Hudavendigâr Vilâyeti Matbaasında basılmıştır.

²³ *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997.

²⁴ Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan bölümü no: 1016, Genel bölümü: no:2162; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 224, no:1325, no:3384; no:3712; no:7161; no:7181; no:9629; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2392; Mahmud Efendi no: 4669; Tasavvuf no: 900; no: 4690; Fatih millet Kütüphanesi, Ali Emiri no: 906; no: 907.

- 4- Bursa'da medfun evliyâullah, 9a-36a;
- 5-Bursa'da mevcut selâtin camileri, 36b-40a;
- 6-Bursa şehrinin faziletleri, 40a-41a;
- 7-Bursa'nın mesire yerleri, 41a-46a;
- 8-Bursa'da câri olan sular, kuyular, nehirler, pınarlar ve çeşmeler, 436b-54a;
- 9-Bursa kaplıcaları, 54a-60a;
- 10-Bursa'da mevcut tekke ve zâviyeler, 60b-67a.

Yukarıda görüldüğü gibi *Hulâsatü'l-Vefeyât* adlı eserin 60b-67a sayfaları arasında eserin yazıldığı 1240/1824 tarihinde Bursa'da mevcut dergâhlara yer verilmiştir. Söz konusu tarihte 37 dergâhın faaliyette olduğu, 10 dergâhın da daha önce mevcut olduğu halde, aynı tarihte metruk veya harap olduğu yazılmıştır. Dergâhlar hakkında bilgi verilirken Emir Sultan ile başlanmış ve belli bir sıra takip edilmeksizin diğer mevcut dergâhların tarihçeleri ile devam edilmiştir. Diğer bölümlerde olduğu gibi burada da Abdülatif Efendi, dergâhın kimin tarafından kurulduğunu, hangi semtte bulunduğunu, tarikatını ve zikir gününü yazarak muhtasar ve müfid bilgiler vermiştir. Dergâhlar hakkında bu tür eser yazma geleneği daha sonra İstanbul'da görülmekle beraber, o eserler dergâhların birer listesini, dergâhta görev yapan meşayihın isimlerini ve bazen dergâhın zikir gününü de vermektedir²⁵.

Sonuç olarak şehir monografilerinin ilgili şehrin tarihi açısından ne kadar önem arz ettiği bilinmektedir. Hele bu monografileri yazan kimseler, Şeyh Abdülatif'in bir mutasavvıf olarak dergâhlar hakkında bilgi vermesi gibi, kendi kurumları hakkında bilgi vermişlerse, söz konusu eserler daha da büyük bir önem taşımaktadırlar. Bu makalede bir dönem Bursa'da hem dergâh şeyhliği yaparak, hem de önemli eserler vererek Bursa'nın kültür hayatına büyük katkılar sağlayan Şeyh Abdülatif Efendi'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi verilmiş, bir eserinden hareketle Bursa tasavvuf tarihine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca müellifin diğer eserlerine de işaret edilerek hakkında çalışma yapılmasına dikkat çekilmiştir.

²⁵ İstanbul tekkeleri ile ilgili olarak verilecek en güzel örnek Zâkir Şükrü Efendi'nin *Mecmûa-i Tekâyâ* eseridir. Bu eser birkaç defa yayınlanmıştır. En son olarak Günay Kut tarafından "İstanbul Hânkâhları Meşâyihı", Hazırlayan: Günay Kut, *Journal of Turkish Studies*, Volume: XIX, (Harvard 1995) adıyla neşredilmiştir.

METİN

[60b] Hâlâ Mahrûse-i Burûsada Olan Tekâyâ ve Zevâyâ Beyân Olunur

Emîr Sultân Tekyesi

Emîr Sultân Hazretleri Câmî’i şerîfî mihrâbı verâsında bir dil-nişîn zâviyedir. Meşâyih-ı Emîriyye tevsî’ ve i’ mâr eyledi. Dûşenbe gicesi ihyâ olunur. Tarîk-i Nakşibendiyyedendir.

Zeynîler Tekyesi

Emîr Sultânın cânib-i şarkında Abdüllatîf Kudsî Hazretlerinin binâsıdır. Mürûr-ı zamanla harâbe müşrif olmuş ise de iskân olunur. Derûnunda çilehâneler ve civârında Monlâ Hüsrev Hazretlerinin hücresi ve kasr ve havz-ı latîf mevcûddur azîzim.

Eşrefzâde Tekyesi

İncirlice mahallesinde Eşref-i Sânî Hazretleri binâ eyledi. Sonra Eşrefzâde İzzeddîn Efendi zamanında Tekbîrsizzâde nâm bir ğanî tevsî’ eyledi. Hücerât-ı adîde ve kütübhânesinde vâfir kütüb-i nefîsesi vardır. İç İlli Seyyid Ahmed Paşa merhûm civârında bir hadîka alup havli-i dergâhı tevsî’ eyledi. [61a] Tarîk-i Kadiriyyenün âsitânesidir. Evlâd-ı Âl-i Eşrefe meşrûttadır. Cum’a gicesi ihyâ olur.

Hasan Efendi Tekyesi

İncirlice mahallesinde tarîk-i Nakşibendiyyeden Vâiz Hasan Efendi binâ eylemiştir. Sonra Dervîş Paşa Hazretleri ta’ mîr buyurdılar.

Selâmî Tekyesi

El-ân Üsküdarı medfûn Şeyh Selâmî Efendi binâ eylemiştir. Nemâzğâh kurbindedir. Ba’dehû merhûm Baba Paşa Hazretleri kasr ve hücûrâtla tevsî’ eyledi. Pencşenbe gicesi ihyâ olur.

Salı Tekyesi

Fi’l-asl Hazret-i Hüdâyî hulefâsından Eyyûb Efendi binâ buyurdu. Ba’dehû Eşrefzâde Şerafeddîn Efendi tevsî’ ve i’ mâr eyledi. El-ân evlâd-ı Âl-i Eşrefdedir. Ammâ harâbe meyl eylemiş mesdûddür. Sedbaşı Çarşusu verâsındadır.

Çihârşenbe Tekyesi

Bu dahi Salı Tekyesi kurbindedir. Hazret-i Hüdâyî hulefâsından Yakûb Efendi binâ eylemiş idi. Ba’de zamân muhterik olup el-ân [61b] minaresi mevcûd iki hücresi vardır. Kefere mahallesinde kalmıştır.

Bektaşî Tekyesi

Fi’l-asl bir harâbe mescid idi. Ramazan Baba Hazretleri i’ mâr idüp Bektâşî Tekyesi olmuştur. Azîm teferrüçğâh-ı ra’ nâdır. Derûnunda cihâz-ı Bektaşîyye ta’ bir olunur teber ve edevât-ı sâire çoktur.

Münzevî Abadullah Efendi Tekyesi

Hacılar Câmii kurbinde sadr-ı esbak Mağnîsada medfûn İzzet Mehemmed Paşa binâ eyledi. Vâfir hücerâtı vardır. Bir ra'nâ dergâhdır Düşenbe gicesi ihyâ olunur.

Hakkî Tekyesi

Tuzpazarı civârında meşhûru'l-âfâk İsmâil Hakkî Hazretleri binâ buyurdular. Ba'de vefâtuhû hulefâsından Hikmetî Efendiye virildi. El-ân Hikmetî Efendi evlâdındadır. Azîm mu'anven dergâhdır. Derûnunda kütübhânesi dahi vardır. Bâzârirtesi ve Cum'a giceleri ihyâ olunur.

Hüsâmeddîn Tekyesi

[62a] Hüsâmeddîn Hazretleri câmi'-i şerîfi tekye idüp i'mâr eyledi. Türbesi kurbindedir. Vâfir kütüb dahi vardır.

Kaygulu Tekyesi

Tarîk-i Celvetiyye. Cebel-i Burûsadan Atranosî Kaygulu nâm bir zât hânesini tekye ittihâz idüp ba'z-ı ehl-i hayr îanesiyle haremi tevsî' olundu. Vefâtında zikrolunan hücreye merhûmı defn eylediler. Bâ-berât evlâdı üzerindedir. Bâzâr gicesi ihyâsıdır.

Enârlı Tekyesi

Enârlı mahallesinde meşhûru'l-âfâk Konevî Emîr Efendi binâ buyurdu. Ba'de zamân tevsî' olundu. İhrâk-ı kebîrde muhterik olup Vâlîde Kethüdâsı Yûsuf Ağa'nın vesâir ehl-i hayrın îaneleriyle i'mâr oldu. Bir güzel dergâhdır. Kibâr-ı evliyâullahdan vâfir zevât medfûndur. Cum'a gicesi ihyâsıdır. Halvetiyye dergâhdır.

Şeyh Nu'mân Tekyesi

Çatalfurûn mahallesindedir. Fi'l-asl Hekîmzâde Ali Paşa binâsıdır. İhrâk-ı kebîrde muhterik olup Yûsuf Ziyâ Paşa binâ eyledi. Ba'd ba'd Burûsa a'yâmı el-Hâc Ahmed Efendi bir hâne zamm ile [62b] hücerâtı tevsî' eyledi. Salı gicesi ihyâsıdır. Kâdiriyye dergâhdır.

Mısrî Tekyesi

Hazret-i Mısrî zamânında Abdâl nâm bir zât binâ eyledi. Câmî'-i Kebîr kurbindedir. Evkâfî kalîl olduğundan harâbe müşrif olmuş ise de yine iskân-ı fukarâ ve Cum'a giceleri ihyâ olunur. Nazargâh-ı Hazret-i Mısrîdir. Hulefâ-yı hazretten Sahfî Efendi evlâdlarındandır. Halvetiyye dergâhdır.

Başçı Tekyesi

Gökdere maksemi civârında Abdâl Mehemmed hulefâsından Başçı İbrâhîm Bey binâsı bir kârgir câmi' ve hücerâtı ma'mûrdür. Düşenbe gicesi ihyâ olunur. Nakşibendiyye zâviyesidir.

Karabaş Tekyesi

Tarîk-i Halvetiyyeden Karabaş Efendi bir mescid binâ eylemiş idi. Ba'de bu'din Dervîş Paşa Kethüdâsı el-Hac Süleymân Efendi meşihat ve imâmetine mâlik olup vâfir akçe sarf idüp bir nâdide ve tavr-ı cedîd zâviye binâ eyledi. Çihârşenbe gicesi ve Ehad günü ihyâ olunur. Tarîk-i Kadiriye icrâ olunur.

[63a] Abdülmü'min Tekyesi

Gökdere maksemi verâsında Şeyh Abdülmü'min Efendi için Yâvuz Sultân Selîm binâ eylemiş bir âli câmi'dir. Ba'dehû harâb oldu. Rufâî şeyhi Şeyh Mahmûd Efendi meşihatına mâlik iken Sultân Selîm vâlidisi ihsânıyla i'mâr oldu. El-ân tarîk-i Rufâiyye tekyesidir. Cum'a günü ihyâ olur.

Şeyh Emîn Efendi Tekyesi

Meşhûru'l-âfâk Kerkût(k)î Şeyh Emîn Efendi Hazretleri Veled-i Habîb Mescidi civârında hânkâh binâ buyurub câmi'-i şerîfi dahi vaz'-ı minber ile ihyâ ve kurbinde bir âli tekye ve hücerât ve kütübhâne inşâ eyledi. Azîz-i müşârun ileyh dahi kurbinde müzevverdir. Nakşibendiyye dergâhdır. Cum'a gicesi ihyâ olur.

Şeyh Ahmed El-Gazzî Tekyesi

Duhter-i Şeref mahallesinde meşhûru'l-âfâk Şeyh Ahmed el-Gazzî Hazretleri binâsıdır. Hazret-i Gazzî – kuddise sıruhu-nın evlâdına meşrûttadır. Hücerât-ı müte'addide ve âli bir câmi'-i şerîf derûnunda türbe-i azîz ve civârında kütübhânesi ve kusûr-ı adîdesi [63b] vardır. murûr-ı zamânla hücerâtı harâbe müşrif olup Dervîş Paşa Hazretleri ihyâ-i hücerât ve İç İlli Ahmed Paşa bir âli minare inşâ idüp Nûrullâh Paşa Hazretleri dahi lihye-i sa'âdet tevdi' idüp Hacı Mehmed Paşa vâfir kütüb vaz' eyledi. Pazarirtesi ve Cum'a giceleri ve Cum'a gün ba'de edâi's-salât zıkr ve âyîn icrâ, Hatm-ı Şerîf edâ olunur. Tarîk- Halvetiyye âsitânesidir.

Mevlevî Tekyesi

Pınarbaşı rehğüzârındadır. Cünûnî Ahmed Dede Efendinin ihyâsı olup ba'de zamân Nûrullah Paşa Hazretleri semâ'hânesi müceddeden binâ ve ihyâ ve matbah-ı şerîfini feth ve it'âm-ı fukarâya üstübârî-i üstübârânesini? zamm ile kulûb-ı hassâdı kesr eylemişdir. Cum'a günleri âyîn-i Mevlânâ her bir mâ-lâzimesiyle icrâ olunur. Azîm ve cesîm dergâhdır.

Üçkuzular Tekyesi

Cebel üzerinde Buhara erenlerinden Üçkuzular inşâ idüp ba'dehû Burûsevî Muhyiddîn Efendi tevsî' eyledi. Ba'dehû Mustafâ Paşa ez ser-nû ihyâ eyledi. Burûsevî Efendi evlâdındadır. Gayet [64a] mürtefi' ve âli Halvetiyye dergâhdır. Pazarirtesi ve Cum'a giceleri ihyâ olunur.

Üftâde Tekyesi

Ez-kadîm Hazret-i Üftâde –kuddise sırruhû- binâsıdır. Ba’dehû Kutub İbrâhîm tevsi’ eyledi. Ba’dehû Üftâdezâde Şeyh Mustafa Efendi ihyâ eyledi. Ba’dehû Ali Paşa tevhihdânesini ve kurbinde hücerâtını i’mâr eyledi. Tarîk-i Celvetiyyenün âsitânesidir. Düşenbe ve Cum’a giceleri ihyâ olunur. Gâyetde müferrah ve mürtefi’ dergâhdır. Evlâd-ı Hazret-i Üftâdeye meşrûtdır.

Hammâm Tekyesi

Fi’l-asl harabe hammâm idi. İsmâil Rûmî hulefâsından Saçlı Ali Efendi iştirâ idüp tekye eyledi. Kârgîr semâ’hânesi ve civârında hücreleri vardır. Kâdiriyye tekyesidir. Pazar giceleri ihyâ olur.

Ğâr-ı Aşıkân

Pınarbaşı suyuna nâzır bir kasr sûretinde zâviye ve civârında [64b] türbesi vardır. İhyâsı yokdur azîzim.

Düstûrhân

Pınarbaşında bir kârgîr zâviye ve bir hücreyi müştemildir. Evklâfi evlâdına meşrûtdır. Zamân-ı evvelde zâviye imiş. Ammâ şimdi gurebâ iskân iderler erenler.

Özbekler Tekyesi

Pınarbaşı Câmî’i ittisâlinde zümre-i Özbekiyâna mahsûs bir zâviyedir. Mürûr-ı zamânla harâb olup İç-illi Seyyid Ahmed Paşa Hazretleri müceddeden binâ ve ihyâ idüp Kapu’dan ve Kütâhiyyeden ve evkâf-ı sâireden mâhiyye ikiyüz ğuruşa yakın ta’yînât-ı fukarâ-i Özbekiyyesi vardır.

Hindiler Tekyesi

Pınarbaşı merâkidi vasatında Hindiyân tâifesine mahsûs bir câmî’ ve civârında hücerât-ı müte’addidesi vardır. Bir mikdâr harâb olmuş idi. Cizyedârzâde Hüsâmeddin Efendi ta’mîrine muvaffak oldu.

Sa’dî Tekyesi

[65a] Burûsa Kal’asının Yerkapu ta’bir olunan kapu derûnında fi’l-asl Halvetiyyeden Zencirî Ali Efendi Tekyesi idi. Ba’d ba’d tarîk-i Sa’diyyeden Şeyh Mustafa yedine geçüp Sa’dî tekyesi oldu. Bir mikdâr harâb idi. Kudüs mütesellimi Hekîm el-Hâcc Süleymân güzel ta’mîrine muvaffak olmuştur.

Nakşibendiyye Tekyesi

Kal’a derûnunda Manastır kurbinde burc üzerindedir. Fi’l-asl Açıkbaş Mahmûd Efendi binâsıdır. İhrâk-ı kebîrde muhterik olup Filibe kadısı Feyzîzâde Mustafa Efendi ihyâ eyledi.

Cizyedârzâde Tekyesi

Meşhûr Cizyedârzâde Hâcî Hüseyin Ağa binâ eyledi. Derûnunda kütübhânesi ve hücerât-ı adîdesi vardır. Nakşibendiyededir.

Nasûhî Tekyesi

Hisar dâhilinde Nasûhî Efendi binâsıdır. Hücerât-ı adîdeyi muhât bir güzel zâviyedir. Pençeşbe gicesi ihyâsıdır.

[65b] Seyyid Usûl Tekyesi

Hazret-i Emîr akrâbasından ve rufekâsından Seyyid Usûl nâm zât-ı şerîf binâsıdır. Yahûdiler mahallesi kurbindedir. Mürûr-ı zamânla harâb olup el-ân bir zâviyeçe ve bir hücreyi olup ba'zı gurebâ sâkin olurlar. Ammâ rûhâniyetli bir makâmdır.

Mîr-i Bûdelâ Tekyesi

Azîz-i müşârun ileyhin binâsıdır. Muradiye Çınarönü ta'bir olunan mahalledir. Sadr-ı esbak Hâfız İsmail Paşa müceddeden binâ eyledi. Lâkin kapsu mesdûddur. Bir hâtun yedindedir.

Bahrî Tekyesi

Muradiye Çarşusundadır. Bahrî Dede nâm zâtın binâsıdır. Mukaddem muhterik olup Dervîş Paşa Hazretleri ihyâ eyledi. Halvetiyye dergâhıdır. Sebt gicesi ihyâ olur.

Ahmed Paşa Tekyesi

Çatalfurunda Fenârîzâde Ahmed Paşa binâsıdır. Hem mahalle mescidi hem tekyedir. İhrâk-ı kebirde zâviyesi ve türbesi muhterik olmuştur. Enârlı meşâyihü yedlerindedir.

[66a] Çihârşenbe Tekyesi

Burûsevî evlâdından Şeyh Mustafa Efendi binâsıdır. Ali Paşa Câmi'i kurbinde zâviyedir. Nûrullah Paşa Hazretleri ta'mîr eyledi. Halvetiyyededir. Çihârşenbe giceleri feth ve kıraât-ı zikr olunur.

Kadîmi Tekye Olup Şimdi Metrûk Olan Tekyeler Beyân

Yoğrutlu Baba Zâviyesi

Eski Kapluca kurbinde Mevlûdî Süleyman Efendi türbesi civârında harâbe bir zâviyedir. Evkâf-ı kesîresi vardır.

İlâhîzâde Zâviyesi

Mevlûdî Süleyman Efendi civârında eser-i binâsı mevcûdu'l-cidâr bir zâviyedir. Hayli evkâfı vardır. Şeyhi Şarlı şeyhidir. Ekl u bel' idüp hesâbını rûz-ı cezâda Hakk suâl itse gerekir.

Küçük Emîrsultân

Zeynîler verâsında Pîr Emîr Sultân dimekle şehîr câmi'i harâb, türbesi ma'mûr civârında çend hücre-i ma'mûre ile bir güzel ziyâretgâhıdır.

[66b] Kasımsubaşı Zâviyesi

Ali Paşa Câmî'i kurbinde bir güzel zâviye idi. El-ân hâk ile yeksân olup seng-i merâkîd i'mârına şâhiddir. Halvetiyye zâviyesi idi. Şimdi medrese i'tibâr olunmuştur.

Ya'kûb Efendi Zâviyesi

Karaağaç mahallesinde Halvetiyyeden Ya'kûb Efendi zâviyesidir. Türbeleri bâkî kalmıştır.

Abdâl Murâd Zâviyesi

Burûsa teferrüçgâhları beyânında zikri murûr eyledi. Zâviyedir. El-ân şeyhi ve türbedârı vardır.

Seyyid Nâsır Türbesi

Burûsa teferrüçgâhları zikrinde beyân olundu. Zâviyedir. Meşîhatı ve türbedârılığı Hikmetizâdelerdir.

Za'feranlık Zâviyesi

Bu dahi Halvetiyyeden Şeyh Bekir Efendi nâmında bir zâtın zâviyesi idi. Hâlâ yerleri mevcûd câmî'i mefkûddur azîzim.

Elmalık Zâviyesi

[67a] Bir zamânile zâviye imiş. El-ân mefkûd olmuştur erenler.

Mesâkine Zâviyesi

Burûsa zeylinde mesâkine fukarâsına binâ olunmuş bir zâviye-i ma'mûradır.

Eserde adı geçen dergâhların tablosu:

Tekkenin Adı	Kurucusu	Tarikatı	Âyin günü
Emir Sultan	Emir Buharî	Nakşibendiyye	Pazartesi
Zeyniler	Abdüllatif Kudsî	Zeyniyye	-----
Eşrefzâde	Eşref-i Sâni	Kadiriyye	Cuma
Hasan Efendi	Vaiz Hasan Efendi	Nakşibendiyye	-----
Selamî	Şeyh Selamî	Celvetiyye	Perşembe
Salı	Eyüp Efendi	Eşrefiyye	----
Çarşamba	Yakup Efendi	----	-----
Bektaşî	Ramazan Baba	Bektaşiiyye	-----
Münzevî	Münzevî Abdullah	----	Pazartesi
Hakkî	İsmail Hakkı	----	Pazartesi, Cuma
Hüsameddin	Hüsameddin Efendi	-----	----
Kaygulu	Atranoslu Kaygulu	Celvetiyye	Pazar
Enarlı	Konevî Emir Efendi	Halvetiyye	Cuma
Şeyh Numan	Hekimzâde Ali Paşa	Kadiriyye	Salı
Mısırî	Niyazî-i Mısırî	Halvetiyye	Cuma
Başçı	Başçı İbrahim Bey	Nakşibendiyye	Pazartesi
Karabaş	Karabaş Efendi	Kadiriyye	Çarşamba, Pazar
Abdülmü'min	Abdülmü'min Efendi	Rufaiyye	Cuma
Şeyh Emin	Kerküklü Şeyh Emin	Nakşibendiyye	Cuma
Ahmed Gazzî	Şeyh Ahmed Gazzî	Halvetiyye	Pazartesi, Cuma
Mevlevihane	Cünûnî Ahmed Dede	Mevleviyye	Cuma
Üçkuzular	Üç Kuzular	Halvetiyye	Pazartesi, Cuma
Üftâde	Hazreti Üftâde	Celvetiyye	Pazartesi, Cuma
Hamam Tekke	Saçlı Ali Efendi	Kadiriyye	Pazar
Gâr-ı Âşıkân	----	----	-----
Düsturhân	----	----	-----
Özbekler	İçelli Seyyid Ahmed Paşa	----	-----
Hindiler	Cizyedarzâde Hüsameddin Ef.	---	-----
Sa'dî	Zencirî Ali Efendi	Sa'diyye	-----
Nakşî	Açıkbaş Mahmud Efendi	Nakşibendiyye	-----
Cizyedarzâde	Cizyedarzâde Hüseyin Ağa	Nakşibendiyye	-----
Nasuhî	Nasuhî Efendi	---	Perşembe
Seyyid Usûl	Seyyid Usûl	---	----
Mir-i Bûdelâ	Mir-i Bûdelâ		
Bahri	Bahri Dede	Halvetiyye	Cumartesi
Ahmed Paşa	Fenarîzâde Ahmed Paşa	Halvetiyye	-----
Çarşamba	Bursevî Şeyh Mustafa Efendi	Halvetiyye	Çarşamba
Yoğurtlu Baba	--	---	---
İlahizâde	--	---	----
Küçük Emirsultan	---	-----	-----
Kasımsubaşı	-----	Halvetiyye	-----
Yakup Efendi	Yakup Efendi	Halvetiyye	-----
Abdal Murad	-----	-----	-----
Seyyid Nâsır	-----	-----	-----
Za'feranlık	Şeyh Bekir Efendi	Halvetiyye	-----
Elmalık	---	-----	----
Miskinler	---	---	----

BİBLİYOGRAFYA

- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul Kütübhâne-i İslâm 1318.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul Matbaa-i âmire, 1333, cilt: I.
- Gazzîzâde Abdülatif Efendi, *Ravzatü'l-Muflihûn*, Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan bölümü nu: 1041.
- Gazzîzâde Abdülatif, *Nakşibend Yolunun Esasları Mergûbü's-Sâlikîn*, Hazırlayan: Şaban Karaköse, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Gazzîzâde Abdülatif Efendi, *Vâkıât*, Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan bölümü. No: 705.
- Gazzîzâde Abdülatif Efendi, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi böl, no:2257.
- Gazzîzâde Abdülatif Efendi, *Menâkıb-ı Evliya (Menâkıb-ı Ahmed Gazzî)*, Hazırlayan: Abdülhakim Koçin, İyi Bir İnsan, Ankara 2009
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî nu. 1093.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000.
- Öcalan, Hasan Basri, "Bursa'da Bir Mesnevihan: Mehmed Emin Kerkükî", *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri, (19-21 Aralık 2001-Manisa)*, Yay. Haz. Emrehan KÜEY, Manisa 2002. s.147-160.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık 2003
- Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991.
- Tekeli, Hamdi, *Gazzîzâde Abdülatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Bursa 2000.

Tekeli, Hamdi, “Gazzî Ahmed Efendi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul 1996, cilt: XIII, s. 539-540.

Tekeli, Hamdi, “Gazzîzâde Abdüllatif Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul 1996, cilt: XIII, s. 540.

طریق قادر تیرنک آستانه سید اولاد آل اشرف مشروطه در
جمع کجی می احیا اولور
حسن افندی تکبیه بی

تغیر کجی بحکم سنه طریق نقش بند تیرنک واعظ حسو
افندی بنا ایلشد صکره وروش باشا حضرتلی تعمیر بود بلور
سلامی کجی بی

الآن اسکمارده مدفون شیخ سلامی افندی بنا ایلشد در
نمازگاه قزینه در بعد مرحوم بابا پاشا حضرتلی قصر
و حصار تله توسیع ایلدی بیخشنه کجی می احیا اولور
صالحی تکبیه بی

فی الاصل حضرت هدی خلیفا سننک ائوب افندی بنا
بودی بعد اشرفزاده شرف الدین افندی توسیع و
اعمار ایلدی الآن اولاد آل اشرفن در اماخر ایلدی
مسدود در سد باشی چار شوی ورا سنه در محکم
جهار شنبه تکبیه بی

بودخی صالحی تکبیه قزینه در حضرت هدی خلیفا سننک
یعقوب افندی بنا ایلش ایری بعد زمان محترق اولوب آلان
طریق

حالة محمود بیگ اولان کجا اولدیا اولور
امیر سلطان حضرتلی جامع شریفی محراب ورا سنده بر دلنشین
زاویر در مشایخ امیری توسیع واعمار ایلدی دو شنبه
کجی می احیا اولور طریق نقش بند تیرنک در محکم
زینبیل کجی بی

امیر سلطانک جانب شرقی عبداللطیف فی حضرت تیرنک
بناسید مرور زمانه خراب مشرف اولمش ایسه ده اسکان
اولور دونده چله خانه لر و جوارنن منلاخرو حضرت تیرنک
حجی می و قصر و حوض لطیف موجود در عز بیزمه
اشرف زاده کجی بی

انجیر کجی بحکم سنه اشرف نافی حضرتلی بنا ایلدی
صکره اشرفزاده عزالدین افندی زمانه تکبیر سنه
زاده نام یعنی توسیع ایلدی حرات عدیه وکتب ایلش
و فرکت نفیسه سی وارد ایلدی امین مستی احمد باشا مرحوم
جوارنن بر صدیقه ائوب حوی در کاهی توسیع ایلدی
طریق

Belge: 1

منازه می موجود ایلدی کجی می وارد کهر محکم سنه قالمشد
بکا شیخ تکبیه بی

فی الاصل بخرا بیسید ایری رمضان بابا حضرتلی
اعمار اربوب بکاشی تکبیه می اولشد در عظیم تقرجکاه
رعنا در دونن چهار کاشیه تعمیر اولور تبر و ساز
ادوات چو در
منزوی عبدالله افندی تکبیه بی

حاجیر جامع قزینه صدر اسبق مغنیسه مدفون عزت
تتمد باشا بنا ایلدی وافر حراتی وارد هر رعنا در کاه در
دو شنبه کجی می احیا اولور
شیخ کجی بی

طوبی بازاری جوارنن مشهور لافاق اسمعیل حق حضرتلی
بنا بود بلور بعد وفات خلیفا سننک حکمی افندی بود لری
الآن حکمی افندی اولاد ننه در عظیم مضمون در کاه در
دو نده کشتخانه سی دخی وارد بازار ایشی و جمع
کجی لری احیا اولور
حسام الدین تکبیه بی

61
حمام الدین کجی می حضرتلی جامع شریفی تکبیه اربوب اعمار
ایلدی تیرنک قزینه در و فرکت دخی وارد محکم
توغولی تکبیه بی

طریق جلوتیه جبل بروسه دن اطروشی قیغولی نام برنات خانسی
تکیه الحنا اربوب بعضی اهل خیر اعانه سیله حر می توسیع
اولندی وفات ننه ذکر اولشان حجه بی مرحومی فن ایل سید
الآن بارات اولادی اوزرنن دو بازار کجی می احیا سید
انالی تکبیه بی

انالی محکم سنه مشهور لافاق قوی امیر افندی بنا بود
بعد زمان توسیع اولندی احراق کبیره محترق اولوب
والله کتلی می یوسف اغانک و سائو اهل خیر لاشاعانه لر یله
اعمار اولدی بر کوزل در کاه در کبار اولیاء التهدیه
وافرنات مدفون جمع کجی می احیا سید خلوتیه کوهیه
شیخ نعمان تکبیه بی

چنانلزون محکم سنه در فالاصل حکیمزاده علی باشا ایلدی
احراق کبیره محترق اولوب یوسف ضیا باشا بنا ایلدی
بعد بروسه اعیانی الحجاج احمد افندی برضا ضتم ایله

Belge: 2

جباری توسیع ابدی صالحی کجی علیا سید قادر تبه در کا هیدر

مصری کجی تبه

حضرت مصری زمانه ابدال نام بزات بنا ایلدی جامع کبیر قرینه در اوقافی قلیل اولدیغیندن خراب مشرف اولشل ایسه ده یزه اسکان فقرا و جمعه کجیه لری احبیا اولنور نظر کده حضرت مصری در خلفای حضرتدن صحیح افندی اولاد لرین در خلوتیه در کده ا هیدر

باشی کجی تبه

کوکدره مقسی جوارنه ابدال محل خلفا سندن باشی ابرهیم بک بنامی بر کار کیر جامع و جباری معورد دوشنبه کجی احبیا اولنور نقش بندیه زاویه سیدر

قره باش کجی تبه

طریق جلوتیه دن قره باش افندی بر مسجید بنا ایلش سبب کده بعد دد درویش باشا کتفا سی الحاج سلیمان افندی مشیخت و اما متشه مالک اولوب و اولوق صرف اربوب برنادین و طور جدید زاویه بنا ایلدی چهارشنبه کجی تبه واحد کونی احبیا اولنور طریق قادر تبه اصولی اجرا اولنور

عزت

عبدال مؤمن کجی تبه

کوکدره مقسی ورا سنده شیخ عبدال مؤمن افندی چون باوز سلطان سلیم بنا ایلش بر عالی جامع مدد بعد خراب اولدی رفاعی شیخ شیخ محمود افندی مشیخته مالک اکبر سلطان سلیم والد سلیمانیه اعمار اولدی الان طریق رفاعیه کجیه سید جمعه کونی احبیا اولدی

شیخ امین افندی کجی تبه

مشهورالافاق کرکونی شیخ امین افندی حضرت لری ولد حبیب مسیری جوارنه خانقاه بنا یوروب جامع شریفی دخی وضع منبر ایله احبیا وقرینه بر عالی تکیه و حجرات و کتبخانه بنا نشاند ایلدی عزیز مشارالیه دخی قربنده مزور در نقش بندیه در کا هیدر جمعه کجیه سی احبیا اولور

شیخ احمد الغزنی کجی تبه

دختر مشرف محله سنده مشهورالافاق شیخ احمد الغزنی حضرت لری بنا مسید حضرت غزی قدس سره نك اولادینه مشروطه در حجرات معتدیه و عالی جامع شریف درونده تبه عزیمین و جوارنه کتبخانه سی و قصور عدد بی سی

Belge: 3

وارد مرور زمانه جباری خراب مشرف اولوب درویش بانیا حضرت لری احبیا و حجرات و ایللی احمد باشا بر عالی مناره انشاء ایدوب نوزاده باشا حضرت لری دخی لمبه سعادت تودیع ایدوب حاجی محمد باشا و فرکتب وضع ایلدی بازار اربنتی و جمعه کجیه لری و جمعه کون بعد داد القضاء ذکر و آیین اجرا و ختم شریف ادا اولنور طریق جلوتیه کتبا سیدیه

مولوی کجی تبه

بیگار باشی رهگذرندن در جنوبی احمد دده افندی نك احبیا سی اولوب بعد زمان نوزاد الله باشا حضرت لری سما تخانه سی مسجد گنا و احبیا و مطبخ شریفی فتح و اطعام فقرا سی مستزاد سی تورانه سی نعم ایلدی اولوب حتا دی کسر ایلشدر جمعه کونلری آیین مولادنا هر بر مالومه سببه اجرا اولنور عظیم و جسم در کا هیدر

اوجقوزیلر کجی تبه

جل و زدن بخارا اولنندن اوجقوزیلر انشاء ایدوب بعد برسوی محی الدین افندی توسیع ایلدی بعد مصطفی باشا اذ سر فو احبیا ایلدی برسوی افندی اولادنه در غایت

مرقوم

مرتفع و عالی خلوتیه در کا هیدر بازار اربنتی و جمعه

کجیه لری احبیا اولنور

افتاده کجی تبه

از قدیم حضرت افتاده قدس سره بنا مسید ر بعده قطب ابرهیم افندی توسیع ایلدی بعد افتاده زاده شیخ مصطفی افندی احبیا ایلدی بعد علی باشا توحید خان سی وقرینن حجراتی اعمار ایلدی طریق جلوتیه نك استانه سیدر دوشنبه و جمعه کجیه لری احبیا اولنور عتابندن مفتوح و مرتفع در کده اهدر اولاد حضرت

تخام کجیه

فوالصلخرایه تخام ابری اسمعیل روی خلفا سندن صاحب علی افندی ایشتر ایدوب تکیه ایلدی کار کبیر سما تخانه سی و جوارنه حجره لری وارد قادر تبه تکیه سید بازار کجیه لری احبیا اولور

غار عاشقان

بیگار باشی صوبه ناظر بر قصر صورتن زاویه و جوارنه

Belge: 4

ترتیب سی وارد احیای سی بود قدر عزیز و محکم

مسورخان

بیکارباشند بکارگیرزاویر وهرجسره بی سنمقدر
اوقافی اولادینه مشروطه در زمان اوله زاویرایش
اما شمعی غریبا ساکن ایدر لر ارسلره

اوز بکل کیم سی

بیکارباشی جامعی انصا المنه زمره اوز بکیم بمخصوص
برزاویر در مرور زمان ایله خراب اولوب ایچ ایللی
سینا احمد پاشا حضرتلی محمد زاده بنا و احیا اربوب
فیون و کوا هبه دن و اوقاف سازه دن مایه بکیموز
غروشه یقین تعینات ففراه اوز بکیم سی وارد و محکم

هند بیل کیم سی

بیکارباشی مرادزی و سطنه هندیان طائفه سنه
مخصوص برجایع و جوارین حجرات متعدده سی وارد
بر مقدار خراب اولش ایری جزیه دار زاده حسام الدین افندی
تعمیرینده موفق اولدی

سعدی نکیه سی

توکل

بروسه قلعه سنک بر قوی تعمیر اولنان فبود روننه فی الاصل
خلوتیه دن زنجیری علی افندی نکیه سی ایری بعد بعد مطرف
سعدیه دن شیخ مصطفی افندی بدینه کجوب سعدی
نکیه سی اولدی بر مقدار خراب ایری قوس منسکی
حکیم الحاج سلیمان افندی کوزل تعمیرینده موفق اولشده

نقشبندی کیم سی

قلعه دروننده مناسرتقریندن برج اوزرونه در فی الاصل
آچین باش محمود افندی بنا سید احرار کبیرده
مخترق اولوب فلیه قاضیسی فیضی زاده سید مصطفی
افندی احیا ایدرک

جنیه دار زاده نکیه سی

میشهور جزیه دار زاده حاجی حسین اغا بنا ایدرک
درونده کتیفات و حجرات عدیده سی وارد
نقشبندی ایدر

نصوحی کیم سی

حصار داخله نصوحی افندی بنا سید رحیم
عدیه بی محاط بر کوزل زاویر در پنجه شیده کیم سی احیا سید

Belge: 5

سید اصول کیم سی

حضرت امیر قریب سندن و رفقا سندن سید اصول
نام ذات شریف بنا سیدر بود دیر محله سی قرین در مرور
زمانه خراب اولوب آلان برزاویر چه وهر چه سی اولوب
بعضی بیا ساکن اولور اما روحا نیتلو بر مقما مدر

میر بدلا کیم سی

عزیزین مشارالیهک بنا سیدر مرادیه ده چنار اوقاف تعمیر
اولنان محلدن در صدر اسبق حافظ اسمعیل پاشا چنار
بنا ایدر لکن قبوسی مسدود در بر خاتون یدمنده در

چیری کیم سی

مرادیه چار نو سندن در چیری ده نام ذاتک بنا سیدر مقدم
مخترق اولوب درویش پاشا حضرتلی احیا ایدر خلوتیه
در ککا هیدر سبت کیم سی احیا اولور محکم

احمد پاشا کیم سی

چنار فزون در رفاری زاده احمد پاشا بنا سیدر هم محله
مستیری هم نکیه در احرار کبیرده زاویر سی وتره سی
مخترق اولشده نارانی مشایخی سید لرین در محکم

توکل

چهارشنبه کیم سی

برسوی اولادندن شیخ مصطفی افندی بنا سیدر علی پاشا
جامعی قرین برزاویر در نورالله پاشا حضرتلی تعمیر ایدرک
خلوتیه دندر چهارشنبه کیم سی فتح قرانت ذکر اولشده

قدیمی نکیه اولوب شمعی مزولک اولان نکیه لر بیان

نوخو زلی ابا زاویر سی

اسکی قبله جوقرین مولودی سلیمان افندی تره سی جوارین
خراب برزاویر اوقاف کتیه سی وارد و محکم

الهی زاده زاویر سی

مولودی سلیمان افندی جوارین اثر بنا سی موجود الحدار سر
زاویر درخیلی اوقافی وارد سنجی شالی شیخدر کل و بلبلر
حسابی روز جزاه حق سنواک اشته ککر در محکم

کوجان میر سلطان

زندیلور اسنده بهر امیر سلطان دیکله شیر جامی خراب
تره سی معور جوارین چند جمره معوره ایله بر کوزل
زیارته ککا هدر

Belge: 6

بر زمانه زاویه امیش الآن مفقود اولمشدر ارسلو

ساکنه زاویه

بروسه ذیلند ساکنه فقرا سینه بنا اولمش

بر زاویه معصومه در

۲۳

۲۳

۲۳

احقر لوری خادم الفضا و شیخ احمد زنی نام
سید شیخ عبد الطیف الضعیف

هـ

قاصد و ابیاتی زاویه

علی باشا جامع قهر بنده بر کوزل زاویه ابری الآن خاکله یکساز
اولوب سنک مراقدا عارینه شاهد در خلوتیه
زاویسی ابدی شمندی مدرسه اعتبار اولمشدر

یعقوب افندی زاویسی

قره اغاج حکم سده خلوتیه دن یعقوب افندی
زاویسی در ستر به لری باقی قالمشدر

ابدال مراد زاویسی

بروسه نفر جکا هلری بیانه ذکر مرور اسنادی
زاویه در آن شیخی و تر به داری وارد در

سیدنا عمر یلوی

بروسه فقر جکا هلری ذکر بن بیان اولندی زاویه در
مشیحنی و تر به دار لغی حکم منی زاده لریه در هـ

نعیم خانق زاویسی

بود شی طوتیه دن شیخ بکر افندی نام نه بر ذاتک زاویسی
ابری حاکم بر لری موجود جامع مفقود در عزیزیم

المالح زاویسی

Belge: 7

BALKAN PAKTI (1934) VE DIŞARIDAKİ YANSIMALARI

Buket ÖNAL *

Mehlika Özlem ULTAN **

ÖZET

1930'ların Türkiye'si Batı ile ilişkilerinde yapabildiği sürece güç dengesine yönelik politikalar izlemek, bunu sürdüremediği durumlarda da ittifaklar içine girmek zorunda kalmıştır. Atatürk'ün uluslararası ortamdan önemli bir tehdit algılamasının olmayışı nedeniyle öncelikli politikası Lozan'dan kalan sorunların halledilmesi üzerine olmuştur. Ancak Hitler'in 1933'te iktidara gelişi ve aynı zamanda İtalyan tehlikesinin artması üzerine politikanın, bölgesel dengeyi sağlamak şeklinde değiştiği görülmektedir. Bu politikanın somutlaşmış hali ise 1934 Balkan Paktı'dır. Paktın gerçekleştirilmesine yönelik çabaların başlamasıyla bu girişimler Türkiye dışında da tartışılmış ve olumlu veya olumsuz yorumlar yapılmıştır. Kısa ömrüne rağmen Pakt, bölgesel barışa büyük katkı sağlamıştır. Bu makaledeki amaç, Balkan Paktı'na yol açan olayları açıklamak ve Paktın dışarıda nasıl algılandığını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Balkan Paktı, Revizyonist Hareketler, Balkan Konferansları, Dış Basın*

ABSTRACT

Balkan Pact (1934) and Its Reflections On Abroad

Turkey in the 1930's had to follow a balance of power policy in its relations with the West, and in case it could not do that, it had to enter into alliances. Because Atatürk did not perceive any threats from the international environment, his primary

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası İlişkiler Bölümü

policy was to solve remaining problems of Lausanne Treaty. However, due to the accession of Hitler to the power in 1933 and the increase of Italian danger, Atatürk's policy changed as to ensure regional balance. The concrete version of this policy is seen in the 1934 Balkan Pact. With the initiation of the efforts towards the realisation of the Pact, these initiatives were discussed abroad and were commented as positive and negative. Despite its short life, the Pact made a great contribution to regional peace. The aim of this article is to explain the facts that led to the creation of the Balkan Pact and to examine how the Pact was perceived abroad.

Key Words: *Balkan Pact, Revisionist Movements, Balkan Conferences, Turkey, Foreign Pres.*

GİRİŞ

Bugün Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Trakya'yı içine alan bölgeye adını veren Balkanlar'da Macar, Dalmaçyalı, Slav, Sırp, Romen, Bulgar, Makedon, Karadağlı, Rum ve Türkler yaşamaktadır. Bu etnik çeşitlilik bölgede etkin olmaya çabalayan Avrupa'nın büyük devletleri için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Balkanları önemli kılan bir diğer unsur da stratejik konumudur. Balkanlarda hâkimiyet kurabilecek bir devlet, batıda Avrupa'yı ve doğuda Rusya'yı tehdit etme gücüne sahip olabilirdi. Nitekim bu yüzden XIX. yüzyılın başından bu yana Balkanlar, Avrupa'nın en problemlili bölgesi olmuştur.

Balkanlar, Türkiye için de önem arz eden konumdur. Osmanlı egemenliğinde bölgede, önemli sayıda Türk ve Müslüman nüfus yaratılırken bu durum, Türkiye'nin bölge politikalarını belirleyen önemli bir unsur niteliği kazanmıştır. Bunun yanında Balkanların stratejik önemi, Türkiye'nin bölge politikalarını belirleyen diğer bir önemli unsurdur. Yönünü Batı'ya dönmüş bir Türkiye için bu bölge Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısıdır ve boğazların güvenliği başta olmak üzere ülke güvenliği açısından önem arz eden bir durumdur (Önal, 2011). Bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dış politikanın temelini oluşturan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda bu bölgedeki devletlerle de dostane ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Köklü reformların başlatılacağı bu dönemde dış sorunlarla boğuşmamak açısından bu aynı zamanda bir zorunluluktur (Önal, 2011; Can, Tarih Yok). Bu girişimlerden biri de Şubat 1934'te resmen oluşturulan Balkan Paktı'dır. Bu Paktın pek uzun bir ömrü olmasa da Türkiye, Paktın oluşturulmasından son bulmasına kadar bu Pakta sadık kalmış tek ülke olmuştur. Balkanlarda oluşturulmaya çalışılan bu girişim Türkiye dışında da önemli yankı uyandırmış, olumlu ya da olumsuz yorumlar yapılmıştır.

I- 1930'larda Avrupa ve Balkanlardaki Revizyonist Hareketler

I. Dünya Savaşı sonrası oluşturulmaya çalışılan barış ve işbirliği ortamının sağlanamaması, bu dönemin güç dengesinin temel ögesi olan Amerika'nın Milletler Cemiyetine girmemesi ve ezeli Fransa-Almanya düşmanlığı, Avrupa'da gittikçe mevcut durumdan hoşnut olmayan devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Buna bir de 1929 ekonomik bunalımının olumsuz etkilerini eklediğimizde Avrupa'da statükocu Fransa ve İngiltere'nin karşısında revizyonist dikta rejimleri oluşmaya başlamıştı. Özellikle bunlardan iki tanesi Avrupa'nın tarihini yeniden yazacaktı: İtalya ve Almanya (Dinç, Tarih Yok).

İtalya, I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin yanında yer almasına rağmen savaş sonrası yayılmacı amaçları açısından istediğini alamamış bir ülkediydi. Savaş sırasında büyük insan kayıpları verilmiş ve sonrasında da büyük ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. Bu sıkıntılı ortamda 1921 yılında bir parti niteliği kazanan Faşist hareket 1922'de ülkenin iktidarını ele geçirmiş, Mussolini liderliğindeki İtalya, savaşta elde edemediği yerleri ele geçirmeye dayalı politikalar izlemeye başlamıştı. Mussolini, 1923'te İtalyan parlamentosunda yaptığı konuşmasında "Adriyatik denizinin İtalya'ya yetmeyeceği ve Akdeniz'e açılmanın gerekliliğinden" bahsediyordu (Sander, 2010; Oran, 2002).

Almanya, Versailles Anlaşmasının getirdiği hükümler nedeniyle hem ekonomik hem siyasal hem de toplumsal açıdan çok zor durumdaydı. Ülkede hoşnutsuzluklar bu dönemde başlamış ve Alman toplumunda "Versailles zincirlerinin kırılması" yolunda görüşler gittikçe artmaya başlamıştı. Ancak 1930'lara kadar Almanya'nın bunu gerçekleştirebilmesi için ortam oluşmayacaktır (Oran, 2002). Almanya'da ekonomik buhrandan sonra Hitler'i iktidara taşıyacak gelişmeler yaşanmış ve ülkenin dış politikası gittikçe diğer ülkeleri rahatsız edecek konuma gelmiştir. Hitler'in dış politikası üç ana temele oturuyordu: Almanya'nın Versailles Barış Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması; Almanya dışında yaşayan bütün Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "bir ulus bir devlet" ilkesinin gerçekleştirilmesi ve Lebensraum yani "hayat sahası" politikasıyla Alman devletinin refahının ve mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması. Özellikle üçüncü aşama nerede başladığı, nerede bittiği ve hangi ülkelerin topraklarını içine alacağı tam belli olmayan bir aşamaydı ki bu nedenle diğer devletler açısından da tehdit olarak görülüyordu (Sander, 2010).

Nitekim 1920'lerin ortalarından itibaren İtalya'nın Balkanlardaki etkinliğini arttırması sonrasında Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk'un bu yayılmacı politikanın hedefleri haline gelmesi ve 1934'den itibaren de Almanya'nın Versailles Antlaşmasının hükümlerini tanımadığını, silahlanmayı başlatacağını açıkça ilan etmesi ile Avrupa devletleri kadar

Balkan devletleri de bu iki devlete karşı endişe duymaya başlamışlardı. Hitler'in, Mussolini ile işbirliği yaparak İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki egemenliğini ve genişleme bölgelerini tanıdığını açıklamaları da buna tuz biber ekiyordu (Dinç, Tarih Yok).

İtalya ve Almanya'daki bu gelişmeler dışında savaş sonrası bölgede yaşanan gelişmeler de Balkanlarda huzursuzluklar yaşanmasına neden oluyordu. Bunun iç ve dış nedenleri vardır. Zaten I. Dünya Savaşına son veren antlaşmalar ile Balkan devletleri sınırları içinde kalan azınlıklar ve bir yönetim altında birleştirilen farklı etnik gruplar bölgede problem yaratmaya başlamıştı bile. Bunun yanında bölge ülkelerinde iktidar mücadeleleri, ekonomik zayıflıklar ve faşist diktatörlükler de bu problemleri tetikliyordu. Bulgaristan'ın, revizyonist tutumu ve diğer devletler ile olan sürtüşmeleri de bu hoşnutsuzlukların diğer bir nedeniydi (Sander, 2010).

II- 1930-1934 Arası Türkiye'nin Yunanistan-Romanya ve Yugoslavya İle Siyasi İlişkileri

Türkiye'nin bağımsızlık sonrası genel anlamdaki Balkan politikası Lozan'la belirlenen sınırlar içinde olmuş ve Misak-ı Milli sınırları dışında bırakılmış Balkan topraklarında herhangi bir iddiasının olmadığı sıklıkla dile getirilmiştir. Bu nedenle de Lozan'dan hemen sonra Balkan devletleriyle ikili dostluk anlaşmaları imzalanmıştır¹ (Gönlübol, 1987). Diğer Balkan ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye, Balkanlarda önemli bir güç olma potansiyeline sahiptir. Bunu Balkanlardaki diplomatik gücüne bağlayabiliriz (Barlas, 2005). Zamanla bu bölgede ortaya çıkan revizyonist politikalar karşısında Türkiye de bölgesel güvenliği için Balkanlarda oluşturulacak bir anti-revizyonist cephenin oluşturulması için büyük çaba harcamıştır. Bu amaçla bölge devletleriyle daha sıkı ilişkiler içinde olunmuş, özellikle Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile ilişkilerin geliştirilmesi 1934 Balkan Paktı'nın temellerini oluşturmuştur. Bu nedenle 1930-1934 tarihleri arasında bu ilişkilerin nasıl geliştiği de önem arz etmektedir.

A- Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Yunanistan, 1920'lerde Türkiye'nin Balkanlarda hala bazı sorunlarının olduğu tek ülkeydi. Ancak Yunanistan Başbakanı Venizelos, 1928 yılında tekrar iktidara geldiğinde Avrupa ve Balkanlardaki siyasi konjonktürden dolayı komşularıyla iyi ilişkiler içinde olunması gerektiğinin farkında olarak daha barışçı politikalar izlemeye başlamıştı (Değerli, 2006). Bu amaçla 30 Ağustos 1928 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup

¹ Arnavutluk (15 Aralık 1923), Bulgaristan (18 Ekim 1925), Yugoslavya (28 Ekim 1925), Yunanistan (14 Eylül 1933), Romanya (17 Ekim 1933), Yugoslavya (27 Kasım 1933).

göndererek Megali İdea politikasından vazgeçtiğini ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Yunanistan'dan gelen bu dostluk mesajlarına Türkiye de aynı sıcaklıkla cevap vermiştir (Çakmak, 2008). Özellikle 1930 yılı Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yakınlaşmanın başladığı bir yıl olmuştur. Bunda Bulgaristan ve İtalya'nın bu yıllarda revizyonist davranışlar içine girmeleri kadar iki ülke arasındaki bazı sorunların da çözüme kavuşturulması etkili olmuştur diyebiliriz (Uzun, 2004). Nitekim uzun yıllar iki ülke arasında bir türlü çözülemeyen mübadele sorunu 10 Haziran 1930 Türk-Yunan Ahali Mübadele Antlaşması'nın (Ankara Andlaşması) imzalanması ile çözüme kavuşturulmuş ve bu anlaşma iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1990).

Bunu 27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti izlemiştir. Bu ziyaret sırasında Başbakan İsmet İnönü, "Türk-Yunan yakınlaşmasının Lozan Konferansı ile başladığını, burada Venizelos'u tanıyarak uzlaşma fırsatını kazandığını, tarafların ortak çıkarlarını ve karşılıklı ihtiyaçlarını dostluklarının devamına neden olduğunu, Türk ve Yunanlıların Balkanlarda ortak çıkarlarının bulunduğunu, Akdeniz havzasında anlaşmaya ve birlikte çalışmaya mecbur olduklarını" belirtiyordu (Eyicil, 2004). Bu görüşmeler sonrası 30 Ekim 1930'da üç belge imzalanmıştır: "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması"; "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü" ve "İkamet, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi". Bu belgeler daha sonra oluşturulacak Balkan Paketi'nin çekirdeğini oluşturacaktır. Bu antlaşmaların imzalanmasının akabinde Atatürk 1 Kasım 1930'da TBMM'de yaptığı konuşmada "Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi bir dostlukta kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır" diyerek bu konudaki kararlılıklarını dile getiriyordu. Venizelos'un bu girişimi kendi ülkesinde eleştirilmiş ve iktidar ile muhalefet arasında tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.(Çakmak, 2008) 1931 yılının Ekim ayında İsmet İnönü ve Tefik Rüşü Aras Atina'ya giderek Yunan Başbakanına iade-i ziyarette bulunmuş, bu ziyarette taraflar dostluk ve işbirliğine yönelik beklentilerini yinelemişlerdir.(Gönlübol ve Sar, 1990)

5 Mart 1933'te Venizelos'un iktidardan düşmesine rağmen bu ikili ilişkilere olumsuz yansımamıştır. Bunun en önemli göstergesi 14 Eylül 1933 tarihli "İçten Anlaşma Yasası" (Samimi Anlaşma Misakı)dır. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki sınırların değişmezliği kabul edilmiş oluyordu. Bunun yanında iki ülke milletlerarası meselelerde birbirleriyle istişare içinde olmayı ve milletlerarası konferanslarda da birbirlerinin çıkarlarını korumayı garanti

ediyorlardı² (Hale, 2003). Bu anlaşma, Türkiye-Yunanistan ilişkilerini sağlamlaştırırken Bulgaristan ile ilişkilerinin gerilmesine de neden olmuştur diyebiliriz. Anlaşma hükümleri Bulgaristan'ın Trakya'dan Ege'ye inme şansını ortadan kaldırdığından, bu anlaşma Bulgaristan tarafından düşmanca bir tavır olarak değerlendirilmiş ve Bulgar basını Türkiye aleyhine kampanya başlatmıştır (Armaoğlu, 2004)

Aynı yıllarda Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin güçlendiğini gösteren bir diğer gelişme de Venizelos'un Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesidir. Venizelos, 26 Eylül 1933'deki Türkiye ziyareti sırasında Balkan Paketi'nin hayata geçirilmesi ile ilgili olarak Atatürk'e "Bu Pakt sizin büyük eserinizdir" diyerek onun Balkan barışının mimarı olarak gördüğünü vurguluyordu. Nitekim Venizelos, bu görüşme sonrası Oslo'da bulunan Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığı'na yazdığı 12 Ocak 1934 tarihli mektubunda iki ülke arasındaki barış temelli ilişkilerin mimarı olarak Mustafa Kemal'i gösteriyor ve bu ilişkilerin Yakın Doğu'da barışa doğru yeni bir devri başlattığını dile getirerek, Mustafa Kemal Atatürk'ü 1934 yılı Nobel Barış Ödülü'ne aday gösteriyordu (Çakmak, 2008; Ertem, 2010).

B- Türkiye-Romanya İlişkileri

Romanya'nın I. Dünya Savaşı sonrası geniş topraklara sahip olması Macaristan ve Bulgaristan'ın toprak talepleriyle karşılaşmasına sebep olmuş, bu nedenle de dış politikası mevcut düzenin devamını sağlamak yönünde gelişmiştir (Ertem, 2010). Çekoslovakya ve Yugoslavya ile oluşturulan "Küçük Antant"ın (Little Entente) amacı da budur (Bilman, 1998).

Türkiye ile Romanya arasında herhangi bir azınlık ve sınır sorunu olmamasından dolayı Lozan Antlaşması sonrası ilişkileri geliştirme konusunda herhangi bir problem yaşanmamıştır³ (Barlas, 1999). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını takiben başlatılan siyasi ilişkiler, 6 Haziran 1924'te karşılıklı elçiliklerin açılmasıyla gelişmiş (Cemil, 1995), bunu karşılıklı imzalanan anlaşmalar izlemiştir. 11 Haziran 1929'da imzalanan "Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi" dışında 18 Eylül 1930 yılında da "Mezarlıkların Korunması"na yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. 1931'den itibaren Türkiye Bükreş'e birinci sınıf elçi atayarak bu ülke ile ilişkilere verdiği önemi göstermiştir (Ertem, 2010).

² Resmi adı "Türkiye ile Yunanistan Arasında İçten Anlaşma Yasası" iken, kısaca "Samimi Anlaşma" (Entente Cordiale) şeklinde ifade edilmektedir

³ Romanya ile sorun yaratan konu Boğazlar konusu olmuş, Konferansta Romanya Boğazların uluslararası denetim altında tutulmasını savunmuştur. Ancak büyük devletlerin Romanya'nın Karadeniz'i silahsızlandırılmasına yönelik teklifini reddetmesi üzerine bazı konularda Türkiye ile ortak tavır içinde olmuştur.

Türkiye, 3 Temmuz 1933 tarihinde Londra’da imzalanan “Tecavüzün Tarifi Antlaşması”na Romanya ile birlikte imza koydu. Bu antlaşma, ilgili devletlerarasında barışın güçlendirilmesi ve bir devletin diğer bir devlete karşı tecavüzünün hangi sebeple olursa olsun haklı gösterilemeyeceği düşüncesinden hareketle imzalanmıştı. İmzalanan bu antlaşma iki ülke arasında samimiyetin artmasına neden oluyordu. Nitekim Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, bu durumu “Bu mukavelenin hazırlanmasında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu’nun olumlu hizmeti olmuştur. Biz bu tarifi her zaman silahsızlanma fikrinin en uygun düsturu ve Briand-Kellog Misakı’nın esaslı bir tamamlayıcısı gibi saymışızdır. Bu misakın altına koyduğumuz imzalar, aramızda büyük bir kaynaşma bağı teşkil ediyor” sözleriyle açıklıyordu.⁴ (İvgen, 2007; Sander, 2010).

17 Ekim 1933’te Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu’nun Türkiye’yi ziyareti sırasında Ankara’da “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması” imzalanmış ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır (Gönlübol ve Sar, 1990). Romanya’yı bu anlaşmayı imzalamaya iten sebeplerden biri, Bulgaristan’ın revizyonist isteklerinden çekinmesiyken diğeri de kendi deniz ticaretinin Boğazlarda serbest geçişe izin verecek olan Türkiye’ye bağlı bulunmasıydı (Armaoğlu, 2004). 1934 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Bükreş’i ziyaret etmiş ve bu ziyaretle Türk-Romen dostluğu pekişmiştir. (Eyicil, 2004). Paktın imzalanmasından sonraki Türkiye Romanya ilişkileri de aynı seyirde devam etmiştir. Amerika’daki **The Pittsburgh Press gazetesinin** 10 Nisan 1939’da yayımlanan sayısında “*Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu’nun ikili görüşmelerde buldukları, bu görüşmelerde Balkan Paktı uyarınca Türkiye ve Romanya, müttefik devletler arasında bağımsızlığın ve güvenliğin sağlanmasını amaçlama konusunda uzlaşmaya varıldığı*” belirtilmektedir (The Pittsburgh Press, 1939).

C- Türkiye-Yugoslavya İlişkileri

Yugoslavya ile olan ilişkiler I. Dünya Savaşı sırasında farklı saflarda yer alınmasından dolayı pek de sıcak olmamış ve Yugoslavya’nın Lozan Antlaşmasını imzalamamasından dolayı da bu dönemde bir barış ortamı henüz oluşmamıştır. Bu ortam ancak 28 Ekim 1925 tarihinde imzalanacak olan dostluk anlaşmasıyla sağlanacaktır. Bu anlaşma ile karşılıklı konsolosluk, ticaret, yargı gibi konulardaki anlaşmazlıklar giderilmiş,

⁴ 1928’de imzalanan ve savaşı ulusal politikanın bir aleti olmaktan çıkarma yükümlülüğünün çok taraflı anlaşmalarla sağlanması önerisini içeren Briand-Kellog Paktı’nı imzalayan ülkeler savaştan vazgeçtiklerini ve bütün anlaşmazlıklar için daima barışçı yolları kullanacaklarını taahhüt ediyorlardı.

sonrasında imzalanan anlaşmalarla da karşılıklı olarak para, yargı, ticaret, denizcilik gibi konularda anlaşılmıştır (Ertem, 2010).

İkili ilişkilerde genel anlamda olumlu gelişmeler yaşansa da 1930'lara kadar Yugoslavya'nın ülkedeki Türklerin mallarına el koyması nedeniyle oldukça sancılı ilerlemiştir. Bu ilişkiler Yugoslavya Kralı Alexander'ın 4 Ekim 1933'teki Türkiye ziyareti ile normale dönmeye başlamıştır. Bu ziyaret Türkiye tarafından Yugoslavya dostluğunun ve gelecek için daha iyi ilişkilerin başlangıcı olarak yorumlanıyordu (İvgen, 2007). Atatürk de Balkanlarda barışın korunmasından memnun olduğunu belirtirken, Yugoslavya ile Türkiye'nin birlikte çalışmalarının yararlı olacağına dikkat çekiyordu. Bu görüşmelerde iki ülke lideri bütün Balkan devletleri arasında ortak çalışma yapılmasının gereği konusunda fikir birliği içinde olduklarını ifade ediyorlardı (Eyicil, 2004). Bu ziyareti Kasım 1933'te Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrad ziyareti takip etti. Bu ziyarette 27 Kasım 1933 tarihli "Dostluk, Saldırmazlık, Yargısal Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, taraflar çözülmemiş konuları hiçbir bahane ile ertelemeyecekler ve barış yoluyla problemlerini çözecekler; birbirlerine karşı savaşa teşebbüs etmeyecekler ve taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğeri saldırıyı suçlu bulacak; ihtilaflar, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na havale edilecek ve Daimi Uzlaşma Komisyonu kurularak meseleler burada çözülecekti (Eyicil, 2004). Yugoslavya'yı bu antlaşmayı imzalamaya iten sebeplerden biri Bulgaristan'dan duyduğu endişeyken diğeri de İtalya'nın Arnavutluk'ta kurduğu kontrolün kendisi bakımından yarattığı tehlikedir (Armaoğlu, 2004).

III- 1934 Balkan Paktı ve Dışarıdaki Yansımaları

Balkan Paktı'nı imzalayan dört ülkeyi (Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) bir araya getiren en önemli neden Almanya, İtalya ve Bulgaristan faktörüdür diyebiliriz. Bu ülkelerin revizyonist politikaları bu dört ülkeyi de rahatsız etmekteydi: Türkiye'nin en önemli amacı batı sınırını güvence altına almak iken⁵ (Değerli, 2006), Yunanistan, Bulgaristan'ın Makedonya ve Batı Trakya meselelerini gündeme getirmesinden ve Akdeniz'de dengenin İtalya lehine değişebilme olasılığından son derece rahatsızdı. Romanya, toprakları üzerindeki Bulgar nüfusunu bahane edecek olan Bulgaristan'ın toprak talebinde bulunacağı endişesini taşıırken, Yugoslavya da Almanya ve İtalya'nın kendi toprakları üzerinde yaşanan Sırp-Hırvat çekişmesinden yararlanarak ülkesine saldırmasından

⁵ Türkiye, Trakya ve Boğazlar yoluyla Akdeniz'e kıyı şeridinde bölgelere sahipti ve bu bölge İtalya'nın tehdidi altındaydı. Ayrıca Bulgaristan'ın silahtan arındırılmış Trakya bölgesine askeri bir harekâta girişme olasılığı da Türkiye için bir endişe konusuydu.

korkuyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı bu ülkeler barış ve ortak güvenliğin teminine yönelik girişimler içinde olmuşlardır. Bu girişimde Türkiye'nin çabaları yadsınamaz.⁶ (Soysal, 1989). Atatürk, Balkanlarda bir birlik kurma ihtiyacını şöyle açıklıyordu: “*Bir Balkan Birliğine lüzum var. Beni bırakınız bir parti lideri olarak Balkanlarda bir geziye çıkayım. Balkan devlet adamlarıyla bir konuşayım ve efkâr-ı umumiyyeyi hazırlayayım. Bir Balkan Birliği kurmalıyız. Dünyanın ufuklarında kara bulutlar görüyorum. Balkan Birliği kurulabilirse bir Avrupa Birliğine yol açar. Batı devletlerinin de er geç birleşmesine zorunluluk doğar*” (Balkaya, 2004) Türkiye'nin dış politikası savunmaya ve güvenliği korumaya yönelikti. Bunu da dış tehditlerden uzak durmaya çalışarak ya da komşularıyla yerel saldırmazlık anlaşmaları yaparak sağlamaya çalışıyordu. Balkan Paktı da bu politikanın örneklerinden biriydi (Millman, 1995).

Balkanlarda güvenliğin ve işbirliğinin sağlanması adına bölgesel düzeyde gerçekleşen birçok girişim olmuştur. Balkan Paktı da bunlardan biri olarak görülmektedir (Bebler, 2009). Balkan ülkeleri arasında bu barış ve ortak güvenliğin teminine yönelik önemli adım, Milletlerarası Barış Bürosu'nun⁷ 6-10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlediği Evrensel Barış Kongresinde Yunanistan'ın eski başbakanlarından Papanastasiu'nun Balkan devletleri arasında bir “Balkan Birliği Enstitüsü”nün kurulmasına yönelik teklifiyle atılmıştır. Balkan ülkeleri böylece Balkan Birliği'nin kurulmasına yönelik bir konferansın toplanmasını bu kongrede kararlaştırmışlardır (Oran, 2002).

İlk konferans 5 Ekim 1930'da Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla Atina'da gerçekleşti. Konferans açılmadan önce Konferans Başkanı Papanastasiu, yaptığı konuşmada “*Konferans'ın başlıca gayesi buna iştirak edecek olan devletler arasında harbi sureti kat'iyede ortadan kaldırmaktır. Birliğin faaliyeti Cemiyeti Akvam'ın kadrosu dâhilinde ve onun zihniyetiyle denk olacaktır. Birlik, birliğe dahil olan devletler arasındaki beynelmînel itilaflara riayet edecek ve müşterek bir iktisadi teşkilat vücuda getirmeye çalışacaktır. Birliğin bir hedefi de fikriyat sahasında bir yakınlaşma vücuda getirilmesini sağlamaktır*” diyerek bu konferansın Balkan Devletleri arasında bir diyalog yaratacağını vurguluyordu (İvgen, 2007).

⁶ 14 Eylül 1933'te Yunanistan ile imzalanan “İçten Anlaşma Yasası”; 17 Ekim 1933'te Romanya ile imzalanan “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması”; 27 Kasım 1933'te Yugoslavya ile imzalanan “Dostluk, Saldırmazlık, Yargısal Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması” Balkan Paktı'nın temelini oluşturan anlaşmalar olmuşlardır.

⁷ Merkezi Cenevre'de bulunan Milletlerarası Barış Bürosu, Milletler Cemiyeti'nin bir yan kuruluşu olarak çalışmakta ve bu Büroda eski diplomat ve bakanlar görev almaktaydı.

Bu konferansta Balkan devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları seviyesinde bir toplantı yapılması yönünde karar alınmış ve böylece Balkan Paktı'na giden süreç başlatılmıştır (Gönlübol ve Sar, 1990). Konferansta siyasi konuların gündeme getirilmemesi yönündeki çabalara rağmen bazı siyasi konularda sorunların yaşandığını görmek mümkündür. Örneğin, Bulgaristan'ın azınlık sorununu gündeme getirmesi Yugoslavya'yı rahatsız etmiştir.⁸ (Değerli, 2006). Yugoslavya da "Balkanlar Balkanlılarıdır ve Balkanlar dış tesirlerden kurtulmalıdır" söylemiyle Arnavutluk'un İtalya ile yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu.⁹ (Değerli, 2006).

Bulgaristan Başbakanı M. Muşanov ve beraberindeki heyetin 2 Aralık 1931 tarihindeki Türkiye ziyaretinde kendisine sorulan "*Balkan Birliği fikrini nasıl buluyorsunuz?*" sorusuna cevabı aynen şöyle olmuştur: "*Balkan ittifakı bir idealdir. Bunun bir an evvel tahakkuku şayanı arzu ve temennidir. Fakat bu idealin tahakkuku için evvela onun meydana gelmesine mani olan engelleri ortadan kaldırmak lazımdır. Bu ise Balkan ittifakını arzu eden milletlerin elindedir. Bu engeller ne kadar çabuk ortadan kalkarsa Balkan ittifakı ise o kadar çabuk meydana gelir. Kısaca bu idealin tahakkuku Balkan milletlerinin bunu samimiyetle kabul etmelerine bağlıdır.*" Muşanov'un bu engellerden bahsettiği şeyin sınırlardaki değişiklik isteği olduğu çok açıktır. Nitekim bu gezi Yugoslavya basınında tepkiyle karşılanmış ve Belgrat gazetelerinden Vreme, Targovinski, Glasnik, Politika gazeteleri, Bulgar dış politikasını eleştirmişlerdir. Bu gazetelere göre; "*Muşanov'un Türkiye ziyareti sadece nezaket gereği değildi ve bir takım karanlık siyasi amaçlar güdüyordu. Gazetelere göre, bu gezi, Roma tarafından istenilen küçük itilafa karşı koyacak bir Türk-Bulgar ve Yunan ittifakını oluşturmak amacı gütmekteydi*". Yugoslavya'ya göre ise, Bulgaristan, Neully Antlaşmasında Yugoslavya'ya kaptırdığı Tsaribrod ve Sturmitsa bölgelerini geri alma çabası içindeydi (Balkaya, 2004).

Bu gelişmeler Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın çabaları ile birliğin kurulmasını kolaylaştıracak bir daimi teşkilatın kurulması yönünde bir kararın alınmasına engel olamamıştır (Değerli, 2006).

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. Bu konferansta Birliğe yönelik esas konular konuşulmuş olsa da revizyonist ve statükocu tutumların Balkan ülkeleri arasında görülmeye başlanması Pakt'ın gerçekleşmesini engellemiştir. Buna rağmen ekonomik, teknik ve kültür konularında işbirliği sağlayacak bazı kararlar

⁸ Bulgarlar, Makedonya'nın Yugoslavya'ya ait bölümünde yaşayan halkın Bulgar olduğunu ileri sürüyorlar Yugoslavlar da buna karşı çıkıyorlardı.

⁹ Yugoslavya'da önemli sayıda Arnavutluk azınlık da mevcuttu.

alınabilmiştir.¹⁰ (Gönlübol ve Sar, 1990). Bu konferansa damgasını vuran yine azınlık meseleleri olmuş, konferansta Arnavutluk ve Bulgaristan birlikte hareket etmişlerdir.¹¹ (Değerli, 2006; İvgen, 2007).

Ekim 1932’de Bükreş’te toplanan **Üçüncü Balkan Konferansı**’nda azınlıklar meselesi önemini korumuştur. Konferansta Türk ve Yunan temsilciler bu sorunun sonraya bırakılarak bir sene içinde ilgili devletler arasında çözümlenmesini teklif etmişler ancak buna Bulgaristan karşı çıkmıştır (İvgen, 2007). Nitekim Bulgaristan konferansı azınlık meselelerini bahane ederek terk ederken, diğer beş ülke bu konferansta kendi aralarında bir gümrük birliği kurulmasına karar vermişler ve Balkan Pakti’nin gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmışlardır (Gönlübol ve Sar, 1990; Değerli, 2006).

Balkan Konferansı toplantıları devam ederken Balkan devletleri arasındaki karşılıklı ziyaretler de devam etmiştir. 11 Eylül 1933’te Yunan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maksimos Ankara’ya gelmiş ve iki taraf arasında yapılan görüşmelerde bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın birinci maddesinde, dışarıdan gelecek üçüncü bir devletin saldırısına karşı, her iki devletin sınırlarının güvenliğinin sağlanması öngörülmüştü. Bu madde daha önce de bahsettiğimiz gibi Bulgaristan’ı oldukça rahatsız ediyordu. Çünkü Bulgaristan’a göre bu anlaşma, Yunanistan’ın kendisine karşı Türkiye’den güvence sağlamasına yaramıştı. Balkaya’nın aktarımıyla 17 Eylül 1933 tarihli Bulgar **Zora gazetesi** bu konuda şunları yazıyordu: “*Türk-Yunan Misakı, Balkanların ve yakın şarkın sulhünü, Türk-Yunan hudutlarının müştereken müdafasını ve katiyetini temin etmektedir. Bu misak bir ittifak andırmaktadır... Bu suretle Bulgaristan’ın menfaatlerine uymayan bir mania teşkil etmektedir.*” (Balkaya, 2004).

Dördüncü Balkan Konferansı toplanmadan önce Bulgaristan’ın bu tereddütlerini ortadan kaldırmak amacıyla 20-24 Eylül 1933 tarihinde Türk Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki heyet Sofya’ya gitmiş ve Bulgaristan’ı birliğe dâhil etmek amacıyla yoğun diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim bu ziyarette İnönü, Bulgar Başbakanı Muşanof’la görüşmüş ve Muşanof’a Türk-Yunan Misakı’nın Bulgaristan’a karşı olmadığı ve bu Misak’a Bulgaristan’ın da katılabileceği, bunun için bir engel

¹⁰ Bulgaristan revizyonist bir politika izlemeye başlamış, Yugoslavya ile Romanya ise “küçük antant”ın üyesi olmayı tercih etmişlerdi.

¹¹ Arnavutluk temsilcisi “Konferansta bizim itiraz edeceğimiz mesele yalnız azınlıklar meselesi olacaktır” diyerek bu konudaki hassasiyetlerini ve ısrarlarını ortaya koyuyordu. Bulgaristan temsilcisi de “Konferansta en ziyade ehemmiyetle müzakere edilecek mesele azınlıklar meselesidir. Bu mesele halledilirse diğer meselelerin müzakeresi kolaylaşacak ve takip edilen gaye de tahakkuk edilecektir” diyerek Arnavutluk’la ortak politika izleyeceklerinin sinyallerini veriyordu.

olmadığı anlatılmıştır. Bu ziyaret, Bulgar tepkisini azaltsa da tamamen ortadan kaldırmayacaktır (Balkaya, 2004).

Diğer devletler de Bulgaristan'ı Paktın içine çekme çabası içinde olmuşlardır. 4 Ekim 1933'te Yugoslav Kralı Alexander ile Bulgar Kralı III. Boris Varna'da görüşmüş ve 31 Ekim 1933 tarihinde Romen Kralı Carol ile Bulgar Kralı III. Boris arasında 'Tuna Görüşmeleri' yapılmıştır (Değerli, 2006). Bu dönemde Romen gazetelerinin de Bulgaristan'ı ihtiyat ve yalnızlık yolundan kurtarmaya ve küçük itilafa yönlendirmeye yönelik yayınlar yaptığını görüyoruz. Balkaya'nın aktarımıyla **Kalenderal gazetesi**, ilk defa "*Güney Dobruca'nın terki ihtimalinden*" söz etmiştir (Balkaya, 2004).

Ancak bütün bu çabalara rağmen Bulgaristan ikna edilememiştir. Hatta başlangıçta Romanya ve Yugoslavya'yı etkileyerek paktın imzalanmasını önlemeye çalışan Bulgaristan, bu durum gerçekleşmeyince Balkan Paktı'na karşı tutum takınmıştır. Nitekim Bulgaristan Başbakanı Muşanov'un 21 Ocak 1934'te sarf ettiği "*size kat'i olarak şunu söyleyebilirim ki bugünkü hudutları teyid eden bir misakı imza etmeyeceğiz*" sözleri bunun açık bir kanıtıdır (İvgen, 2007). Muşanov, ayrıca Paktın Milletler Cemiyeti Misakı'na aykırı olması nedeniyle Bulgaristan'ın bu Pakta katılmadığı yorumunu da yapmıştır (Sönmezoğlu, 2011).

Bunun üzerine Kasım 1933 tarihli **dördüncü konferans** Selanik'te toplanmış ve bu konferansta yapılan görüşmelerin sonucunda yayınlanan bildiri ile Balkan devletlerinin Balkan Paktı'na katılması çağrısı yapılmıştır (Gönlübol ve Sar, 1990; Değerli, 2006). Avustralya'nın **The Advertiser Adelaide gazetesinde** yer alan bir yoruma göre "*Balkan Paktı'nın imzalanması Balkanlarda güvenliğin sağlanması adına sonun başlangıcı*" olarak görülmektedir (The Advertiser Adelaide, 1934).

Balkanlardaki bu gelişmeler statükocu kanadın önemli destekçileri olan İngiltere ve Fransa'da da dikkatle takip ediliyordu. Erdal'ın aktarımıyla Balkanlarda Slav egemenliği vasıtasıyla Rus hegemonyasından çekinen İngiltere'de basılan 11 Mayıs 1933 tarihli **Near East and India gazetesi** bu gelişmeleri "*Balkan Ortaklığının Yolu*" başlığıyla veriyor ve "*Balkan konferanslarının, ülkeler arasında oluşabilecek çatışmaları engelleyecek ve bölgedeki halkların kardeşliğini pekiştirecek bir plan oluşturacağına inanıldığı*" ifade ediyordu (Erdal, 2010). Yine aynı yazarın aktarımıyla Fransa'daki **L'Ere Nouvelle gazetesi** de Fransa'nın Belgrad sefiri M. Naggiar'ın Fransa sefaretinde yaptığı konuşmayı sayfalarına taşıyordu. Naggiarın bu konuşmasında 1933 senesi olaylarını değerlendirirken Balkanlardaki bu gelişmeler için "*..Balkanlarda yapılmaya çalışılan ortaklık projesi sonuçlarını vermek üzere Balkanlarda oluşmaya başlayan bu yeni ortaklık projesinin neticesi ümit verici. Balkan Paktı'nın temel mantığı tüm katılımcıların ortak konsensüsü olan uluslararası işbirliği programı Milletler Cemiyeti'ne kesinlikle uygundur ve Avrupa barışının temel*

taşlarından biri olan Balkan Yarımadası barışını tesis etme yolunda önemli bir adımdır...”(Erdal, 2010) yorumunu yapıyordu.

Nitekim bu sürecin sonunda bu oluşumun içinde olmak istemeyen Arnavutluk ve Bulgaristan dışında, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Şubat 1934'te Belgrat'ta toplanarak Balkan Paktı'nın tasarısını hazırlamışlardır. Böylece 4 Şubat 1934'te Cenevre'de parafe edilen Balkan Paktı ve ek protokolü, 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanıyordu. Bu anlaşma ile “Balkanlardaki sınırlar, yarımadaadaki herhangi bir devletin tek başına ya da yarımada dışından başka bir ya da birkaç devletle işbirliği halinde girişebileceği saldırılara karşı güvenceye alınıyordu” (Barlas, 2005).

Erdal'ın aktarımla Fransa'daki **Le Temps gazetesi** bu gelişmeyi “Dört Balkan ülkesi arasındaki bu antlaşma kadim bir sonuçtur ve bu antlaşma Balkanlardaki barışı sağlamlaştırabileceği gibi sakin ve durgun bir sürecin oluşmasına sebep olacak ve Balkanlarda ciddi bir ekonomik kalkınmanın zemini oluşacaktır” cümleleriyle bildiriyordu (Erdal, 2010).

İngiliz **La Manchester Guardian gazetesi** 12 Şubat 1934 tarihli nüshasında bu haberi “Balkanların Paktı” başlığıyla veriyordu. Erdal'ın makalesine göre haberde “Paktın aylarca süren görüşmelerden sonra Balkanlardaki sınırların güvenliğini karşılıklı garanti altına almak temelinde Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye tarafından imzalandığı belirtilmiş, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın bu Pakta neden katılmadıklarına yönelik yorum yapılmıştır” (Erdal, 2010). ifadesi kullanılmıştır. Bu yoruma göre, Arnavutluk, 1926-1927'de yapılan iki antlaşmaya konulan ‘iki taraftan hiçbirisi bir başka güçle bir diğerrinin çıkarına zararlı olacak politik antlaşmalar imzalayamazlar’ maddesi ile İtalya'ya bağlı olduğundan; Bulgaristan da sınırlarına dair uğradığı hak mahrumiyetini düzeltmek amacıyla olduğundan bu Pakt içinde yer almayacaktı (Erdal, 2010).

Pakt Antlaşması esas olarak üç maddeden oluşuyordu. Bu maddeler şunlardır:

1. Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerinin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına alırlar,
2. Taraflar, bu antlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapmayı yükümlenirler. Onlar, bu Paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeksizin hiçbir siyasal eylemde bulunmamayı ve öteki bağıtlı tarafların izni olmaksızın herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir yüküm üstlenmemeyi kabullenirler,
3. Bu antlaşma tüm bağıtlı devletlerce imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve mümkün olan en kısa sürede onaylanacaktır.

Antlaşma, katılma isteği bağıtlı taraflarca olumlu biçimde incelenmek üzere, her Balkan ülkesine açık bulunacak ve bu katılma imzacı öbür devletlerin onaylarını bildirmeleri üzerine geçerli olacaktır (İvgen, 2007; Gönlübol ve Sar, 1990; Uçarol, 2010).

Metinden de anlaşılacağı gibi Pakt, bir savunma antlaşmasıydı. Bu nedenle Pakt içinden bir devletin saldırgan olması durumu Ek Protokolün 7. Maddesi ile düzenlenmişti. Üçüncü devletlere bir güvence niteliği taşıyan bu maddede “Balkan Paktı bir savunma aracıdır. O nedenle bağıtlı taraflar için Pakt’ın ortaya koyduğu yükümler, Londra Sözleşmeleri’nin 2. Maddesinde öngörüldüğü biçimde bir başka devlete saldırıya geçen bağıtlı taraf ile ilişkiler açısından sona erer” deniyordu (İvgen, 2007). Avustralya’nın **Cairns Post gazetesinde** yer alan bir haberde ise, “*Balkan Paktı’nı imzalayan dört ülkenin Balkanlardaki sınırlarını garanti altına aldıkları, ancak Türkiye’nin Asya sınırının, Rusya ve Romanya arasındaki ya da İtalya ve Yugoslavya arasındaki sınırın bu Pakt ile korunmasının söz konusu olmadığı*” (Cairns Post, 1940).ifade edilmişti

Pakta en büyük tepki Bulgaristan’dan geliyordu. Balkaya’nın aktarımıyla Bulgaristan’ın **Mir gazetesi**, “bu anlaşmanın bir Balkan anlaşması olarak görülemeyeceğini, sadece müttefikler arasında bir itilaftan ibaret olduğunu, bu durumuyla devam ettikçe bir nifak eseri olacağını” (Balkaya, 2004) yazmıştır. Erdal’ın aktarımıyla **Makedonska Pravda gazetesi** “Bulgaristan’ın olmadığı bir Balkan birliğinin uzun süre devam edemeyeceğini bunun yanı sıra kısa sürede de olsa bu birliğin Balkanlara bir fayda getirmeyeceğini” sayfalarına taşırken, Macaristan basını da “Bulgaristansız bir birliğin uzun ömürlü olmayacağı iddiasını desteklemiş ve Sovyetlerin bölgedeki etkisini” (Erdal, 2010).dile getirmiştir.

Pakt’ın önemli bir kısmını da Türkiye ve Yunanistan’ın koyduğu çekinceler oluşturmaktadır. Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne yönelik hiçbir hareketin içinde yer almayacağı ve Yunanistan’ın da hiçbir durumda büyük devletlerden birine karşı savaşmayacağı konularında çekince koymaları ile paktın hedeflerinin tamamen gerçekleşmeyeceği ortaya çıkıyordu.¹² (Değerli, 2006; İvgen 2007).

¹² Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, bu durumu “Sovyetler Birliği’ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceğini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına açıklamaktan onur duyarım” diyerek açıklarken, Yunan Senatosu da “Balkan Paktı’nın amacı yalnızca Balkan Devletleri’nden gelecek bir saldırıya karşı onların Balkan sınırlarını güvence altına almaktır. O nedenle Yunanistan, Pakt’ın bir gereği olarak hiçbir durumda büyük devletlerden birine savaş ilan etmez” diyen bir karar alıyordu.

Metnin çok tartışılan diğer bir tarafı da gizli protokolleri olmuştur. Bu protokollerin en önemlisi askeri sözleşmelerdir. Bu protokole göre, “tarafardan biri Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve bir Balkan devleti de saldırgana yardım ederse, diğer taraflar bu Balkanlı saldırgana karşı birlikte savaşa girişeceklerdi” (Armaoğlu, 2004). Yunanistan, koyduğu çekince nedeniyle bu sözleşmelerin içinde olmak istemeyince, Yugoslavya ve Romanya zaten Küçük Antant içinde askeri birlik içinde olduklarından sözleşme 5 Haziran 1934 tarihinde Türkiye-Yugoslavya ve Türkiye-Romanya arasında imzalanmıştır. Bu sözleşmeler gizli olup, Balkanlı olmayan bir devlete karşı da eyleme geçmek gibi Pakt ve protokolü aşan bir yükümlülük getirmiştir (İvgen, 2007).

Türkiye’nin Balkan Paktı’na, Sovyetler Birliği’ne karşı koyduğu çekince dikkate alındığında bu anlaşma, İtalya’nın Bulgaristan ya da Arnavutluk ile birlikte girişebileceği bir saldırıya karşı anlam kazanmaktadır (Sönmezoğlu, 2011). Erdal’ın aktarımıyla Bulgaristan’da yayınlanan **Zora gazetesi** “*Antlaşma metni, söz konusu iki gizli protokol ve Balkan Paktı’nu imzalayan dört ülkenin genelkurmay başkanları arasında imzalanan ve imzalanacak olan askeri anlaşmalar Milletler Cemiyeti nezdinde kayıt altına alınacak mı?*” (Erdal, 2010) sorusunu soruyordu.

Bu gizli protokoller, bu girişimi destekleyen İngiltere ve Fransa’yı da tedirgin etmişti. Erdal’ın aktarımıyla İngiltere basınından **Times gazetesinde** yayınlanan bir haberde “*Fransız ve İngiliz hükümetlerinin daha önce yayınlanan Balkan Paktı’na dair gizli belgelerden duyduğu kaygı*” (Erdal, 2010) dile getirilmiştir.

Balkan Paktı’nın uygulanmaya başlanmasından sonra yaşanan gelişmeler ışığında basındaki bazı haberlere bakıldığında değişik yorumlar olduğu görülmektedir. Örneğin, Avustralya’nın **Barrier Miner gazetesinde** yer alan bir habere göre “*Bir savunma anlaşması olan paktın imzalanması ile Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişki düzelmeye başlamış fakat Bulgaristan’ın hızlı bir şekilde Almanya’nın kontrolü altına girmesiyle birlikte ilişkiler tekrar bozulma sürecine girmiştir.*” (Barrier Miner, 1941). Kanada’nın **The Vancouver Sun gazetesinin** haberinde ise “*Dört ülkeyle 1934’de oluşturulan Balkan Paktı’nın, Bulgaristan, Arnavutluk ve Çekoslovakya gibi ülkelerle geliştirilen iyi ilişkiler sayesinde 1937’de 120.000.000 kişilik nüfusa sahip hale geldiği, bu ülkelerin karşılıklı ihtilaf halinden oldukça bunaldığı, herhangi bir kriz halinde Fransa’nın yardım edeceğinden şüphe duydukları için kendi güçlerini birleştirme yolunu seçtikleri*” (The Vancouver Sun, 1937) ifade edilmektedir. Ayışığı’nın aktarımına göre Bulgaristan’ın **Slovo gazetesinde** Balkan Paktı hakkında şunlar yazılmaktaydı: “*.. Balkan beraberliği pek tabii olarak, mahdut bazı hareketleri zaruri kılmaktadır. Ve bu devletler, bugünkü duruma uymaya mecburdur. Fazla olarak Balkan Paktı’nın teşekkülündeki hakiki gaye bugün*

artık mevcut değildir. Bulgaristan bu Pakta girmemiş olmamasına rağmen, beraberlik gayesine azami derecede ve tahminlerin fevkinde bağlılık göstermiştir. Bulgaristan sükun içinde yaşamak istediğini ve samimi bir barış politikası takip ettiğini muhtelif misallerle ispat etmiştir. Biz Ankara konseyinde bu hakikate işaret edileceğini ümit etmekteyiz” (Ayıışı, 2004).

İlginç bir gelişme olarak Balkan Paktı'na yönelik haberlere Alman basınında pek yer verilmemiş, çıkan yazılar da İtalyan basınının olumsuz görüşlerinin tekrarından ibaret olmuştur. Yugoslavya ve Makedonya basınlarının ortak tartışması da Türkiye'nin bölgede daha ağır basan Sovyetler Birliği karşısında İngiltere ve Fransa'nın aktif olarak olmasa da desteklediği bir birliğin tarafı olması ve böyle bir birliğin Slav birliğine vereceği zararlar olmuştur (Erdal, 2010).

SONUÇ

1930'lu yıllardan itibaren dünya barışını tehlikeye sokacak gelişmeler yaşanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri I. Dünya Savaşı'nı bitiren barış anlaşmalarının sorunları çözmedeki başarısızlığı, diğeri de dünya barışını korumak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti'nin bu görevi layığı ile yerine getirememesidir. Gerçekten de bu örgüt zamanla İngiltere, Fransa ve İtalya'nın güdümüne girmiş ve sadece bu devletlerin çıkarlarına hizmet eder olmuştur. Ayrıca silahsızlanma konusunda da temel hedeflere ulaşılammış, bu amaçla yapılan girişimler birer temenni ve iyi niyet girişimi olmaktan öteye gidememiştir (Dinç, Tarih Yok)

Böyle bir ortamda yaşanan ekonomik kriz de sonuçları itibariyle I. Dünya Savaşı sonrası mevcut durumu değiştirmek isteyen ülkeler için bir zemin hazırlamıştır. Revizyonist ülkeler olan Almanya, İtalya ve Japonya (Balkanlarda Bulgaristan) karşısında, bu mevcut durumun devamını savunan statükocu İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği yer almıştır. Böyle bir ortamda “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi çerçevesinde gelişen Türk dış politikası mevcut durumun devamından yana olan cepheye yakın olmuştur. Nitekim Balkan politikası da bu yönde gelişmiş, Türkiye, bu bölgede revizyonist politikalar izleyen ülkelere karşı bir Pakt oluşturulması için çalışmıştır. Türkiye'nin çabalarıyla Şubat 1934'te oluşturulan Balkan Paktı'nın öncelikli amacı bölgede düzenin devamını sağlamak olmuştur.

Nitekim Türkiye, endişesinde ne kadar haklı olduğunu Pakt'ın oluşturulmasından sonra yaşanan olaylarla görecekti. Mart 1934'te Mussolini İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğunu belirten bir konuşma yapmış, ertesi yıl da Etiyopya'yı işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın buna sessiz kalması üzerine Balkan Paktı'na üye ülkeler Cenevre'de bir araya gelerek “büyük devletlere” karşı tavır almışlardır. Bu gelişmelere seyirci kalan ve harekete geçmeyen bu devletleri eleştiren

Balkan ülkeleri Milletler Cemiyeti kurallarının herkes için eşit şekilde uygulanmasını istemişler ve Milletler Cemiyeti kararına uyarak İtalya'ya karşı alınan ekonomik yaptırımlara birlik halinde katılmışlardır (Hale, 2003; Barlas, 2005; Gönlübol ve Sar, 1990). Bunun dışında Almanya'nın Avusturya'yı işgalinden bir ay önce, Şubat 1938'de toplanan Balkan Paketi oturumunda üye ülkeler statükodan yana olduklarını belirterek İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Akdeniz'de barışı korumadaki değerini vurgulamışlardır (Barlas, 2005).

Türkiye, bu birlik politikasından Lozan'da tespit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi girişimlerinde yararlanmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettiği, Almanya'nın Ren bölgesini silahlandığı ve Avusturya'nın zorunlu askerliği yeniden başlattığı bir ortamda Boğazların durumunun tekrar görüşülmesi Türkiye açısından önem arz eden bir konu olmuştur. Uzun uğraşlar sonrasında Batılıları ikna eden Türkiye'nin bu mücadelesinde Balkan Paketi üyeleri Türkiye'nin yanında yer almıştır. Nitekim 4 Mayıs 1936 tarihinde Belgrad'ta toplanan Balkan Paketi Daimi Konseyi, Türkiye'yi destekleme kararı almış ve Montrö Konferansı'nda birlikte hareket etmişlerdir. (Gönlübol ve Sar, 1990). Ancak bunun dışında Pakt beklenildiği kadar da başarılı olamamıştır diyebiliriz.

Balkan Paketi'nin başarısızlık nedenlerine gelince; Pakt, İtalya gibi büyük devletlerin saldırısına karşı herhangi bir savunma güvencesi vermiş değildi; Türkiye'nin Balkan Paketi'nin revizyonist büyük devletlere karşı bir blok olması yönündeki çabaları başarılı olamamıştı; Bulgaristan ve Arnavutluk'un Pakt içinde olmaması, bölgede istenen birliği sağlamak yerine kampaşma yaratmıştı ve Pakt, askeri bir ittifak niteliğinin dışına çıkamamıştı (Sander, 2010).

Buna rağmen Paktın gerçekleştirilmesine yönelik çabaların başlamasıyla bu girişimler Türkiye dışında da yankı bulmuş ve olumlu veya olumsuz birçok yorum yapılmıştır. Genelde statükocu kanada mensup ülkelerde bu girişim olumlu karşılarken, revizyonist kanada mensup ülkelerde ise daha olumsuz yorumlar yapılmıştır. İngiltere ve Fransa bu girişimleri desteklerken, özellikle bu iki ülkenin Pakt antlaşmasının gizli protokollerinin varlığından endişe duydukları gazetelere yansımıştır.

Bulgaristan sınır problemlerini daima gündemde tutarken, Bulgaristan'ın olmadığı bir Paktın başarısız olacağı sıklıkla dile getirilmiştir. Bu görüş aslında bütün Balkan ülkelerince dile getirilen bir unsurdur. Arnavutluk, Almanya ve İtalya'da da Pakta yönelik benzer yorumların yapıldığı görülmektedir. Aslında bölge devletleri dışında Avustralya, Kanada ve ABD'de bu girişime yönelik haberlerin çıkması bu girişimin bölge dışında da dikkatle takip edildiğini göstermektedir. Başarısızlığına rağmen Pakt, bölgesel barışa yönelik önemli bir girişim olarak tarihe geçmiştir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Armaoğlu, F. (2004). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995, (13. b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Barlas, D. (1999). “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, İ. Soysal (der.), Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gönlübol, M. (der.). (1987). Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1973), Cilt II (1973-1983), (6. b.). Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Gönlübol, M ve Sar C. (1990). Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Hale, W. (2003). Türk Dış Politikası (1774-2000), Çev: Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Oran, B. (der.). (2002). Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar), Cilt I, (6. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2010). Siyasi Tarih (1918-1994), (19. b.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Soysal, İ. (1989). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları, I.Cilt (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezöğlu, F. (2011). İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları.
- Uçarol, R. (2010). Siyasi Tarih (1789-2010), (8.b.). İstanbul: Der Yayınları.

Sürelı Yayınlar ve Bildiriler

- Barlas, D. (2005). Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean, Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930s, *Journal of Contemporary History*, 40(3).
- Bebler, A. (2009). What to do about the Western Balkans?, *Instituto Diplomático do Ministério dos Negócios Estrangeiros*, No.14.
- Bilman, L. (1998).The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy, *Perceptions Journal of International Affairs*, 3(3).
- Cemil, T. (1995). Romen-Türk Dostluğunun Tarihi Temelleri, *Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı)*, No.3.

- Değerli, E.S. (2006). “Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, No.15.
- Erdal, İ. (2010). Batı Avrupa (İngiltere-Fransa) ile Yugoslavya, Makedonya ve Macaristan Kamuoyunda Balkan Antantı, *History Studies*, 2(3).
- Ertem, B. (2010). Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, No.21.
- Millman, B. (1995). Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-1942, *Middle Eastern Studies*, 31(3).
- Önal, B. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Uluslararası Balkan Kongresi (28-29 Nisan 2011), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, H. (2004). 1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2).

İnternet Kaynakları

- Ayışığı, M. “Atatürk Dönemi Türk Bulgar İlişkilerine Bakış”, <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/bulgar.htm> (14.11.2011)
- Balkaya, S. (2004). Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye-Bulgaristan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(60).<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=115> (14.11.2011)
- Can, A. “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_un_dis_politika_ilkeleri.pdf (08.07.2011).
- Çakmak, Z. “ Venizelos’un Atatürk’ü Nobel Barış Ödülüne Aday Göstermesi”, (2008), www.perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_715/715_47877.pdf , (10.07.2011).
- Dinç, S. “Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok Uluslu İlişkiler”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_dis_politikasi.pdf (06.07.2011).
- Eyicil, A. (2004). Atatürk Devrinde Türkiye’nin Balkan Politikası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 59(20). <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=121> (08.11.2011).

Tezler

İvgen, F. (2007). 1923-1960 Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gazeteler

Barrier Miner, Wednesday 19 February 1941,

<http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/48390887>, (25.07.2011).

Cairns Post, Friday 9 February 1940,

<http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/42224502?searchTerm=balkan%20pact%201934&searchLimits=> , (25.07.2011).

The Pittsburgh Pres, 10 April 1939,

<http://news.google.com/newspapers?id=00ZAAAAAIBA&sjid=uIgMAAAAIBA&pg=2612,1359391&dq=balkan+pact+1934&hl=en>, (25.07.2011).

The Vancouver Sun, 26 February 1937,

http://news.google.com/newspapers?id=l_VIAAAAIBA&sjid=IIkNAAAAIBA&pg=1474,3158766&dq=balkan+pact+1934&hl=en, (25.07.2011).

The Advertiser Adelaide, Tuesday 5 June 1934,

<http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/35110997?searchTerm=balkan%20pact%201934&searchLimits=sortBy=dateAsc>, (25.07.2011).

A COMPARISON OF SOCIAL NETWORKS: NATIVE AND IMMIGRANT WOMEN OF İNEGÖL

Ayşenur BİLGE ZAFER¹

ABSTRACT

İnegöl country of Bursa city has been a settling area where substantial amount of different immigrant groups have settled. In this article, social network structures of native and immigrant women of İnegöl are tried to be analyzed and also compared. The study uses 'ego networks' as a methodology. Social network structures are demonstrated through a visualization package built into Ucinet / Netdraw. Different groups, which have experienced different migration and acculturation processes, exhibit different social network structures. This study shows us how different cultural groups can be compared with social network analysis method.

Key Words: *Social network analysis, İnegöl, native, immigrant, women.*

ÖZET

Sosyal Ağların Karşılaştırılması: İnegöl'ün Yerli ve Göçmen Kadınları

Bursa'nın İnegöl ilçesi geçmişten bu yana farklı ve çok sayıda göçmen grubun gelip yerleştiği bir yerleşim bölgesi olmuştur. Bu makalede, İnegöl'ün yerli ve göçmen kadınlarının sosyal ağ yapıları analiz edilmeye ve karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada yöntem olarak 'ego ağı' kullanılmış, sosyal ağ yapıları Ucinet/Netdraw görselleştirme programı vasıtasıyla gösterilmiştir. Farklı göç ve kültürleşme süreçlerinden geçen çeşitli grupların birbirlerinden farklı sosyal ağ yapıları sergiledikleri görülmüştür. Çalışma, birbirinden farklı kültürel grupların sosyal ağ analizi yöntemi ile nasıl karşılaştırılabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Key Words: *Sosyal ağ analizi, İnegöl, yerli, göçmen, kadınlar.*

¹ Research Assistant, Uludağ University, Faculty of Arts and Science, History Department.

Introduction

In order to analyze social life in a complicated structure, Social Network Analysis (SNA) has been developed as a method taking into consideration the interactions between the individuals (Gürsakal 2009: s.182). Social network analysis also means getting digitized the interactions among the people, hence making them scientific. With the help of these studies called social network analysis, it is possible to obtain important information not only about the general structure of the network, but also about any actor within and his standing inside the network (Kuduğ 2011: s.1). In other words, the purpose of social network analysis is to examine the structure of a social network and to produce information about an individual or a group by making implications (Hanneman-Riddle 2005).

Scholars of international migration acknowledge personal networks play a key role. Those who migrate often follow a path taken by others in their family or community. The role of personal networks is recognized in various aspects of migration (choice of destination, finding work and housing after arrival, etc.) (McCarty). In addition to effects of social networks on migration and acculturation process of individuals, these processes also affect social networks.

Since the social network analysis to be conducted upon the immigrants and the natives will reveal us the information pertaining to the individuals that they communicate and interact with and their identities, it will also give us clues about acculturation. By comparing network structures of those groups some inference can be drawn about their acculturation process and selected acculturation strategies. Two basic views of acculturating individuals are determining their acculturation strategies. One of them is the view of individuals on conserving and maintaining their culture and identity. The other one is the view of individuals on contacting with and participating to the big society, which consists of different cultural groups (Berry 1980: s.9-25).

People, who studies acculturation are more concerned with the contact between two specific cultures and the consequences of that contact. The interaction of people with their network members has a large influence on forming attitudes and behaviors. Adapting personal network methods to the existing advances of scales of acculturation is an ideal solution to understanding acculturation in the context of transnationalism (McCarty).

Since there have been limited studies using social network analysis method in the field of history, this study is rather important. This study,

comparing İnegöl's native women and immigrant women from Bulgarian who were placed to İnegöl in 1989 in terms of their social networks, is notably different than the studies conducted about the immigrants so far. Here the native-immigrant comparison has been made with the "Social Network Analysis" method.

In the study, people who have spent their lives in İnegöl at least for three or four generations are considered as natives of İnegöl. For example; third or fourth generation descendants of people, who have migrated to İnegöl towards the end of the 19. century and at the beginning of the 20. century, are considered as the native inhabitants of the country. On the other hand, people who migrated to İnegöl from Bulgaria after 1989 are considered as immigrants. Analyzing their different social networks, these two different groups are compared.

İnegöl Country of Bursa City and Immigration

İnegöl country is located at the Marmara region of Turkey and at the east of Bursa City. It is 45 km. away from the Bursa city center. İnegöl has been located in one of Anatolia's best transportation roads from the past to date. Also it is located in close proximity with major cities.

Being one of the biggest countries of Bursa in terms of population, İnegöl demonstrates a rapid population growth. İnegöl's general population at the end of 2010 is about 221.000 ("İnegöl'ün Nüfusu 221.000 Oldu" 2011).

İnegöl has always been a country that has taken mass migration and affected by it. The Ottoman Empire lost its territory in the Balkans and in the Caucasia after the Ottoman-Russian war between 1877-1878, which resulted in significant migrations to the motherland from the earlier Ottoman Empire grounds. These have been the earliest biggest migrations to İnegöl. The people who migrated to İnegöl during this period now comprise an important part of İnegöl's population (Kahraman 1992: s.70-71).

Migrations to İnegöl were not limited to those mentioned above, each day the new ones were added. İnegöl has embraced new emigrants coming from the Ottoman territory dissolved after the Balkan Wars in 1912-1913 and after the I. World War between 1914 and 1918. Beginning with 1923, the non-Muslims in İnegöl were replaced with exchange immigrants from Greece. And afterwards, between 1951 and 1989 the emigrants from Bulgaria were placed in İnegöl (İnegöl City Museum Archives). The Bulgarian Turks carried out the last mass migration to the country between 1989 and 1990.

The reasons of Turks' immigration from Bulgarian to Turkey are quite important. In 1944 the communist regime-ruling era that would last for

46 years in Bulgaria has started. And than the Turkish population was subject to cultural and religious restraints, efforts to assimilate the Turkish minorities in Bulgaria have increased day by day. In this period, the policy of creating “national Bulgarian State” was followed (Doğan 1990: s.29). As the first phase of this policy the Turkish schools were closed, speaking Turkish was forbidden, mosques were demolished, and worship, cultural activities and customs were restricted (Şimşir 1986: s.379). Than Bulgaria forced hundred thousands of Turks to deportation by leaving behind their goods and chattels, social rights and even in some instances their spouses and children (Doğan 1990: s.77).

Therefore, they started to immigrate to Turkey. The number of the emigrants who came and settled in Turkey by the end of May 1990 was about 213.000 (Doğan 1990: s.77). Most of the emigrants from Bulgaria (52.000 emigrants) were placed in Bursa (Doğan 1990: s.90). About 5.000 emigrants who came to İnegöl were placed in several villages or mostly in different districts at the center of the country and in Yenice and Akhisar districts of İnegöl (Doğan 1990: s.90).

Method: Social Network Analysis

In this study, data were gathered with name generator surveys and interviews. The native women who have resided in İnegöl at least for three generations and the immigrant women from Bulgarian who came to İnegöl in 1989-1990 were taken as two separate groups. Name generator surveys have been conducted with the middle aged, 40 women (20 members from each group).

At the beginning, some personal information was asked to the participants (age, occupation, education, district on which they reside). Following that, some information in regards to their families (spouse and children) was gathered. Apart from these, some of other questions asked were as follows: “Who do you consult with expecting him to show the way concerning your problems on any issue?”, “Who share their inconveniences and talk about their troubles with you the most?”, “Who would you entrust to attend your house?”, “Who are the people that you converse on telephone mostly?”. Participants were asked to name at least three or four people when answering the questions above. At the end of the data gathering process through surveys, name lists that constitute closest social environments or social networks of the participants, have been prepared.

During the evaluation phase of the data gathered, Ucinet computer program have been used which is known to be the most common software concerning the social network analysis. The name lists generated following the data gathering process were loaded to Ucinet program and the social networks of the natives and the emigrants were drawn separately for each. In other words, respondents are presented with visualizations of their networks, using a visualization package built into Ucinet / Netdraw. At the end of the study different networks were analyzed and compared.

Networks, Analyses and the Comparison

Size: One of the most important criteria in a social network is the criterion of size. The number of actors or nodes in a social network gives us the size of that network. With the surveys conducted with natives, a name list consist of 375 members has been put together. The surveys with immigrants from Bulgarian on the other hand revealed a social network list of 328 names. Even though in both groups same number of people was surveyed, the size of the social networks of natives and immigrants' are different. According to the results of the survey, the social network of a native resident contain approximately 18-19 people, whereas the social network of an immigrant contain approximately 16-17 actors. Therefore, it can be said that social network of native people is larger than the social network of immigrants'.

Centrality: The criterion of centrality is the most common and basic criteria in use. Centrality focuses to the actor who plays the most important role and who holds the central position within the network. The types of centrality are betweenness, closeness and degree.

1) **Degree Centrality:** The easiest criterion in centrality is the criterion of degree centrality. Besides its ease of computing, it is an important criterion, which can demonstrate the actors' importance (Kuduğ 2011: s.13-17) (Scott 2000: s.82-96).

Degree centrality is simply the number of direct relationships that an individual/actor has. An actor with high degree centrality:

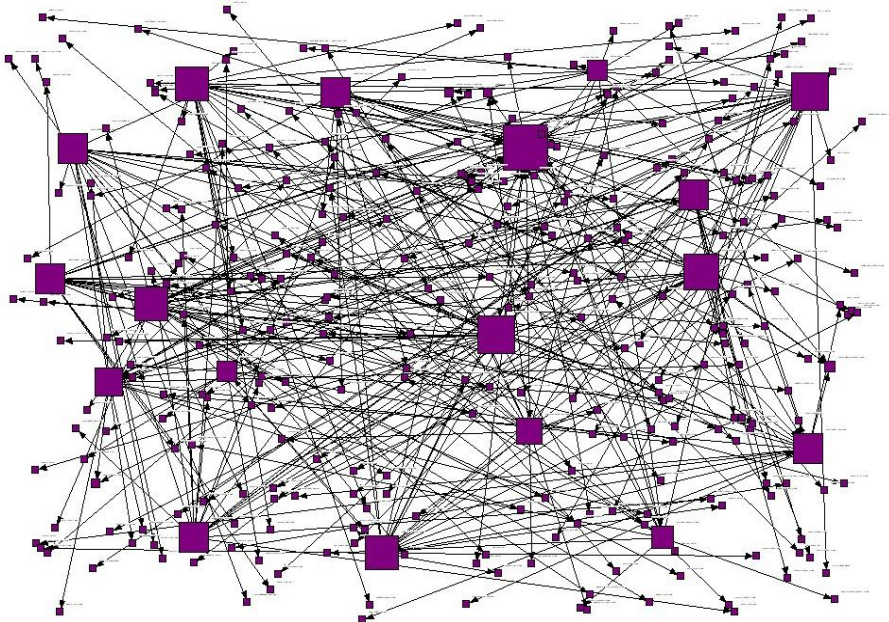
- Is generally an active player in the network.
- Is often a connector or hub in the network.
- May be in an advantaged position in the network (<http://www.fmsasg.com/SocialNetworkAnalysis/>).

When the symbols representing the actors in the network are adjusted from the biggest to the smallest according to their degree centrality values, the networks we come across are as follows:

Figure 1-a: The social network of natives and values of degree centrality

Figure 1-b: The social network of Bulgarian emigrants and values of degree centrality

From the networks demonstrating the degree centrality, if the actors with the least degree in other words degree value 1 are removed from the network, it will be possible to observe more clearly the names that are active or holding the central position in the network. In this study names of people are not given, they are symbolized with various icons. In the figures below the people with degree values 1 have been removed from the network.

Figure 2-a: The social network of natives with degree centrality values more than 1

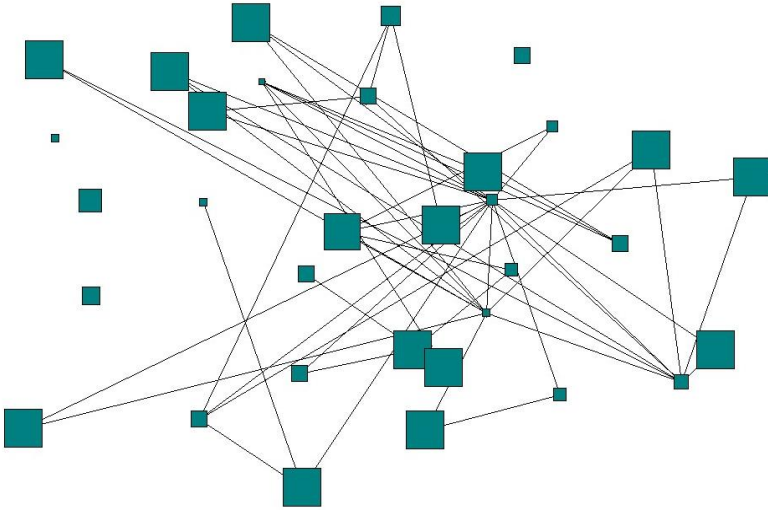
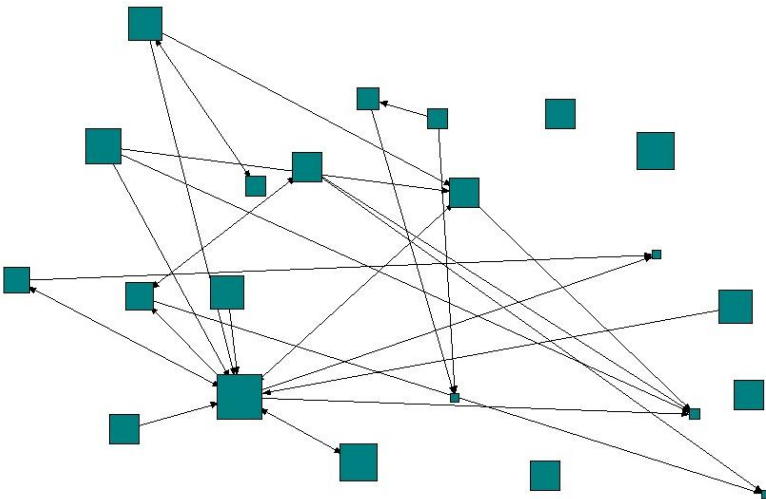

Figure 2-b: The social network of emigrants with degree centrality values more than 1

According to the figures above within the network of natives, the degrees (the connections or relationships) of 32 people have values of more than 1. The degree values of natives vary in between 1 and 29. On the other hand within the network of immigrants, the degree values of 22 people are more than 1. The degree values of immigrants vary in between 1 and 30. We can say that immigrants and natives are similar in terms of their degree centrality.

Figure 2-a and 2-b shows people with high degree values. We can say that, these people are the most important members of their networks and they are active and in more advantageous situations compared to the other members of the group.

With the method of social network analysis it is possible to easily determine the people who are isolated from the network or the members whose degree centrality equals to 0. Because the data is gathered with surveys in this study, there is not any isolates. In this research all actors have at least 1 connection with others.

2) Betweenness Centrality: Betweenness centrality identifies an actor's position within a network in terms of its ability to make connections to other pairs or groups in a network. An actor with a high betweenness centrality generally:

- Holds a favored or powerful position in the network.
- Has a greater amount of influence over what happens in a network (<http://www.fmsasg.com/SocialNetworkAnalysis/>).

When the symbols representing the actors in the network are listed from the biggest to the smallest according to their betweenness centrality values, the networks we come across are as follows:

Figure 3-a: The social network of natives and values of betweenness centrality

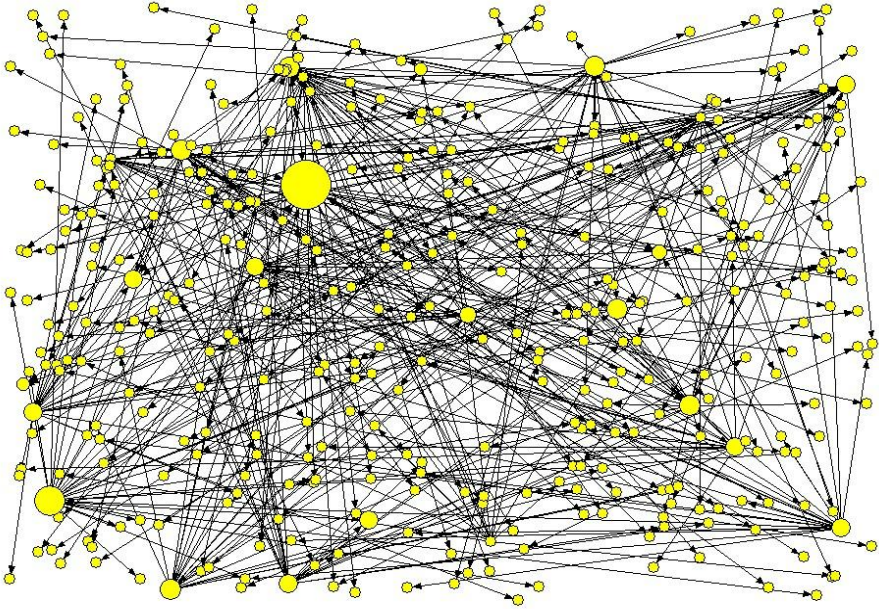
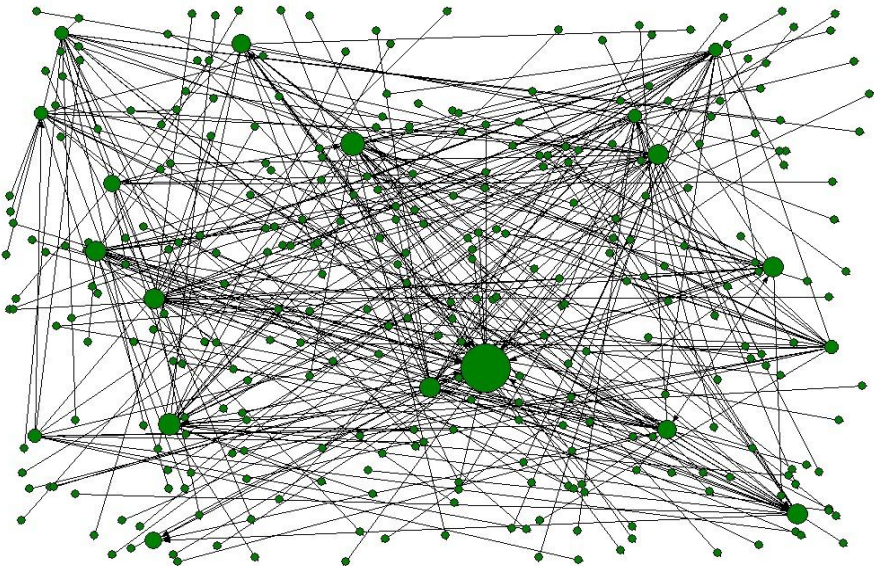

Figure 3-b: The social network of emigrants and values of betweenness centrality

If the actors having the betweenness values as 0 are removed from the networks, the strongest and the most important actors who provide the connections between the members or the groups can be clearly observed. At the networks below, the members with 0 betweenness values have been removed.

Figure 4-a: The social network of natives when the people with 0 betweenness centrality are removed

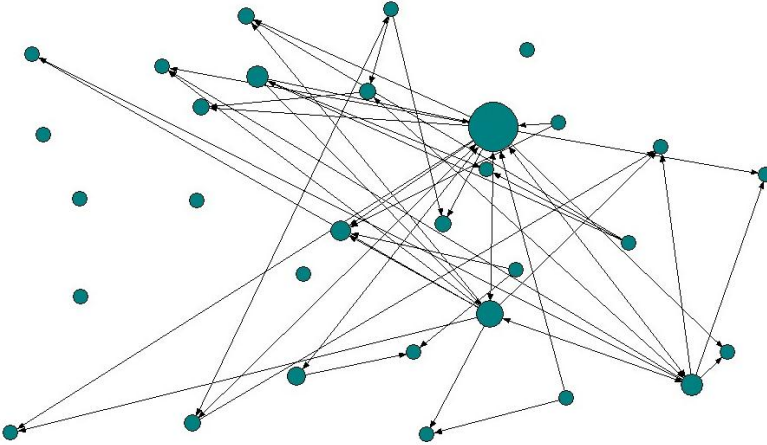
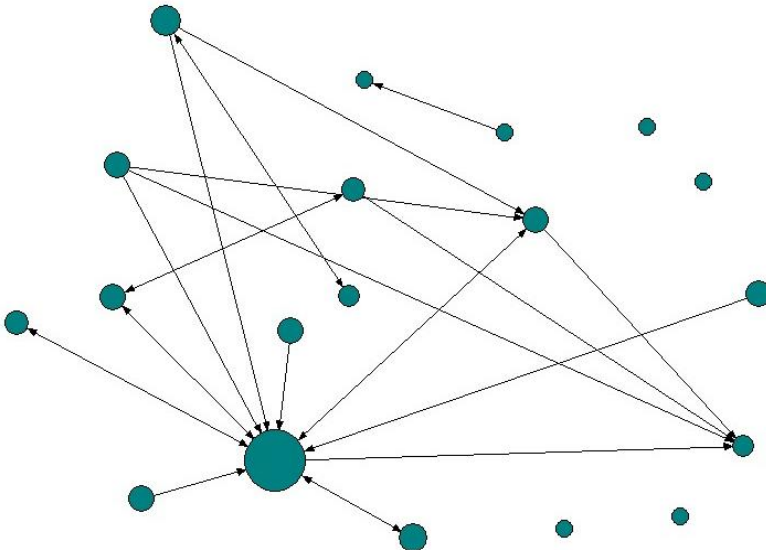

Figure 4-b: The social network of emigrants when the people with 0 betweenness centrality are removed

According to the figures above, within the network of natives 26 people have the betweenness values more than 0. The betweenness values of natives vary in between 0 and 27903,377. Within the network of emigrants, on the other hand, only 19 people have the betweenness values more than 0, the rest of them have the betweenness value as 0. The betweenness values of emigrants vary in between 0 and 20063.020.

Figure 4-a and Figure 4-b shows the people with high betweenness values. And these people are the most influential ones within their social networks and held the strongest positions in their groups. Here we can say that generally, the betweenness centrality values of the natives are much higher than the immigrants’.

The people whose names are mentioned above are the most influential ones within their social networks and held the strongest positions in their groups. Here we can say that generally, the betweenness centrality values of the natives are much higher than the immigrants’.

3) Closeness Centrality: The third point to demonstrate is the criterion of closeness centrality that explains the short ways of members reaching to each other in the social networks. A node is the more central the lower its total distance to all other nodes (Kuduğ 2011: s.15-22) (Scott 2000: s.82-96). An actor with a low closeness centrality generally:

- Has quick access to other actors in a network.
- Has a short path to other actors or is close to other actors.
- Has high visibility as to what is happening in the network (<http://www.fmsasg.com/SocialNetworkAnalysis/>).

The social networks of the natives and the emigrants according to their closeness centrality values are demonstrated below.

Figure 5-a: The social network of natives and values of closeness centrality

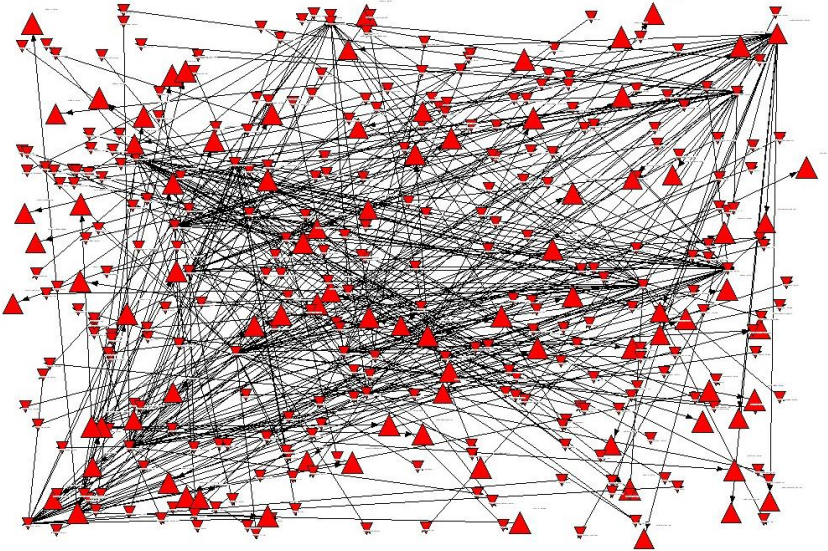
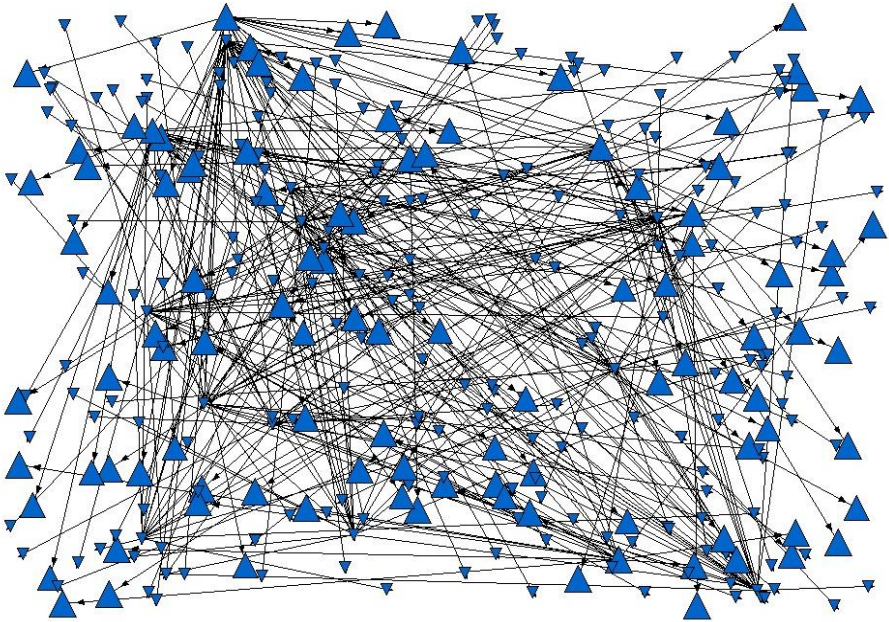

Figure 5-b: The social network of emigrants and values of closeness centrality

The actors with the closeness centrality values smaller than the others are in a more centralized position compared to the other actors in the network and have the advantage of fast access.

Other Analyses:

1) The natives and the emigrants may be compared with each other **for the members comprising their social networks**. In the figures below, the actors have been separated to three groups; natives of İnegöl, the emigrants from Bulgaria and their relatives who live in Bulgaria and finally the others whose roots are from a different city or a country.

In this way it is possible to determine to what extent natives and emigrants interact with each other, or if they are only in close connections with members of their own groups or with the others as well.

Figure 6-a: The members of natives' network

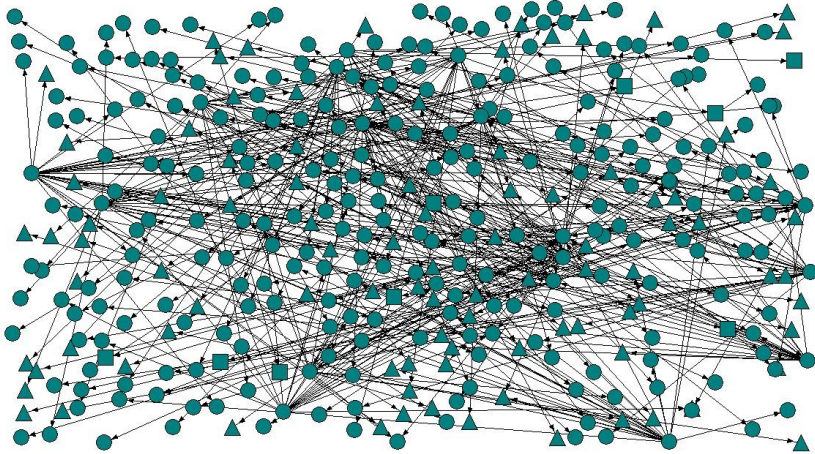
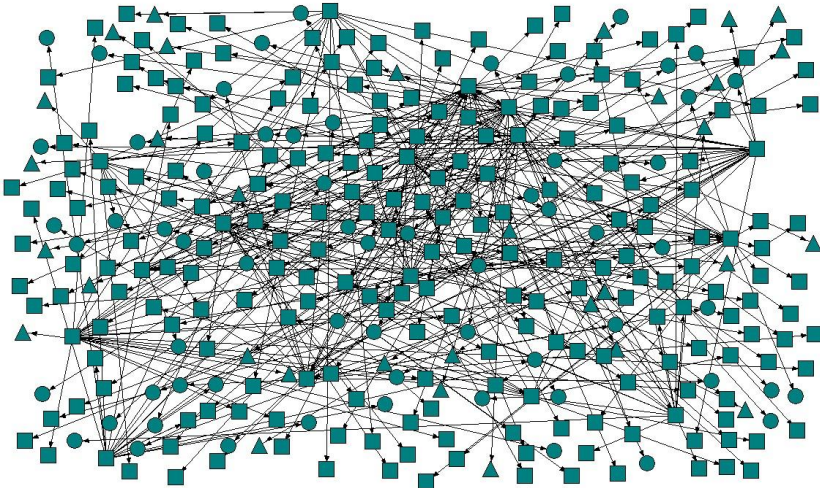

Figure 6-b: The members of emigrants' network

In the figures above, the emigrants from Bulgaria are marked with square, natives are with circle and the others (people who are neither İnegöl natives nor Bulgarian emigrants) are marked with triangle.

According to the figures above, the members comprising the natives' network are mostly the natives of İnegöl (275 people). In the network only 9 of them are the emigrants from Bulgaria; this shows us that natives do not contact with emigrants a lot. İnegöl natives are also in relationship with the 91 members who are neither natives nor Bulgarian emigrants or having their roots from other cities.

As for the emigrants, they mostly interact with the emigrants from Bulgaria or with their relatives who still reside in Bulgaria (237 people). The İnegöl natives follow it with 64 people. It is also observed that they do not interact very much with other people who are neither emigrants nor İnegöl natives in other words people from other regions and cities (27 people).

As can be understood from these, whereas natives of İnegöl do not give importance to establish relationships with emigrants, emigrants on the other hand, wish to have contact with natives. This is important for understanding their acculturation process and acculturation strategies.

2) Looking at the social networks of the natives and the emigrants, it is possible to obtain results as to **the places they have connections with**.

Figure 7-a: The places that natives have connections with

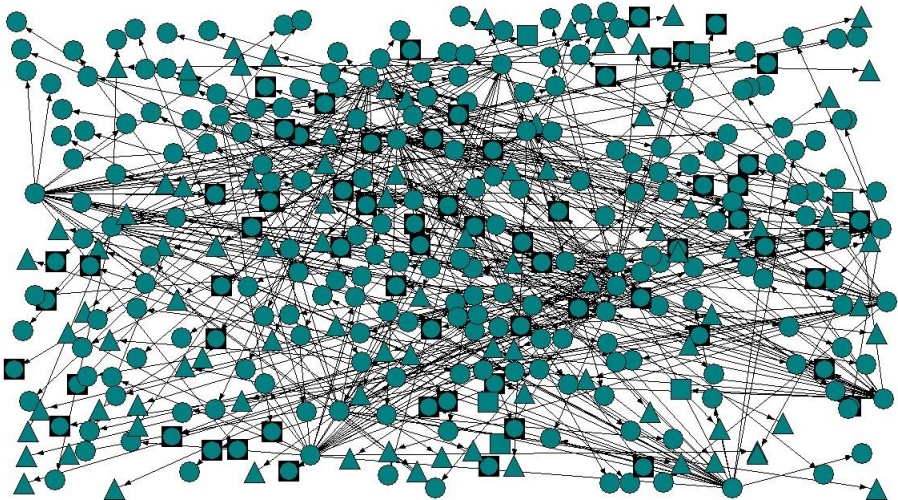
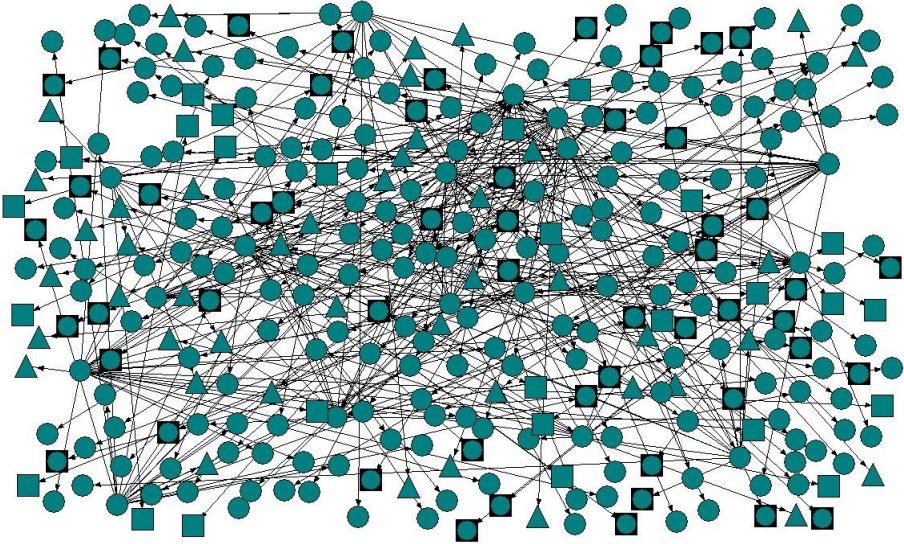

Figure 7-b: The places that emigrants have connections with

Actors who live in İnegöl are marked with circle, people who live in the center of Bursa or its close countries are marked with circle in box, actors who live in other cities marked with triangle and the others who live in abroad are marked with square. As can be understood from the figures, the people with whom both natives and emigrants have established contact with mostly reside in İnegöl.

Among the actors of the natives' network 210 people live in İnegöl, 62 people in the center of Bursa or its' close countries, 93 people live in other big cities starting with İstanbul, followed by Ankara, İzmir and other big cities, and 7 people live abroad.

In the network of emigrants on the other hand, 202 people live in İnegöl, 54 people live in the center of Bursa or its close countries, 45 people live in other big cities, and 27 people live abroad. The number of people who live abroad is considerably high in the network of emigrants. The major reason for this is the presence of close relatives of most of the emigrants still live in Bulgaria. Another issue that can be addressed here is that; most of the emigrants reside in not İnegöl country center but in Akhisar district and Yenice town of İnegöl. The natives of İnegöl on the other hand predominantly live in İnegöl country center.

3) The actors in the networks of the natives and the emigrants can also be compared according to their **gender**. In the network figures below, the women are marked with circle and the men with triangle.

Figure 8-a: The gender of actors within the network of natives

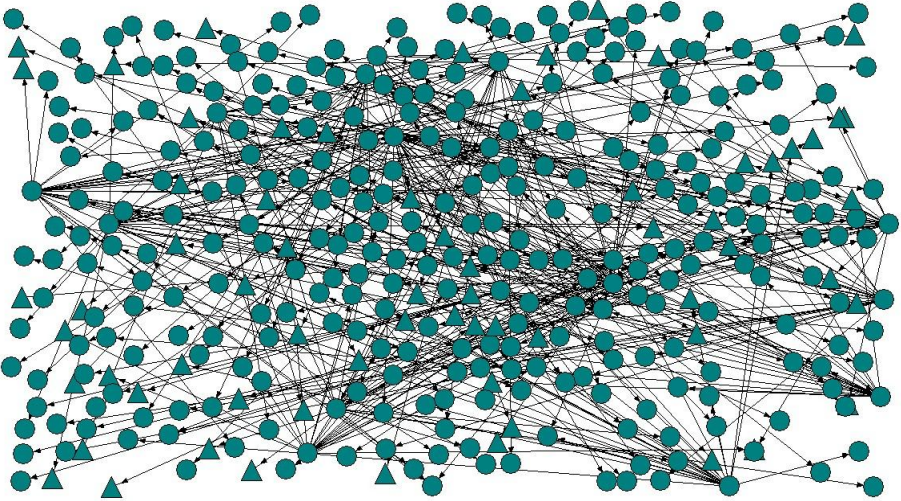
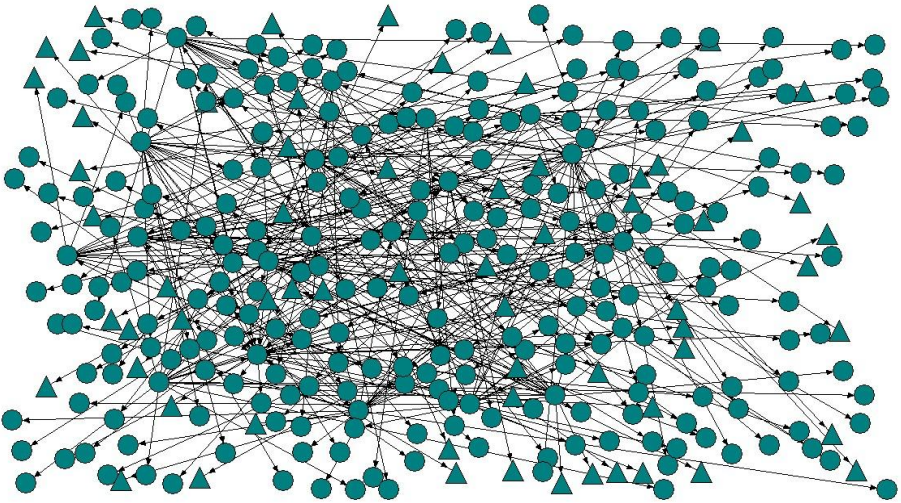

Figure 8-b: The gender of actors within the network of emigrants

Whereas there are 66 men and 309 women in the natives' network, there are 65 men and 263 women in the network of the emigrants. In light of this information it can be said that both the native women and immigrant women predominantly are in close interactions with women. Even though there is not a big difference in between, we can say that the concentration of men is higher in the network of emigrant women, compared to that of the native women.

4) In the networks of the natives and the emigrants, we also came across with **people in common**. There are six names who take place both in

two networks. Four of them have established connections between the natives and the emigrants with neighborhood relations. One of them has emerged in both of the networks as a consultant and as a reliable actor. The other one on the other hand can be inferred to take place in both networks due to his occupation (a doctor).

Conclusion

Finally, it can be said that social network analysis method gives us an opportunity to analyze different groups and to compare various aspects of different groups.

İnegöl has always been a country that has taken mass migration and affected by it. Various groups living in İnegöl are differentiated from each other in several ways. One of them is their social network structure. However, there is no such an evaluation and comparison between native and immigrant people of İnegöl yet. For this reason, it can be said that this study is an attempt on this issue. By conducting surveys with more people this preliminary research can be improved more.

According to the results of the study, although natives and emigrants are similar in some ways, generally they are different from each other in terms of their social network structures. In the paper, these differences are introduced by the method of social network analysis. These differences can be explained by their process of migration and acculturation. Many people regarded as natives of İnegöl today, are actually immigrants of the past. However, passing years provided their integration to İnegöl. Consequently, it can be said that these two groups; natives and immigrants have experienced different processes. By reason of the process of migration and acculturation affects social network structures of people, there are considerable differences between social network structures of natives and immigrants.

Bibliography

- Berry, John W. (1980), ‘Acculturation as Varieties of Adaptation’, *Acculturation: Theory, Models and Findings*, ed. A. Padilla, Boulder: Westview, pp. 9-25.
- Doğan, Kutlay (1990), *Tarihi Belgeler Işığında: Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara, Türk Basın Birliği.
- Gürsakal, Necmi (2009), *Sosyal Ağ Analizi*, Bursa, Dora Yayıncılık.
- Hanneman, Robert A. - Mark Riddle (2005), *Introduction to Social Network Methods*, Riverside, CA: University of California. (Published in digital form at <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/>)

İnegöl City Museum Archives.

‘İnegöl’ün Nüfusu 221.000 Oldu’, Bursa Büyükşehir Belediyesi Resmi İnternet Sitesi: Haberler, 29 Ocak 2011,
<http://www.bursa.bel.tr/inegol-un-nufusu-221-bin-oldu/haber/5550/>,
accessed on; 05.01.2011.

Kahraman, Kenan (1992), Geçmişten Günümüze İnegöl, İstanbul, İnegöl Kültür Sanat ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Kuduğ, Harun (2011), Anlamsal Web Tabanlı Kurumsal İş Ağının Analizi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

McCarty, Christopher, ‘Development of A Social Network Measure of Acculturation and Its Application to Immigrant Populations in South Florida and Northeastern Spain’, University of Florida, (Published in digital form at
http://gravlee.org/ang5091/proposals/mccarty_NSF.pdf)

Scott, John (2000), Social Network Analysis: A Handbook, London, SAGE Publications, 2. Edition.

Şimşir, Bilal N. (1986), Bulgaristan Türkleri (1878-1985), Ankara, Bilgi Yayınevi.

<http://www.fmsasg.com/SocialNetworkAnalysis/>, accessed on: 17.11.2011.

BERGAMA YÖRESİ YÖRÜK AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN

*Fatma Sibel BAYRAKTAR*¹

ÖZET

Şimdiki zaman kavramı Türkçede birkaç yolla elde edilmektedir. Bunlardan biri de Asıl fiil+ zarf fiil eki+ yardımcı fiil+ geniş zaman eki+ şahıs eki şeklindeki kuruluşlardır. Bu kuruluşlarda genellikle (yat-, tur-, otur-, -yori-) fiilleri kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise genellikle yori- fiili ve onun bozulmuş biçimleri görülür. Anadolu'nun değişik yerlerinde öbekler halinde yat-/bat-yapılarına da rastlanmaktadır. Bergama civarında yaşayan Yörük yerleşimlerinin bazılarında rastlanan -ıp bā/ ip bē yapıları, standart dildeki (ı)yor- yapısının yanında ve ona paralel olarak kullanılmaktadır. Ancak bu yapılar sadece salt şimdiki zaman olarak değil, şimdiki zaman kavramının değişik işlevleri ile de kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Yörük, şimdiki zaman, -ıp bar- /-ıp ber-

ABSTRACT

The Time Now at The Dialects Of Pergamon Region Yörüks

Present tense concept is obtained with a couple of ways in Turkish. One of them is main verb+adverb verb suffix+auxiliary verb+present tense suffix+ possessive suffix. On these structures generally (yat-, tur-, otur-, -yori-) verbs are being used. Though in turkey turkish the verb yori- 's altered forms are seen more often. In some parts of anatolia the structures yat-/bat- are also can be found. In nomads' locations near pergamon, -ıp bā/ ip bē structures are being used parallely and with (ı)yor- structure in the standart language. But these structures are not being used only as present continuous tense but also with the present continuous tense's varied functions.

Key Words: Pergamon, Nomads, present continuous tense, -ıp bar-/-ıp ber-

¹ Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi fsibel@trakya.edu.tr

Zaman kavramı esas olarak geçmiş, içinde bulunduğumuz an ve gelecek olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. Şimdiki zaman, geçmişte başlayıp içinde bulunduğumuz anda devam etmekte olan bir sürekliliği ifade etmekte kullanılır. Vahit Türk'e göre² altmıştan fazla farklı yapı ortaya çıkmakla beraber, esasında şimdiki zaman ifadesinde yedi farklı yapı vardır. Bunlardan, tasvir fiilleriyle (*yat-,tur-, otur-, yori-*) kurulan dört yapı aynı sistemle ortaya çıkmaktadır. Bu sistem:

Asıl fiil+ zarf fiil eki+ yardımcı fiil+ geniş zaman eki+ şahıs eki

Şeklinde dir. Yukarıdaki yapıyı oluşturan yardımcı fiiller tarihi ve günümüz Türk şivelerinde farklı olsa da bu yapıyı tek bir biçim olarak değerlendirebiliriz. Bu durumda, Türkçede şimdiki zaman için kullanılan başlıca yapılar şu şekilde sınıflandırılabilir:

*Geniş zaman ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman

*-a/-e, -y ile ifade edilen şimdiki zaman

*Tasvir fiilleriyle ifade edilen şimdiki zaman

*Mastar eki+ bulunma hâli eki şeklinde ifade edilen şimdiki zaman.

Köktürk ve Uygur metinlerinde şimdiki zamanın geniş zaman ekleri ile karşılandığını, “şu anı” anlatan özgün bir zaman kavramının olmadığını biliyoruz.³ Karahanlı Türkçesinde de aynı yapı devam etmiş, şimdiki zaman için ayrı bir eke ihtiyaç duyulmamıştır⁴. Ancak Dîvân-ı Hikmet'te şimdiki zamanla ilgili birkaç örnek vardır. İki beyitte *-a/-e* zarf fiil ekinin cümleye kattığı anlam geniş zaman olabileceği gibi şimdiki zaman olarak da düşünülebilir:

resulğa barçası hizmet kıladur/ edep birlen yörüp 'izzet kıladur

(Resule hepsi hizmet kılmakta, Edeple yürüyüp izzet kılmakta)⁵

Harezm Türkçesinde de şimdiki zaman genellikle geniş zaman ekiyle karşılanmış, ancak seyrek de olsa bazı değişik şekiller görülmeye başlanmıştır. Bu sahanın asıl şimdiki zamanı; *Ana fiil+ zarf fiil eki+(-A,-I)tur-ur+ şahıs zamiri* biçiminde oluşturulmaktadır.⁶ Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman yapısı; *Ana fiil+ zarf fiil eki+(-A)dur* olarak görülmektedir.⁷ Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman, *yori-* ve *tur-*

² Vahit Türk (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, TDAY-Belleten, s: 339

³ A. Von Gabain (1988), “Eski Türkçenin Grameri” (Çev. Mehmet Akalın) Ankara, s.84

⁴ *Tarihi Türk Şiveleri*(1984), Çev. Mehmet Akalın,Ankara, s. 160

⁵ Kemal Eraslan (1983), “Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler”, Ankara

⁶ *Tarihi Türk Şiveleri*(1984), Çev. Mehmet Akalın,(Harezm Türkçesi, Janos Eckmann), Ankara, s.205

⁷ a.g.e., s.119

fiilleriyle karşılanmıştır. 15.yy.dan sonra *yori-* ve *yor-* şeklinde ekleşme meydana gelmiş ve günümüz standart yazı dilinde kullanılan biçim oluşmuştur.⁸

Anadolu ağızlarına genel olarak baktığımızda, Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren şekillenmeye başlayan *yori-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan yapının çeşitli fonetik yansımalarıyla yapıldığı görülmektedir⁹ (*-yorur/-yörür*, *-yuru/-yörü*, *-yor/-yör*, *-yur/-yür*, *-yo/-yö*, *-yu/-yü*, *-yyo/-yyö*, *yar/-yer*, *-ya/-ye*, *-yır/-yir*, *-yi/-yi*, *-oru/-ör*, *-ür/-ür*, *-er*, *-o/-u/-ü*, *-a/-e,-ı/-i*, *-uy/-üy*, *ıy/-iy*, *-iyi,-y*)¹⁰

Anadolu'nun değişik bölgelerinde bu standartlaşan *yori-* yardımcı fiilinin yanında *yat-*, *tur-*, *var-*, *otur-*, *gör-*, *gel-* gibi fiillerin de şimdiki zaman ifadesinde kullanımına rastlanmaktadır.

Biz bu çalışmamızda Bergama yöresi Yörüklerinin ağızında görülen ve

Asıl fiil+ zarf fiil eki+ yardımcı fiil+ geniş zaman eki+ şahıs eki kurulumuyla uyumlu bir yapıdan bahsedeceğiz:

Asıl fiil+ıp zarf fiili+ bā (ø-r/-y) ve Asıl fiil+ip zarf fiili+bē ø-r/-y)

-(y)Ip batır veya *-(y)Ip yata(r)* formundaki şimdiki zaman ekleri batı Anadolu ağızlarında görülen şekildir.¹¹ Türkiye Türkçesi ağızlarında –(y)IP eki “dur” yardımcı fiiliyle de kullanılmaktadır. Ancak, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan bu –(y)Ip dur yapısı duyulan farkına varılan geçmiş zaman eki olarak değil, şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır.¹²

Karahan, batı grubu ağızlarında bazı yardımcı fiillerin birleşik fiil kuruluşu içinde şimdiki zaman ifade ettiğini söylemekte ve bunlar arasında bat- fiiliyle yapılmış şekilleri ve örnekleri de vermektedir. *cağılayıp batar* (Adana) *gelibatı*, *durumubatı* (Bilecik), *domuşu batır* (İçel), *yiyip batır* (Karaman) *elep batırlamış*, *alı bat* (Manisa), *diyibaturız*, *gelibatı* (Muğla)¹³

⁸ Muharrem Ergin (1993) “*Türk Dil Bilgisi*”,(20.baskı) İstanbul, s. 280

⁹ Tuncer Gülensoy (1985), “*Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki*”, Türk Kültürü Araştırmaları(İbrahim Kafesoğlu Armağanı), Ankara, s.291

¹⁰ Vahit Türk (1996), “*Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri*”, TDAY-Belleten, s:336

¹¹ Özgür Ay (2009) “*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*”, TDK Yay. Ankara, s.245-247

¹² a.g.e., s.237

¹³ Leyla Karahan (1996),” *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*”, TDK. Yay. 630, Ankara, s146

Caferoğlu, “Muğla Ağzı” adlı makalesinde konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: *yatmak yardımcı fiilinin Oğuz Türkçesi alanındaki kullanılışının uzun bir geçmişi vardır. Türkmencedeki bar-ı yat-ır şekli Muğla ağzında gel-i-p batırı <gel-i yatırı telâffuzunu almıştır. Bunun doğuşu ve menşei hakkında bugüne kadar bazı fikirler öne sürülmüştür. .Korş’a göre:-yor ve -yar deyimleri yat-dan türeyerek, -ır yatır halini almıştır. Buna karşılık olarak da K.Foy, aynı deyim yürü-, yori->-yor,-yar olarak kabullenmektedir. Türkmence için birinci görüş daha uygun görünmektedir. Muğla ağzındaki gelipbatır ise Nogaycanın barıpyatır’ını andırmaktadır. İşbu örnekten de görüleceği üzere ele aldığımız Muğla ağzının bu şekli Anadolu ağızlarında: Türkmen, Nogay, Azeri ve sahil boyu Kırım halkı gibi ağızların yerleşik bir etkisi olduğunu açıkça meydana koymaktadır. Bu çeşit karma etki örneklerini diğer gramer şekillerinde de bulmak kabildir.*¹⁴.

Ali Akar da makalesinde “Muğla ve yöresinde de şimdiki zaman yerine; *fiil+zarf fiil eki(-ıp/)+ bat-* şekline rastlanır. Bu yapı Muğla ağzındaki en önemli şimdiki zaman şekillerinden biridir. Türk Lehçelerinden, Türkmen, Kırgız, Kazak, Nogay, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde de bu yapıya rastlanmaktadır.”¹⁵ demektedir. Makaleye göre Muğla ve yöresinde on bir ayrı şekil tespit edilmiştir bunlardan en yaygın olanları *yoru-,bat-, dur-* yardımcı fiilleriyle kullanılanlardır¹⁶

Korkmaz’ın güneybatı Anadolu ağızlarında yaptığı derlemelerde de bu yapıya rastlanmaktadır¹⁷:

Hindi bis hāman dövüP-bārıs (Korkmaz 1956,72; Dz.- Acıpayam)

Biz ālışıP-bārız (Korkmaz 1956,65; Dz.-Tavas)

ākināimiz gurub- bā (Korkmaz 1956,73; Dz.- Acıpayam)

giTcen deb bā (Korkmaz 1956,73; Dz.- Acıpayam)

Nurettin Demir’e göre¹⁸ Anadolu ağızlarında çok değişik varyantlarına rastlanan *-ba/ -bā* ve *-be/ bē* ekleri, *-ıp var-ır* ve *-ıp ver-ir* birleşik fiillerinden ortaya çıkmıştır¹⁹

¹⁴ Ahmet Caferoğlu (1963), “Muğla Ağzı”, TDAY Belleten 1962, Ankara, s.109

¹⁵ Ali Akar(2001), “Muğla ve Yöresi Ağızlarında Şimdiki Zaman Biçimleri”, M.Ü. Sos. Bil. Dergisi, s.4

¹⁶ a.g.e., s.8

¹⁷ Zeynep Korkmaz (1956), ”Güneybatı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)”, TDK Yay., Ankara,

¹⁸ Nurettin Demir (1994), “Angaben zum Präsens im Derleme Sözlüğü”, Journal of Turkology, vol.1.Nr.2, Szeged-Macaristan, s. 203-212

¹⁹ Korkmaz 1974, 352; Gülensoy 1985,291; Adamovic 1985, 183. Türkiye Türkçesinin Balkan ve Anadolu msl. Alanya ağızlarında bunun bir de ince sıralı varyantıyla , *-iverir* şekliyle karşılaşırız. Bkz. Gadjanov 1911, 35; Hazai 1959, 223 vd.; 1960, 129; Demir 1993; 121 vd.

Derleme Sözlüğünde de bu yapılar görülmektedir²⁰:

ba, bā (I)/.../4. Şimdiki zaman eki (tekil üçüncü şahıs), -yor: *baban pazardan gelipba* (Karamanlı *Tefenni-Brd.; *Sarayköy, *Buldan-Dz.)

[**batı** (II): (Eziler *Buldan-Dz.)

[**batır** (I-I)] : *Kandıra-Kc.) (445)

batı, (II) [ba, bā (I)-4 (570)

-batır, -batı, (I)[-batır] I. [-**ba, bā (I)-4**] 2. Fiillerin sonuna gelerek süreklilik bildirir. –*Ne yapıyorsun? –çalışıp batırı* (Gölcükler –İz.; *Tavşanlı ve köyleri, Alanyut- Kü.;-Es.; *Bor-Nğ.

[**batır]** (*Nazilli-Ay.; Kemaliye*Alaşehir-Mn.) (570-1)

-batırı [→**-batır** (I)-2] (571)

patı (IV) [patır] (III) Eylemlerin sonuna gelen şimdiki zaman eki:*geldimpatı* (İz.;Mğ.)

[**patır** (III)] : (-Bo.) (3409)

patır (III) [→patı (IV) (3409)

Bergama Yörükleri ağzında şimdiki zaman ekinin standart Türkçe ile uyumlu olarak –(I) yor’un deforme olmuş biçimlerinin ve geniş zaman ekinin kullanıldığı da görülür²¹:

-y, -yo, -ya/-ye/-yu/-yi, -i/ī, -i/-ī, -(i)r:

ekiyoduk (22/57), *gidiyo* (22/68), *bilmiyem*, *bilmiyum* (16/4) *göriliyu* (25/24), *okudiyular* (25/75), *bilim* (19/15), *yaşayız* (22/52), *yapılar* (26/27), *alayırım* (26/54), *bilirlar* (22/7), *dönür* (28/37)

Bergama Yöresi Yörüklerinin yerleşim alanlarından olan Yalnızdam, Çamoba, İncecikler, Kaplan, Öreleşmiş, Alhatlı köylerinde, standart dilde kullanılan şimdiki zaman ekine paralel olarak başka yapılar da saha araştırmaları ile tespit edilmiştir. Araştırmacının ses kayıtlarında yer alan Çamköy, Muratlı, Kızıltepe’de ise bu yapıya rastlanmamıştır²²:

²⁰ Nurettin Demir (1994) “*Angaben zum Präsens im Derleme Sözlüğü*”, Journal of Turkology, vol.1.Nr.2, Szeged-Macaristan, s203-212

²¹ Tuncer Gülensoy (1985), “*Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Eki*”, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Armağan, Ankara, 23/1-2, s285

²² Hale Bozalan (2008) “*Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Edirne,

Not: Makalede kullanılan bütün örnekler zikredilen çalışmadan alınmıştır

Asıl fiil+ip zarf fiili+ bā(ø-r/-y) + şahıs eki

ve

Asıl fiil+ip zarf fiili+bē(ø-r/-y) + şahıs eki

Bergama Yörüklerinde rastlanan bu şimdiki zaman ekleri, *-ip var-* ve *-ip ver* fiillerinden $b > v \sim v > b$ değişimi ile ortaya çıkmışlardır. Buna delil olarak da (*-var* yardımcı fiili ile) bir tek örneğimiz bulunmaktadır:

çapa edipvādık 16/ 20

-ip bat- fiiline de örneğimiz sadece bir tanedir:

ğenşlîmizde orağ biçip batırdık 16/19

Hangi durumda *-ip var-* ve hangi durumda *-ip ver* yardımcı fiillerinin tercih edildiğine gelince, bunun ünlü uyumuyla bir ilgisi saptanamamaktadır:

ğelipbālar 1/19, veripbā 9/ 11, gidipbayım 10/ 4, geyipbaydık ayāmıza 1/54, durupbā 9/ 74, verilipbē 8/4, gelipbē 4/25, sevepbēler 3/74, yazıbēdi 6/9

Şahıslara göre bakacak olursak 1.Tekil ve çoğul şahıslarda ve 3. tekil şahısta *-ip bay/-ip bey* kullanımları da söz konusudur:

1.tekil şahıs: *ğidipbayım 10/ 4, ðlan sevipbeydim 6/58*

2. tekil şahıs: *sobada pişiripbāsın 17/47*

3.tekil şahıs: *durupbā 9/ 74, dümbekçi gelipbaydı 1/48*

1.çoğul şahıs: *bāzi ikimiz gidipbey 6/36, barabar oturupbaydık 3/77, çalışıpbādık 16/17*

2. çoğul şahıs: --

3.çoğul şahıs: *pek sevepbēler beni 3/73, ālaşıpbālar 1/45*

İşlevleri Bakımından:

Asıl fiil+ip zarf fiili+ bā (ø-r/-y) ve Asıl fiil+ip zarf fiili+bē ø-r/-y)

Yapıları, sadece şu anı ifade eden şimdiki zaman için kullanılmamaktadır. Geçmişte başlayıp şu an devam eden şimdiki zaman, şu anda başlayıp gelecekte de devam edecek olan şimdiki zaman, geniş zaman, geçmiş zaman ve birleşik yapıda şimdiki zamanın hikâyesi şeklinde kullanımları bulunmaktadır²³.

²³ Hatice Şahin (2006/2) “Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı”, U.Ü. Fen-Edb Fak. Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:7, S.11, s.220

Geçmişte Başlayıp Şu An Devam Eden (Sürekli Şimdiki Zaman)

ğelipduru gızancıklā1/17 allah razı olsun yerden göe vācak 1/18
ğelipbālar 1/19

hayvanımız yok bizim geçi vā işte gaynata güdüp gēlipbē 4/25

berabar oturubay gaynanamla 4/31

kaynanamla bi yerde gene işte benim evde durupbā 6/78

havgada bi sefer kanayıp haftada iki sefer kanayıpbā 6/124

kimisi gāzacık veripbā kimisi paracık veripbā kimisi zekātçık
veripbā 9/ 11

nāpacan başka oduna gidiyom suya gidipbayım 10/ 4

ben de buracia yuva etdimişte 16/11 içinde durupba 16/12

Şu An Devam Eden (Şimdiki Zaman)

hindi hemen çocuklā sancı geldi mi gidipbe 3/142 hastaneye gidipbe
3/143

beşe gidipbe bu yıl ka 6/141

adam haplan durupbā 9/ 74

ğenşler acık tütün edipbe 16/13

bizim gibi bi şēcik edemebā 16/15 şe edemebā 16/16

Eme hinci gızanım çarşıda dolu baqlavı orda alıp gēlipbā 17/49

Olumsuz: (dede nasıl?) o da duramapbā 16/65 duramāp gece
gündüz 16/67

Şu An Başlayıp Gelecekte Devam Edecek Olan (Yakın Gelecek Zaman)

hinci gız severse öle verilipbē 8/4

hinci edetler başkalaşıpba 16/ 59

Doğrudan Geniş Zamanda Yapılan İşleri Anlatmakta Kullanılan Şimdiki Zaman:

ya pek sevepbēler beni 3/73 kendi olanındaniyi sevepbēler 3/74 evin
kilidini olanına vermezler de bene verirler 3/75

neneşte u da būdaydan olupba 3/163

işte evde deyamli evde durupbay 4/12

bāzi ikimiz gidipbey bāzi gidilmez 6/36

allāın emrinnen gızını bene versene deyişipbēler 8/1

yalanınadıını bilmē dōru sōliyipbē 10/ 72

sobada pişiripbāsın fırında sobada 17/47

Geçmiş Zamanı Anlatmakta Kullanılan Şimdiki Zaman:

g_{elinolu}ka_n ya_{kı}pba_{lar} o zaman 1/42 ya_{kı}pba_{lar} ellerimize 1/ 43 baş_{lar}ımıza da_{yan}ıp a_{la}şıpba_{1/44} ga_{rd}eşimiz g_{id}ip ba_{rı} diye de ar_{ka}daşımız g_{id}ip ba_{rı} diye de baş_{lar}ımıza da_{yan}ıp da_{yan}ıp da a_{la}şıpba_{lar} 1/45

(bayramlarda neler yapardınız eskiden?) bayramlarda d_{ün}lerde de işte muhabbetedibeler, oyunedibeler, türk_ü edibeler 14/ 8 davul dümbek çaldırıpdi 14/9

nöluca_k evelden sallan g_{id}ilipba_{17/21}

Şimdiki Zamanın Hikayesi :

Bu durumda -ıp bay/ -ıp bā+ dı biçiminde birleşik zaman kurulumu gözlenmektedir Bunlar geçmişte sürekliliği bildirmekte kullanılmışlardır.

bayramlarda işte dümbek getiribaydık 1/47 dümbekçi gelipbaydı bayramlarda1/48

kör_üklü cizme geyipbaydık ayāmıza 1/54

g_{elin}lik geyipbēdik 3/55 ata binip beydik 3/56

barabar oturupbaydık 3/77 hinci ayırız 3 /78

işte hastâneye üdilipbeydi 3/84 evde doumlarda kim ga_{rı} bilirise unu çarıp gelip beydik 3/136

öretmen pek sevipbēdi bizi yā pekiy yazıbēdi bene...6/9

şairde bi olan sevipbeydim 6/58

ka_{yn}anam pek çok hazedipbeydi 10/53 beraber yaşamadık ayrıldık 10/54

ge_nşlimizde yine çalışıpbādık 16/17

yöme_ye g_{id}ilipba_{di} 17/9

buna huruldum 10/109 benim adam buna heb çarıpbaydı 10/ 110

eskidenişte davullan zurnaylan olupbaydı 13/32

Sonuç:

Anadolu'da15.yy.dan sonra şimdiki zaman için kullanılan şekil genel olarak yori- ve yor- şeklinde ekleşme ile meydana gelmiş ve günümüz standart yazı dilinde kullanılan biçim oluşmuştur.

Anadolu ağızlarında da şimdiki zaman genel olarak bu yapının çeşitli fonetik yansımalarıyla meydana gelmektedir. (-yorur/-yörür, -yoru/-yörü,-yor/-yör, -yur/-yür, -yo/-yö, -yu/-yü, -yyo/-yyö, yar/-yer, -ya/-ye, -yır/-yir, -yı/-yi, -oru/-or/-ör/-ur/-ür, -er, -o/-u/-ü, -a/-e,-ı/-i, -uy/-üy, ıy/-iy, -iyi,-y)

Anadolu'nun değişik bölgelerinde bu standartlaşan *yoru-* yardımcı fiilinin yanında *yat-*, *tur-*, *var-*, *otur-*, *gör-*, *gel-* gibi fiillerin de şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığı görülmektedir.

Leyla Karahan'ın batı grubu ağızlarında *bat-* yardımcı fiilinin şimdiki zaman için kullanıldığını tespit ettiği bölgeler Adana, İçel, Bilecik, Karaman, Manisa ve Muğla'dır.

Zeynep Korkmaz da Denizli- Acıpayam, Denizli- Tavas'da *-ıp bar* yapısını tespit etmiştir.

Derleme Sözlüğünde; Tefenni-Burdur, Buldan-Denizli, Kandıra-Kocaeli, Gölcükler –İzmir, Tavşanlı ve köyleri, Alanyut-Kütahya, Eskişehir, Bor-Niğde, Nazilli-Aydın, Kemaliye, Alaşehir-Manisa, Muğla'da *ba*, *bā*, *batı*, *batır*, *batırı*, *patı*, *patır* yapıları kaydedilmiştir.

Muğla yöresinde Ali Akar'ın tespitlerine göre on bir değişik yapı görülmektedir. Bunlardan *yoru-*, *bat-*, *dur-* yardımcı fiilleriyle kullanılanları yaygındır.

Nurettin Demir'e göre *ba-/be-* şimdiki zaman ekleri *-ıp var* ve *-ıp ver* birleşik fiilleridir.

Bergama Yörüklerinin de yerleşim yerlerinin bazılarında (Yalnızdam, Çamoba, İncecikler, Kaplan, Örlemiş, Alhatlı köylerinde) standart dille uyumlu *-yor* ekinin yanında, *-ıp ba* ve *-ıp be* yapıları da görülmektedir. *-ıp var* ve *-ıp ver* yapılarından geldiğini düşündüğümüz bu kullanımlar şimdiki zamanın değişik işlevleriyle akıcı bir şekilde kullanılmaktadır. *-ıp bat* kullanımına sadece bir kez rastlanılması da ayrıca dikkat çekicidir.

Caferoğlu'na göre *barıp yatur* kullanımında Türkmen, Nogay, Azeri ve sahil boyu Kırım halkı gibi ağızların yerleşik bir etkisi vardır.

Batı Anadolu ağızlarında öbekler halinde görülen bu değişik kullanımların etnik olarak Hazar ötesi Oğuz ve Kıpçak ağızlarının etkisini taşıdığı görülmektedir. Anlaşılacağı üzere bu tespitlerin daha ayrıntılı bir şekilde incelenerek bağlantıları hakkında daha net hükümler verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça:

- Adamovic, M., 1985, Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache. Leiden
- Akar A., 2001, Muğla ve Yöresi Ağızlarında Şimdiki Zaman Biçimleri, M.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, Sayı 4, s.1-10
- Ay Ö.; 2009, Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi , TDK Yay. Ankara

- Bozalan H., 2008, Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi , Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Edirne
- Caferoğlu, A., 1963, Muğla Ağızı, TDAY Belleten 1962, Ankara, s.107-130
- Demir, N., 1994, “Angaben zum Präsens im Derleme Sözlüğü” Journal of Turkology, vol.1Nr. 2,(Szeged, Macaristan), S. 203-212
- Gabain A von., 1988, Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın), Ankara
- Gadjanov, G.D., 1911, “Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag der Balkan-Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien durch Nordost- Bulgarien unternommene Reise zum Zweck der türkischen Dialektstudien” Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien Philologischhistorische Klasse. Jahrgang 1911, Nr. V, s.28-42
- Gülensoy, T., 1985, “Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki” Türk Kültürü Araştırmaları 23/1-2, 281-295
- Karahan, L., 1996, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK.Yay. 630, Ankara
- Korkmaz, Z., 1956, Güney Batı Anadolu ağızları Ses Bilgisi (fonetik),TDK Yay. Ankara
- Şahin, H., 2006, Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı, U.Ü. Fen-Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:7, S. 11, s.213-221
- Tarihi Türk Şiveleri, (1984), Çev. Mehmet Akalın) Ankara
- Türk, V., 1996, Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, TDAY-Belleten, s: 291-340

KADIN İCRACILAR BAĞLAMINDA BALIKESİR DÜĞÜN TÖRENLERİNDE MANİ İCRASI

*Mehmet Ali YOLCU*¹

ÖZET

Mani, Türkçenin kullanıldığı hemen her coğrafyada var olan en yaygın halk şiidir. Çeşitli Türk şivelerinde ve ağızlarında farklı adlarla varlığını sürdürmektedir. Bu yaygınlığından dolayı maniler, kendine özgü icra geleneği oluşturmuş ender türlerden biridir.

Balıkesir’de mani söyleme geleneği, halkın deneyimlerinden etkilenerek biçimlenmiş, belirli kurallarıyla kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaşmıştır. Bu gelenek içinde düğün törenleri önemli bir yer tutmaktadır.

Bu yazı, halkbilimi alan araştırması yöntemlerine bağlı olarak derlenmiş malzeme üzerinde yapılan incelemeye dayanmaktadır. Ayrıca Performans Teori’nin temel yaklaşımlarına göre, Balıkesir’deki düğün törenleri bağlamında kadın icracıların mani söylemesi, çeşitli öğeleriyle birlikte tartışılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Mani, Türk Halk Şiiri, Mani İcrası, Düğün Törenleri, Balıkesir.*

ABSTRACT

Mani Performing In Balıkesir Wedding Ceremonies Context Of Woman Performers

Mani is the most common folk poem used nearly in every geographical region where Turkish is spoken. It keeps its existence in various Turkish dialects and

¹ Dr. Mehmet Ali Yolcu, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkçe Öğretmeni, Balıkesir.
mehmetaliyolcu@gmail.com

accents in different names. Because of that commonness, manis are one of the rare kinds that formed its original performing tradition.

The tradition of performing manis in Balıkesir, with distinctive rules depending on folks' experiences, has reached today. Wedding ceremonies are important in this tradition.

This article is based on analysis that was compiled materials due to methods of folklore field research. In this article, according to Performance Theory's fundamental approaches, performing manis of female in Balıkesir wedding ceremonies are going to be argued with its various components.

Key Words: Mani, Turkish Folk Poem, Mani Performance, Wedding Ceremonies, Balıkesir.

Giriş

Bellekte kalıcılığı ve kullanıldığı alanın genişliğinden dolayı maniler, halk kültürü içerisinde kendisine geniş yer bulmuştur. Mani, Türkçenin kullanıldığı hemen her coğrafyada var olan en yaygın halk şiidir.

Türkiye'de yaygın olarak *mani* adı kullanılmasına karşılık, bazı bölgelerde bu adlandırma değişmektedir. İç ve Batı Anadolu ile İstanbul ve Rumeli'de *mani*, Eskişehir'de yaşayan Tatarlar ve Kazan Türkleri arasında *çın* ya da *şın* (Emeksiz, 2003: 4); Doğu Karadeniz'de *karşı-beri* (Gözaydın, 1989: 3); Çanakkale'de *metel* (Yılmaz, 2008: 144); Denizli'de *mana*, *deyişleme*; Kars'ta *meni*; Erzincan'da *ficek*; Doğu Anadolu'da halk hikâyelerinin icrası sırasında söylenen türkü bendleri arasında okunanlara *pişrevi* denilmektedir (Kaya, 1999: 10). Urfa'da kadınlar tarafından okunanlara *me'ani*, erkekler tarafından okunanlara *hoyrat* (Terzibaşı, 1975: 42) denilirken; *beyit*, *destan*, *tekerleme* adlandırmaları da çoğunlukla mahalle bekçilerinin icra ettikleri manileri karşılamak üzere kullanılmıştır (Tezel, 1941: 446). *Mantuhar* İstanbul, *martıfal* Manastır Türkleri arasında Hıdırellez'de söylenen manilerde kullanılan adlardandır. Evliya Çelebi de *mani* karşılığı olarak *beyit* sözcüğünü kullanmıştır (Emeksiz, 2003: 4-5). L. Sami Akalın ve Esmâ Şimşek (2003: 257), maniye Kemaliye-Eğir'de, *alagözlü*, *alagözlüm*, *kömürgözlüm*; Anadolu ağızlarında, *akışta*, *arandak*, *aşule*, *aytıpa*, *balaz*, *bolaz*, *bozlak*, *deyiş*, *deyişme*, *deyişet*, *teyiş*, *dönderme*, *dörtleme*, *esevele* (*düğün manisi*) *karşıberi*, *karşılama*, *kaşka*, *kımıl*, *martaval* (*Hıdırellez manisi*), *maya*, *peşrevi*, *söyleme*, *söz*, *türkü* (*atma türkü*, *sayacı türkü*) denildiğini bildirmiştir.

Mani, çeşitli Türk şivelerinde de farklı adlarla varlığını sürdürmektedir². Bu yaygınlığından dolayı maniler, kendine özgü icra geleneği oluşturmuş ender türlerden biridir.

Kuramsal Çerçeve

Bu yazıda *Performans Teori*'nin temel yaklaşımlarına göre, Balıkesir'deki düşün törenleri bağlamında kadın icracıların mani söylemesi, çeşitli öğeleriyle birlikte tartışılacaktır.

1970'li yıllarda ortaya çıkan *Performans Teori*; *gösterimci*, *bağlamsal* ve *icracı kuram* diye Türkçeye çevrilmiştir. *Performans* kavramı, *icra* ya da *gösterim* anlamında folklorun işlevselliğini öne çıkaran tüm yaklaşımları bünyesinde toplayan bir terim olarak da tanımlanabilir.

Özkul Çobanoğlu'nun aktardığı bilgilere göre (2002: 238), 19. yüzyılda ileri sürülen folklor kuramları, *art-süremlî (diachronic)* olmalarının yanı sıra, geçmişi yeniden kurmaya yönelik ve ele alınan folklor mahsulünün ne kadar eski olduğu ve ne zaman, nerede ortaya çıktığını ortaya koymayı hedefleyen paradigmalara sahip olmuşlardır. 20. yüzyılda ise ele alınan folklor mahsulünün muhtemel kaynağını ortaya koymaktan ziyade onun yapısının, muhteva ve stilistik özelliklerinin ne olduğu ile icra halinde bulunduğu sosyo-kültürel bağlamda ne iş gördüğü, icracının dinleyicilerle olan etkileşimi ve bu etkileşimin icra edilen geleneksel anlatının tür ve şekil başta olmak üzere; icrasına, yapısına ve işlevine tesirlerinin araştırılması ön plana çıkmıştır.

² Mani, Türk Cumhuriyetleri ile Türk toplulukları arasında lehçe, bölge ve boy ayrılıklarından dolayı başka başka isimlerle anılmaktadır. Mani, Azerbaycan Türkçesinde *bayatı*; Başkurt Türkçesinde *şiğir törö*; Kazak Türkçesinde *öleñ türü*; Kırgız Türkçesinde *tört sap*; Özbek Türkçesinde *törtlik (halk şeri)*; Tatar Türkçesinde *şiğir töri*; Türkmen Türkçesinde *rubayı, rubağı*; Uygur Türkçesinde *törtlik* şeklinde ifade edilmektedir (Kültür Bakanlığı, 1991: 558-559). *Türkçe-Yakutça Sözlük*'te *mani* kelimesi karşılığında *mehey, mohol* (Vasiliev, 1995: 198); *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*'nde *mar* (Pröhle, 1991: 41); *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*'nde *maani* (Gaydarci, Koltza, Pokrovskaya ve Tukan, 1991: 171); *Kırgız Sözlüğü*'nde *maana* (Yudahin, 1994: 548) kelimesi geçmektedir. Kıbrıs'ta ise *mani* terimine karşılık olarak *mâni*, bazı bölgelerdeyse *mâne* kullanılmaktadır. 1974 öncesinde Türk-Rum nüfusunun karma olarak yaşadığı yerlerde ise *çatista* kavramı *mani* yerine kullanılmıştır (Yorgancıoğlu, 2003: 59). *Kaya*'nın Azerbaycanlı folklorcu Paşa Efendiyeve ve *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nden aktardığı bilgilere göre *mani*, Azerbaycan'ın değişik yörelerinde *bayatı, mani, meni, mahni, mahna*; Başkurt Türklerinde *şiğir törö*; Irak Türklerinde *hoyrat, horyat, koyrat, koryat*; Kırım Türklerinde *çing, çinik, çinig*; Kazan ve Güney Kırım'da *cır*; Özbeklerde *koşuk, aşule, törtlik*; Kırgızlarda *tört sap*; Kazaklarda *aytıspa, gayım öleng, öleñ türü*; Tatarlarda *şiğir töri*; Nogaylarda *şın, çın*; Türkmenlerde *rubayı, rubağı*; Uygurlarda *törtlik* ve Yugoslavya Prizren Türklerinde *martifal* olarak adlandırılır (Kaya, 1999: 10).

Çobanoğlu'na göre (2000: 42), yeni halk bilimi anlayışı ya da *Performans Teori*'ye kadar yaygın halk bilimi anlayışı olan ve folkloru bir şey, bir nesne, bir unsur, tamamlanmış bir ürün olarak düşünüp folklor unsuru ya da şeyi üzerine çalışmak, *Performans Teori* 'yle birlikte, folkloru bir olay olarak canlı bir icra ya da yapılan ve gerçekleşen bir süreç olarak düşünen ve ele alan yeni bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu anlayış içinde sözlü anlatım bir sosyal olaydır ve teatral anlamda bir icra ya da performans olan bu sosyal olay, üç temel unsurdan, anlatan, dinleyen ve anlatılan geleneksel anlatıdan oluşmaktadır. Günümüzde halk bilimciler, sözlü halk bilimi unsurlarını anlatılan geleneksel anlatı etrafında onu anlatan ve dinleyen tarafların oluşturduğu bir sosyal olay, bir gösterim bir başka ifadeyle icra olarak ele almaktadırlar. Bir başka ifadeyle bir folklor olayının icrası söz konusu üç unsurdan oluşmaktadır.

Metin Ekici, Dundes'tan aktardığı bilgilerden hareketle (2004: 124), metnin nakledilebileceğini ya da bir toplumdaki başka bir topluma aktarılabilir olduğunu, ancak *sözel dokun*un aktarılmasının imkânsızlığını belirttikten sonra, sosyal bağlamın ise her yaratmada değişken olduğunu, dolayısıyla bağlamın hiçbir zaman aynı kalamayacağını belirtir. Buna göre bir metni doğru değerlendirebilmek için bu metnin nasıl bir *sözel doku* ve nasıl bir sosyal bağlamda yaratıldığını bilmek gerekmektedir. Aksi takdirde bir metin üzerinde yapılacak değerlendirmelerin çoğu, bizim kendi anlayışımız ve değerlendirme sırasında içinde bulunduğumuz bağlam ve kendi bilgi birikimimiz ve geçmişimizle ilgili özelliklere bağlı olan subjektif bir değerlendirmeden öteye gitmeyecektir.

Ekici'ye göre (1998: 26-27), sosyal çevre ve şartlar (kontekst) halk biliminin (folklorun) tanımı için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu gibi, halk edebiyatı türlerinin tanımı ve de herhangi bir metnin incelenmesinde metnin kendisi kadar önemlidir. Halk bilgisini "belli bir sanat özelliği olan ve estetik kaygı taşıyan iletişime ait sosyal bir hadise sonunda ortaya konulan yaratma" olarak tarif edersek, bu *yaratmayı* oluşturan şartların ve çevrenin ne olduğunu da kaydetmek zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Araştırma Bölgesi ve Yöntem

Konuya ilişkin malzemenin derlenmesinde alan sınırlaması, Balıkesir ilidir. Bu çalışmada, tespit ve tahlillerde kullanılan malzemenin derlenmesi için kaynak kişiler, yaş açısından farklılık arz eden 18 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın metinlere yer verilen kısımlarında kaynak kişiler (K) kısaltması kullanılarak numaralandırılmıştır.

Derlenen metinlerin ağız özellikleri korunmamıştır. Metinler ve derlenen diğer bilgiler, standart Türkçe ile yazıya geçirilmiştir. Ancak manide uyak, durak ya da ölçüyü etkileyen bir durum söz konusuysa, maniler yazıya geçirilirken ağız özelliği aynen korunmuştur.

Balıkesir’de mani söyleme geleneğinin canlı olarak sürdürülmekte olduğu temel varsayımdır. Balıkesir ili genelinde köylerin çokluğu, kırsal kültürün daha baskın olması bu varsayım için destekleyici bir ögedir.

Bu yazı, *kuramsaldan* ziyade, *görgül* bir çalışmaya dayanmaktadır. Elde edilen veriler, halk biliminde kullanılan sahada derleme metotlarından yararlanılarak elde edilmiştir. Bu verilerden yola çıkılarak varsayımların geçerliliği tartışılmıştır. İnceleme konusu edilen malzemenin toplanabilmesi için *katılımcı gözlem*, *dışarıdan gözlem*, *görüşme (mülakat)*, *kılavuz kişilerden yararlanma* teknikleri kullanılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Bu yazıda mani icracılarının *yer, zaman, kişi* bakımından belirgin farkların ortaya çıkması nedeniyle, *cinsiyetleri* bakımından bir sınıflama içerisinde incelenmesi uygun görülmüştür. Balıkesir’de düğün törenlerinde mani icrası, kadın ve erkek icracılar bağlamından hareket edilerek iki grupta değerlendirilmiş ve Balıkesir’deki kadın mani icracılarının düğün törenlerindeki mani icraları ele alınmıştır.

Balıkesir’de mani söyleyen kişilerin adlandırılmasında üç temel unsur etkili olmaktadır. Maniciler, “söylenen metnin adına”, “söyleyen kişinin görevine” ve “kullanılan ritim/müzik aletine” göre ad almaktadır. Maniciler, söylenen metnin adına göre, *türkücü*, *manici*, *deyişçi*; söyleyen kişinin görevine göre, *bayraktar*, *eşe başı*, *haseki*, *bekçi*, *cazgır*; icrada kullanılan müzik / ritim aletine göre, *dümbelekçi*, *cümbüşçü*, *bakırcı*, *davulcu*, *tefçi*, *sinici*, *tepsici*, *çanakçı* vb. adları alabilmektedir. Ancak, bazı yörelerde, mani söyleyenler için özel bir adlandırma yapılmamaktadır.

Cinsiyet bakımından adlandırmalar da farklıdır. Kadın maniciler; *manici*, *türkücü*, *deyişçi*, *dümbelekçi*, *bakırcı*, *tefçi*, *sinici*, *tepsici*, *çanakçı* vb. olarak adlandırılırken; erkek maniciler *türkücü*, *davulcu*, *cümbüşçü*, *bayraktar*, *eşe başı*, *haseki*, *bekçi*, *cazgır* olarak adlandırılmaktadır.

Özellikle Dursunbey, Kepsut, Bigadiç ve Sındırgı’nın dağlık alanlarında *gelinkız* olarak adlandırılan nişan töreni, mani icrası yapılan yerlerden biridir. *Küçük nişan* olarak da adlandırılan, *gelinkızdan* önce gerçekleşen *yağlık alma* töreninde, önceki yıllarda mani icrası gerçekleşmezken, günümüzde bu törende de bakır çalınıp mani icrasında bulunulabilmektedir. *Yağlık alma* töreni *gelinkızdan* yaklaşık 10 gün önce gerçekleşir. *Gelinkız* töreninin önemli bir bölümünü oluşturan *hoşgördü* geleneğinin hemen ardından mani icrası ve buna bağlı olarak *kaşık oyunu* oynama gerçekleşir. *Hoşgördü*, evin bahçesine ya da evin içine serilen bir kilimin üstüne gelin olacak kıza yakınları tarafından verilen hediyelerin konulması ve bir kişi tarafından bu hediyelerin yüksek sesle tanıtılmasıdır. Hediyelerin tanıtıldığı bu törenden sonra, hediyelerin konulduğu kilimin

hemen yanında mani söylenip oyun oynanır. Mani icracısı olan *bakırcı* ile *bakır tutucusuna* bahşişler verilir (K2, K5, K11).

Bir diğer mani icrası yapılan yer kına evidir. Kına evinde kadınlar toplanarak erkeklerin bulunmadığı kına evine girerler. Gelin olacak kız, yöreye özgü geleneksel kına kıyafeti giyer ve kızın yüzü çember / tülbent vb. bir örtüyle kapatılır. Bu sırada kız ve çevresindeki yakınları belirli bir ezgiyle söylenen ağıt tarzındaki manilerle ağlatılır. Kız ağlamasa bile ağlıyormuş gibi yapmalıdır. Hep bir ağızdan söylenen ya da iki üç kişinin söylediği maniler eşliğinde bir kabın içinde yanan mumlarla kızın etrafında dönülür (K9).

Balıkesir yöresinden derlediği malzemeye kına folkloru üzerine bir çalışma yapan Tokmak, eskiden kına gecelerinde mani atışması yapıldığını bildirmiştir (Tokmak, 2008: 98). Diğer yandan, gelin ağlatmaya yönelik yapılan mani icraları konusuna da değinen Tokmak, manilerin icracılar tarafından ezgiyle birlikte türkü formuna dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Tokmak, 2008: 115-116).

Bigadiç'in Özgören köyünde, iki dizelik, genellikle 8'li hece ölçüsüyle oluşturulmuş, anlamın iki dizede tamamlandığı, ezgisi aynı olan ardı ardına okunan türkü örneklerine rastlanmıştır. Ancak, icra sırasında söz konusu iki dize, önce bir başka kişi tarafından ezgisiz söylendikten sonra, hemen ardından bir başka kişi aynı dizeleri ezgili olarak söylemektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, bu türkülerin dörtlük şeklinde oluştuğu da düşünülebilir. Söylenen bu metinleri mani ya da türkü olarak adlandırarak belirli bir türün içine sokmak hayli zordur ve bu durum tartışmaya oldukça açıktır. Bu metinlerin her dizesinin sonunda *rin na nay / rin na nay* şeklinde ünlemler bulunmaktadır. Bu metinlerde, gelinin gideceği evde zorluklarla karşılaşacağına yönelik mesajlar ve yeni evinin geline hayırlı uğurlu olmasına yönelik dilekler vardır:

Aş pişirsen tuzlu derler
Su getirsen tozlu derler (K16).

Pamuk olur atılırsın
Alaylara katılırsın (K16).

Şehirden aldım kına
Onun okkası ona (K16).

Kaya dibi karıncalı
Çifte çifte görümceli (K16).

Yük üstünü vay anası
Nerde bunun kaynanası (K16).

Yük üstünün vay anası
Döner durur kaynanası (K16).

Gelin kınan kutlu olsun
Gelin dilin tatlı olsun (K16).

Eren, Avşarlar üzerine yaptığı çalışmada, Balıkesir'e bağlı Kocaavşar'da kına gecelerinde tef eşliğinde maniler söylendiği bilgisini vermiştir. Diğer yandan, zıfif gecesinden bir gün sonra, duvak sabahında ise, gelinin mani icrası eşliğinde oynatıldığını belirtmiştir (Eren, 1992, 162-166). Kadınların oyunları sırasında mani söylenirken her dizinin sonuna ünlem sözleri eklenmektedir:

“Bahçelerde kereviz / *niyah da ninininam!*
Biz kereviz yemeyiz / *niyah da ninininam!*
Bize Avşarlı dirler / *niyah da ninininam!*
Gözeleri severiz / *niyah da ninininam!*” (Eren, 1992: 164).

İvrindi'ye bağlı Gökçeyazı beldesinde, icra sırasında ritim aleti olarak kullanılan *tefin* yanında, dış tarafı bazı folklorik desenlerle süslenmiş bir *tasın* da kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Kına gecelerindeki icrada, madeni tasın içine bazı metal parçalar ve demir paralar konularak *tefçi kadının* yardımcısı sayılabilecek bir başka kadın tarafından bu tas ileri geri doğru sallanıp ritme eşlik edilmektedir. Diğer yandan dinleyici kitlesi de *ferace* denilen kıyafetlerinin etek kısımlarını geline doğru sallayarak teatral hareketlerle icraya katılmışlardır. Ancak bu tarz bir icra, en son sekiz yıl önce yapılmıştır ve günümüzde yapılmamaktadır (K3).

Kına / düğün evlerindeki *bakırcı* icralarında *kaşık* oyunuyla oynanması, mani icrasının ayrılmaz bir parçasıdır. *Henk* olarak adlandırılan ve genellikle bir odanın içinde, bazen de evin bahçesinde olan bu icra, halkalar halinde; evin içindeyse oturan, evin dışındaysa ayakta bulunan dinleyicilerin ortasında iki ya da dört kişinin karşılıklı oynamasıyla gerçekleşir. Duruma göre, oturarak ya da ayakta bakır çalınıp mani söylenebilir. *Eşlikçi* bakırı tutan, *bakırcı* da mani icrasında bulunan kişidir (K12, K13).

F. Reyhan Altınay'ın Bigadiç köylerini de kapsayan derlemelerine dayanarak yapmış olduğu bir çalışmada, bakırla yapılan icrayla ilgili şu ifadeler yer alır (Altınay, 2005): “Yörede bakır çalan kadınların yöre türkülerine hâkim; düğün, kına vb. müzikli uygulamalarda aranan kişiler oldukları ifade edilmektedir. Bakırla ezgilerin seslendirilmesi sırasında,

bakır ters çevrilip kulpu bir yana toplanarak daha zengin bir tını elde edilmesi amaçlanır. Bu icraya daima bir diğer kadının bakırını iki elle tutarak yardımcı olduğu ve türkölere de eşlikçi görevi üstlendiği görülür. Eşlik eden kadınların genellikle bakır çalandan daha genç yaşta olması dikkat çekici olup yöre müzik geleneğinin ve kültürünün aktarılmasında önemli bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Törene katılan diğer kadınların, genç kızların ve çocukların, bütün bu uygulamayı dikkatle izlemeleri; bazen türkölere ve ezgilere gerek söyleyerek gerekse alkışlayarak katılmaları, kültürel aktarımın devamlılık boyutuna bir örnektir.”

İcra sırasında ilk oyuncular, genellikle düğün / kına evinin sahibi ve yakınlarıdır. Ardından köy dışından gelen misafirler oyun oynar. Oyuncular, baş-ışaret parmaklarıyla, yüzük-orta parmakları arasına sıkıştırdıkları kaşıkla oyun oynar. Bu kaşıklar eskiden işlemeli, nakışlı ve tahtadan olmuştur ve saplarında geleneksel nakışların kullanıldığı ipler bağlanmıştır. Ancak son yıllarda tahta kaşıkların yerine metal kaşıklarla icra gerçekleştirilmektedir (K5, K11).

Oyun, üç değişik stilde oynanır. Yöresel adlandırmalarla bu oyunlar şunlardır: a) *Ağır oyun (dönme oyunu)* b) *Tünleme* c) *Eloğlu (çökme oyunu)*. Bu oyunların ritmik yapısına bağlı olarak mani ezgilerinin mi şekillendiği, yoksa var olan mani ezgilerinin bu oyun stillerini mi şekillendirdiği açıklığa kavuşturulamamıştır. Bigadiç'in Kızılcukur köyünde *sekme* ya da *seksek*, Bigadiç'in Alan köyünde *şıkşık*, Bigadiç'in Davutça köyünde ise *Yörük depmesi* adı verilen oyun stilleri ve buna bağlı olarak oluşmuş ezgiler de vardır.

İlk olarak bazı yerlerde *ağır oyun*, bazı yerlerde ise *dönme oyunu* adı verilen oyunla icra başlar. İki ya da dört kişinin karşılıklı oynadığı bu oyunda kaşıkların ritmik sesiyle bakırdan (ya da başka ritim aletinden) çıkan sesler harmonik olmalıdır. Oyuncular bu oyun sırasında sağ ellerini ve gövdelerini öne doğru iki kez eğip üçüncüde kendi etraflarında bir kez dönerler. Bu oyun süresince 4-5 mani metni ezgiyle okunur, ancak, bu mani metinleri konusal anlamda birbiriyle bağlantılı olmak zorunda değildir. Bir oyuncu grubu oynatılırken ardı ardına söylenen manilerde konusal bütünlük sağlayabilen kişiler, ancak usta bakırcılardır. Oyunda *caba yapmak* adıyla bilinen, oyuncuların üstünden para çevirip icracıya bahşiş vermek bir gelenektir. Bahşiş verilirken para, önce oyuncuların başları üzerinde çevrilir, sonra da *bakırcıya* verilmek üzere bakırın üzerine konulur. Bakırcı da bu parayı icra sonunda *eşlikçisiyle* paylaşır (K11, K12, K13, K14).

Bakırcı, gözlerini hafifçe kısırak ve elleriyle de ritim aletine vurup ritim tutarak icrasını gerçekleştirir. Yörede her birinin kendine özgü ismi olan, *hava* denilen yedi-sekiz farklı ezgiyle mani söylenmektedir. Maninin ilk dizesini söyledikten hemen sonra eşlikçi de icraya katılır. Tiz bir ses

tonuyla söylenen bu manilerde “a canım, a yârim, a yârim çaya gidelim, a yârim dayanameyon, a yârim haydi gidelim, amman, a yârim aman, ay Aşa’m, ay oğlan, ellere vay, gülüm, karagözlüm, oy, oy gülüm, sürmeli yâr vb.” ünlem sözcükleri kullanılır. Bu ünlemler rastgele kullanılmaz. Ağır oyun ezgilerinde ezgi farklılaşmasına paralel olarak ünlem sözcükleri de değişir (K11, K12, K13, K14).

“Gülüm, a canım, ay Aşa’m, a yârim” ünlem sözcüklerinin kullanıldığı manilerin her biri farklı bir ezgiyle söylenmekte olduğu ve bunların her birinin *ağır oyunlarda* söylendiği gözlemlenmiştir. *Ağır oyunların* icrası sırasında yörede *gülüm havası* adı verilen ezgili maniler okunurken tekrarlara ve ünlem sözcüklerine yer verilir. Bazen *bakır tutucusu* adı verilen *eşlikçi*, mani metninin tamamına değil de, sadece tekrarı yapılan dizelere eşlik eder. Aşağıda, ünlem sözcükleri ve tekrarlar mani metninin üzerinde gösterilmiştir:

Çorabım dize kadar / *gülüm*
Gel yârim bize kadar / *gel yârim bize kadar*
Yüz altın yaptırırsan / *gülüm*
Beklerim yaza kadar / *beklerim yaza kadar* (K18).

Damda kömür çuvalı / *a yârim aman*
Soksam elim kararı
Sevdiysem ben sevdim / *a yârim aman*
Var mı size zararı (K5).

Ulus’ta kar kalmadı
Yürekte yağ kalmadı
Dertlerimiz çok idi / *a yârim*
Kayıtta yer kalmadı (K6).

Ekin ektim yaz iken
Dibi karlı buz iken (*İki dize iki kez tekrar edilir*)
Biraz sevda gezdirelim / *Ay Aşa’m*
Sen oğlan ben kız iken (*İki dize iki kez tekrar edilir*) (K5).

Gidiyon gidemeyon
Yolumu bulameyon (*İlk iki dize iki kez tekrar edilir*)
Yârim cahil ben cahil / *a canım / karagözlüm*
Bırakıp gidemeyon (*Son iki dize iki kez tekrar edilir*) (K18).

Üzümü kıra kıra / *ellere vay*
Karıkta sıra sıra / *ellere vay (iki kez tekrarlanır)*
Ömürlerim geçiyor / *ellere vay*
Gurbette dura dura / *ellere vay (iki kez tekrarlanır)* (K4).

Al enterim asılsın
Etekleri kasılsın / *etekleri kasılsın*
Ben burda eyim yârim
Sen orada nasılsın / *sen orada nasılsın* (K5).

Ata vurdum bağlama
Kömür gözlüm ağlama
Her yanım senin olsun / *a yârim dayanameyon*
Uçkur bağım elleme (K2).

Tala bakır asılmaz
Talın kolu yasılmaz
Buna derler kara sevda / *Buna derler kara sevda*
Sarılmence yasılmaz (K4).

Akşam şimdi gelir mi
Tren geri gelir mi / *oy*
İki gözlü şu evde
Gençlik geri gelir mi / *oy* (K18).

Üçüncü dizede herhangi bir sözcüğe -ler/lar çokluk eki getirilerek, bu dizede hece sayısının 8'e çıkarılması yörede sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durumu ritmik sesin ve ezginin mani metni üzerindeki etkisi olarak düşünüyoruz:

Çitlembiğin özleri
Karanfilin bezleri
Yaktı beni kül(*ler*) etti
Yârin kara gözleri / *oy* (K7).

Ağır oyun bittikten sonra ara vermeden ritim artar ve yörede *tünleme oyunu* adı verilen oyuncuların ayaklarını ezgiyle uyumlu bir şekilde sektirmesiyle icra edilen oyun başlar. Bu oyun stilinde oyuncular iki kez sektikten sonra karşısındaki kişiyle seke seke yer değiştirir. Bu oyunun oynanma süresi de 3-5 mani metninin söylenme süresi kadardır. Bu arada söylenen manilerin ezgileri ve ritimleri farklılaşmıştır.

Dursunbey ve Kepsut'a bağlı köylerde icra edilen maniler arasında en fazla "ya lelli" ünlemi kullanılırken (K15, K18), Bigadiç ve Sındırgı'ya bağlı köylerde *tünleme* ve *sekme* oyunu adı verilen bu oyunlarda icra edilen mani metinleri arasında "Hafize'm nenni" şeklinde bir ünlem ifadesi kullanılır (K8).

İn dereye dereye / *ya lelli ya lelli*
Dereye dereye mi / *ya lelli ya lelli*
Yârle bizim kavuşmamız / *ya lelli ya lelli*
Seneden seneye mi / *ya lelli ya lelli* (K5).

Göver bostanım göver / *ya lelli ya lelli*
Su gelir mendi döver / *ya lelli ya lelli*
Hemen biz miyiz öksüz / *ya lelli ya lelli*
Her gelen bizi döver / *ya lelli ya lelli* (K5).

İki kurnalı pınar / *ya lelli ya lelli*
Soksam ellerim donar / *ya lelli ya lelli*
Sevi sevi ilk sevi / *ya lelli ya lelli*
Görünce yürek yanar / *ya lelli ya lelli* (K5).

Derelerin kayganı
Telli dikin yorganı
Ölsem bile atma ana
Bana gurbet yorganı / *Hafize'm nenni* (K17).

Gece sağdım ineği
Oyaladım göyneği
Sevdiğini alamayan
Gönlü baykuş tüneği / *Hafize'm nenni* (K17).

Sındırgı dağlarında
Yârim keklik avında
Kendim burdayım ama
Gönül yârin yanında / *Hafize'm nenni* (K17).

Dursunbey'e bağlı Sarnıç köyünde *tünleme oyunu* diğer yörelerde olduğundan daha hızlı oynanır ve maniler arasındaki bağlantılar ikili kavuştaık şeklindedir. Her kavuştaığın sonunda da dinleyiciler ve oyuncular "hopti" diyerek ve bağırarak alkış tutarlar (K11):

A güzelim a kibarım
Tırpan attım ormana
Anam verse ben varmam
Senin gibi çobana (K11).

Oğlanlara zor geliyor
Bizim gibi kız almak, hoptiii (iki kez tekrarlanır)

Ayağında nalını
Suda gördüm yârimi
Su yolu kalabalık
Nasıl soram halini (K11).

Oğlanlara zor geliyor
Bizim gibi kız almak, hoptiii (iki kez tekrarlanır)

Kepsut ve Dursunbey'e bağlı köylerde *çökme / eloğlu oyunu* adı verilen ve bu oyuna özgü şekillenen mani ezgileri de vardır. Oyuncular, *tünleme oyunundan* önce ya da sonrasında *eloğlu / çökme oyunu* oynar. Bu oyuna bağlı oluşmuş ezgilerde “merdiven...” sözcüğüyle giriş yapılan maniler söylenmektedir. Bu oyunda, iki oyuncu karşılıklı olarak iki kez birbirlerine doğru gövdelerini eğdikten sonra dönerek çökerler ve birden ayağa kalkarlar (K5, K11, K18). Aşağıdaki mani metninin üçüncü dizesinin aslı “başıma gelenleri” şeklindedir; ancak bir sözcüğe “-ler/lar çokluk eki” getirilerek o dizedeki hece sayısının 8'e çıkarılması, burada da söz konusudur:

Merdivenden kayarım
Yok mu benim ayarım
Baş(lar)ıma gelenleri
Tecellime sayarım
El oğlu ayrılık zor olu
El kızı sevdiğim sabah yıldızı (K18).

Yörede üç farklı oyun stiline bağlı olarak gelişen yedi-sekiz mani ezgisi olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bu mani ezgilerinin mani metinleri üzerindeki etkileri sezilmektedir. Her bir ezgiye uygun mani metinleri çok belirgin olmasa da öne çıkmaktadır. Sonuç olarak her mani, her ezgiyle söylenmemektedir.

Her ne kadar Altınay, derleme yapılan yörede, ezgilerin çalınıp söylenen türkü ve ezgilere eşlik eden çalgıların adlarıyla anılmakta olduğunu ve sözgelimi ezgiler bakır kapla çalınırsa *bakır havası*, darbuka ile çalınırsa

dömbek havası, kaşıkla çalınırsa *kaşık havası* denilmekte olduğunu bildirirse de (Altınay, 2005), yörede yaptığımız derlemeler sırasında ezgi adlandırmalarının *müzik / ritim aletine göre değil, oyun stillerine göre* yapıldığı gözlemlenmiştir (*Ağır hava, tünleme havası, çökme havası* vb.).

Kepsut, Dursunbey, Bigadiç ve Sındırgı'ya bağlı köylerde mani metinleri arasında kavuştak kullanılması da söz konusudur. Bazen mani icracısına *eşlikçilik* yapan kişi sadece bu kavuştaklarda icracıya eşlik edebilmektedir. Yörede yaygın olarak bilinen türkülerde de kullanılan bu kavuştaklar herhangi bir mani metninin ardından söylenebilir. Söz konusu olan bu kavuştaklar, mani metinlerinden bağımsız olarak ezgileri değiştirilip kına gecelerinde gelini ağlatmak amacıyla da söylenebilmektedir (K2, K5, K17, K18). Mani metinleri arasında kavuştak olarak kullanılan ve çoğunun ezgileri farklı olan ikilikler şunlardır:

Gide gide yol buradan aşmaz mı
Kız olur da sevdiğine bakmaz mı (K2).

Gide gide yol buradan aşmaz mı
Kuytu yerde yârim beni sarmaz mı (K2).

Gide gide bir meşeye dayandım
Bir yâr için al kanlara boyandım (K2).

Gide gide gitmez oldu dizlerim
Ağlamaktan görmez oldu gözlerim (K2).

Gide gide kundurama kum doldu
Ölüm de var ama ayrılık koydu (K2).

Gide gide şu dağları yol sandım
Ayağıma diken battı gül sandım (K2).

Mezarımı derin kazın dar olsun / *mezarımı*
Etirafı lele sümbül bağ olsun (K5).

Mezar arasına harman olur mu / *mezar ara*
Alıcı dertlere derman olur mu (K5).

Havadan gel süzgün turnam havadan
Körpe idim uçurdular yuvadan (K17).

Sen aşarı ben yukarı savaşam
Bizim evin yanlarında kavuşam (K17).

Uzun olur gemilerin direği
Yanık olur anaların yüreği (K11).

Beyim aman dağlarda / *dağlarda*
Koyun güder ovalarda (K17).

On bir ayın bir günü unuttun yârim beni
Dağların karı gibi erittin yârim beni / *Yaşşaaa* (K1).

Anam yolu uzun eder neylesin
Anamın oğlu var beni neylesin (*iki kez tekrarlanır*) (K1).

Aşşa yoldan gelen gelin oynasın
Keklik kebabını yiyen doymasın (K18).

Bahçemizde ayva olur nar olmaz
Senin gibi iki dilli yâr olmaz (K18).

Ben giderken şu ekinler göğüdü
Açıldı mı yaylaların söğüdü (K2).

Bir incecik yolum gider *Yemen*'e
Alca alca kanım damlar çimene (K2).

Bir aşarı bir yukarı dolaşsın
Desinler *Allah* sizi kavuştursun (K1).

Bu dağlardan aşıp gider yol diye
Dikenleri kokup gider gül diye (K5).

Dört duvar arasında benim direğim
Eridi kalmadı benim ergin yüreğim (K5).

Oy dağlar
Dağlar ardında yârim var (K11).

Çaydan mı geçtin
A yârim su verdim içtin (K11).

Oyunda hem *bakırcı*, hem de oyuncular açısından dinleyici kitesine mesaj verme yöntemlerinin de geliştiği görülmektedir. Genç bir kız, oyun oynadıktan sonra, o kızı isteyen bir erkeğin annesi ya da bir akrabası oyuna kalkmak için kaşıkları isterse, bu istekten o kızı oğullarına istedikleri anlamı çıkmaktadır. Eğer oyuncu kız, kendisinden sonra oynayacak kişiler olarak kaşıkları isteyenlere kaşıkları verirse, oğlan tarafı o kız için dünür gider. Oyuncu kız, eğer kaşıkları vermezse söz konusu erkeği istemiyor demektir ve bu durumda mesajını tam olarak verebilmek için kaşıkları yaşlı bir kadına teslim eder. *Bakırcı*yla dargın olan kişiler, oyuna kalkmaz, kalksa da *bakırcı* icrasını yarıda keserek icrayı bitirir. Eğer *bakırcı*, oyuncuları istediği kadar oynatmazsa, icrayı yarıda keserse, oyuncular *bakırcıya* darılabilir. (K2, K5, K18).

Bazı durumlarda, mani icracısı, *ağıt* olarak yaratılmış bir maniyi *kaşık oyunu* havaları içinde icra edebilmektedir. Yörede hikâyelerini dinlediğimiz *Gülfizar* adlı bir kadının ölümünü konu alan mani metni ile intihar eden birisi için yaratılmış mani metni zamanla *ağıt* özelliklerini kaybetmiştir. Bu mani metinleri, düğünlerde / kınalarda *ağır* oyunlara bağlı ezgilerle icra edilebilmektedir:

Akkaya'nın taşları
Ötüşüyor kuşları
Ardıç dalına dolaştı
*Gülfizar'*ın saçları (K2).

Koyunları koydun mu
Koyun yokmuş duydun mu
Öğlenin yanarında
Canlarına kıydın mı (K10).

Sarı talın gazeli
Görünmüyor mezarı
Yeşil yeşil tütüyor
Genç ölenin mezarı (K18).

Düğün / kına evlerinde pencerenin arkasında dinleyici olarak bulunan erkek kitesine doğrudan ya da dolaylı mesajlar verilebilir. Bu mesajlar verilirken genellikle “Oğlanın adı ...” şeklinde giriş yapılan mani metinleri seçilmektedir. Mani icrasında bulunan kişi kendine yönelik mesajlar da verebilir. Sevdiği birisinin olduğunu ifade ettiği ya da sevgilisinin özelliklerini anlattığı mani metinlerini aktarabilir (K2, K5, K18).

Derleme yapılan yerleşim yerlerinde aldığımız bilgilere göre (K10, K11, K12, K13, K14), maniye konu olmak, maniye yakılmak, mani metninin içeriğine göre değişse de, genel olarak hoş karşılanmaz ve ayıplanır.

Bakırcı, dinleyici kitlesinde bulunan bir kişiye hitaben mani söyleyebilir. Bazen dinleyicilerden biriyle ilgili, söylenen ortamın özelliğine göre doğaçlama olarak mani yaratımında bulunabilir. Sındırgı'nın Kepez köyündeki derlemelerimiz sırasında *bakırcı* / kaynak kişi Cennet Yaz, yapılan derleme sırasında bize hitaben, kullandığımız ses kayıt cihazı ve mesleğimizle ilgili şu manileri söylemiştir:

*Ulus'ta kar kalmadı
Yürekte yağ kalmadı
Dertlerimiz çok idi / a yârim
Kayıtta yer kalmadı (K6).*

*Öküzleri karaman
Kayıp olsa aramam
Ben bir köylü kızıyım
Öğretmene varamam (K6).*

Mani aktarıcılarında bazıları, manilerde kalıplaşma eğilimi taşıyan söz-başı sözcüklerinden yararlanarak mani metinlerini aklında tuttuklarını söylemişlerdir. Ayrıca, söylenen ortama bağlı olarak şekillenmiş ezgilere göre manileri akıllarına getirdiklerini ifade etmişlerdir (K2, K5, K17, K18). Yörede derlediğimiz manilerdeki söz-başı kalıplarından bazıları şunlardır: A benim ..., A güzelim a kibarım, Bahçelerde ..., Boynumdaki ..., Çam çama ..., Çeşmelerde ..., ... bağları, ... taşları, Denizin ..., Dere boyu ..., ... geliyor ..., Elmanın ..., Entarisi ..., ... giderken / sağ (sol) tarafta ..., Ev'mizin önü ..., Gelinin adı ..., Oğlanın adı ..., Kızın adı ..., Hadi gidelim yarım, İğde dalı ..., İki çeşme ..., İn dereye dereye, Kara kara ..., Kara ..., Karanfil ..., Karpuz ..., Karşıdan ..., Kazak örüyom ..., Kız saçların ..., Kiraz yedim ..., Koca kapı ..., Kolumdaki bilezik, Köprü ..., Kulağımda ..., Masa üstünde ..., Mendil ... istemez, Mendilimin ..., Merdiven ..., Motor geliyor motor, Parmağımda yüzüğü, Pencerede ..., Saatimin kordonu, Sergende ..., Su içtim ..., Şalvara ..., Taksi ..., Tarla ..., Tren gelir ..., Uzun kavak ..., Yağmur yağıyor yağmur, Zeytin kara ben kara, vb.

Kepsut'a bağlı bazı köylerde mani icrasına yönelik inançlar da vardır. Eğer bir düğün / kına evinde bakır çalınıp mani söylenmezse gelinin sağır olacağına ya da gelinin kulaklarının kılalacağına dair inançlar vardır. Ancak mani icrasında kullanılan ritim aletlerine atfedilen herhangi bir kutsallık yoktur (K2, K5, K18).

Sonuç

Bu çalışmada, Balıkesir'deki kadın mani icracılarının düğün törenlerindeki mani icraları ele alınmış ve elde edilen bulgulardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Balıkesir'de kadın maniciler; *manici, türkücü, deyişçi, dümbelekçi, bakırcı, tefçi, sinici, tepsici, çanakçı vb.* olarak adlandırılmaktadır.

2. Balıkesir'de düğün törenlerinde kadın icracılara bağlı gelişen mani icrasının ayrılmaz parçası *kaşık oyunu*dur. Bu oyunların ritmik yapısına bağlı olarak mani ezgilerinin mi şekillendiği, yoksa var olan mani ezgilerinin bu oyun stillerini mi şekillendirdiği açıklığa kavuşturulamamıştır.

3. İcra sırasında bir oyuncu grubu oynatılırken ardı ardına söylenen manilerde konusal bütünlük sağlayabilen kişiler, ancak usta bakırcılardır.

4. Balıkesir'de oyun stillerine bağlı oluşmuş yedi-sekiz mani ezgisi vardır. Maniler farklı ezgilerle söylenmektedir.

5. Kepsut, Dursunbey, Bigadiç ve Sındırgı'ya bağlı köylerde icra sırasında mani metinleri arasında kavuştak kullanılması söz konusudur. Bu kavuştaklar, mani metinlerinden bağımsız olarak ezgileri değiştirilip kına gecelerinde gelini ağlatmak amacıyla da söylenebilmektedir.

6. Mani icrası sırasında, hem *bakırcı* açısından, hem de oyuncular açısından dinleyici kitlesine mesaj verme yöntemlerinin geliştiği görülmektedir.

7. Bazı durumlarda, mani icracısı, *ağıt* olarak yaratılmış bir maniyi *kaşık oyunu* havaları içinde icra edebilmektedir. Bu bakımdan, manilerin işlevlerinde zaman içinde değişimlerin olduğu görülmektedir.

8. Mani icracıları, söylenecek olan manileri gelenek içinde büyüklerinden duyarak öğrenmektedir. Bu konuda formal bir eğitim almaları söz konusu değildir. Ancak usta bir manicinin yanında bulunmak, gelenek eğitiminin sağlandığı bir aşamadır. Mani icracıları, manilerde kalıplaşma eğilimi taşıyan söz-başı kelimelerinden yararlanarak ve söylenilen ortama bağlı olarak şekillenmiş ezgilere göre manileri akıllarına getirdiklerini ifade etmişlerdir.

9. Maniye konu olmak, maniye yakılmak, mani metninin içeriğine göre deyişse de, genel olarak hoş karşılanmaz ve ayıplanır.

10. Kepsut'a bağlı bazı köylerde mani icrasına yönelik oluşan inançlar vardır.

Balıkesir'de düğün törenleri ve bu törenlere bağlı oluşan diğer törenlerde kadın icracıların mani icrasında bulunması geleneği, zaman içerisinde azalmış olmakla birlikte devam etmektedir. Bugün Balıkesir'de mani söyleme geleneği, özellikle yörenin dağ köylerinde varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. Sami ve Şimşek, Esmâ. (2003). Maniler. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (Cilt 3)*. Ankara: AKMB Yayınları, 251-297.
- Altınay, F. Reyhan. (2005). *Ege Bölgesi ve Bursa'da Kadınların Müzikli Uygulamaları ve Uygulamaların Kültürel Devamlılık Bağlamında İşlevleri*. 2. Bursa Halk Kültürü Sempozyumunda sunulan bildiri, Bursa.
- Çobanoğlu, Özkul. (2000). Bilim Felsefesi Bağlamında Halkbilimi ve Halkbilimsel Bilginin Teleolojik Serüveni. *Folklor ve Edebiyat*, VI/24, 27-42.
- Çobanoğlu, Özkul. (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, Metin. (1998). Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkinin Önemi. *Milli Folklor*, 39, 25-34.
- Ekici, Metin. (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Emeksiz, Abdulkadir. (2003). *İstanbul Manileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, Muharrem. (1992). *Kocaavşar Köyü ve Tarihte Avşarlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gaydarci, G. A.; Koltza, A. K.; Pokrovskaya, L. A. ve Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gözaydın, Nevzat. (1989). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, LVII/445-450, 1-104.
- Kaya, Doğan. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kültür Bakanlığı. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pröhle, Wilhelm. (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*. (Çeviren: Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Terzibaşı, Ata. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Tezel, Naki. (1941). *Bilmeceler ve Maniler*. Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası.
- Tokmak, Yasemin. (2008). *Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vasiliev, Yuriy. (1995). *Türkçe - Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

- Yılmaz, A. Müge. (2008). Çanakkale-Ezine İlçesi Manileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 143-156.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü (Cilt 2)*. (Çeviren: Abdullah Taymas). Ankara, TDK Yayınları.
- Yorgancıoğlu, Oğuz (2003). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler*. Gazimagusa: Mert Temel Basımevi.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- K. 1: Ayşe EĞİLMEZ, 1950, İlkokul, Ev hanımı, Meydançayırı Köyü, Dursunbey / Balıkesir
- K. 2: Ayşe KOÇAK, 1949, Eğitimi yok, Ev hanımı, Piyade Köyü, Kepsut / Balıkesir
- K. 3: Ayfer AYYILDIZ, 1966, İlkokul, Ev hanımı, Gökçeyazı Beldesi, İvrindi / Balıkesir
- K. 4: Cemile AY, 1970, İlkokul, Ev hanımı, Danahisarı Köyü, Kepsut / Balıkesir
- K. 5: Cemile GÜÇ, 1969, İlkokul, Ev hanımı, Piyade Köyü, Kepsut / Balıkesir
- K. 6: Cennet YAZ, 1942, Eğitimi yok, Ev hanımı, Kepez Köyü, Sındırgı / Balıkesir
- K. 7: Fatma DEVRİM, 1964, İlkokul, Ev hanımı, Çatak Köyü, Bigadiç / Balıkesir
- K. 8: Fatma GİRĞİN, 1954, Eğitimi yok, Ev hanımı, Yolcupınarı Köyü, Sındırgı / Balıkesir
- K. 9: Gülten ÇAKIR, 1965, İlkokul, Ev hanımı, Darıçukuru Köyü, Kepsut / Balıkesir
- K. 10: Medine AKÇA, 1935, Eğitimi yok, Ev hanımı, Merkez, Kepsut / Balıkesir
- K. 11: Neslihan ÇOLAK, 1956, İlkokul, Ev hanımı, Sarnıç Köyü, Dursunbey / Balıkesir
- K. 12: Sevil UĞURLU, 1987, Ortaokul, Ev hanımı, Aşağı Çamlı Köyü, Bigadiç / Balıkesir
- K. 13: Yasemin ERDEN, 1981, İlkokul, Ev hanımı, Sayacık Köyü, Kepsut / Balıkesir
- K. 14: Zeynep AKBAŞ, 1948, Eğitimi yok, Ev hanımı, Yusufçamı Köyü, Sındırgı / Balıkesir
- K. 15: Zeynep ÇAY, 1952, Eğitimi yok, Ev hanımı, Ericik Köyü, Dursunbey / Balıkesir

- K. 16:* Zeynep DURMUŐ, 1960, İlkokul, Ev hanımı, Özgören Köyü, Bigadiç / Balıkesir
- K. 17:* Zeynep MUT, 1956, İlkokul, Ev hanımı, Kızılcukur Köyü, Bigadiç / Balıkesir
- K. 18:* Zeynep YOLCU, 1950, Eğitimi yok, Ev hanımı, Piyade Köyü, Kepsut / Balıkesir

19. YÜZYIL BURSA KÜLTÜRÜNÜ BESLEYEN FEVÂ'İD GAZETESİNİN NÜSHA-İ GÜZİDE'Sİ

*Dr.İbrahim İmran ÖZTAHTALI**

*Cansu ERTUĞRUL***

ÖZET:

Bursa basın tarihinin Hüdâvendigâr ve Nilüfer'den sonra üçüncü süreli yayımı olan Fevâ'id, okuyucu kitlesi olarak öğrencileri hedef almıştır. Bursa'nın çocuklar için çıkarılan edebî ve ilmî içeriğe sahip ilk dergisidir. Derginin imtiyaz sahibi Murad Emrî Efendi, 1882'de Bursa'ya, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan, yeni adıyla Larissa, Osmanlı dönemindeki adıyla Yenişehir Fenâr'ın Tırnova kasabasından göçmüştür. Girişimci bir karaktere sahip Murad Emrî Efendi, Divan şairi, kitapçı, kütüphaneci, matbaacı, editör ve gazeteci kimliğiyle XIX. Yüzyıl Bursa kültür tarihinin dikkat çekici simalarından biridir. Emrî Efendi, Fevâ'id'in yanında Bursa'nın resmi olmayan ilk gazetesi Bursa'yı ve yine Bursa'nın ilk ekonomi dergisi olan Sanayi'i yayınlamaktadır. Bu çalışmada Fevâ'id dergisinin 1313'te yayımlanan "Nüsha-i Güzide"si konu almaktadır. Osmanlı Yunan savaşının hemen arkasından şehit ailelerine ve gazilere yardım amacıyla çıkarılan bu özel sayı, kapaklar hariç, 64 sayfadır. Nüsha-i Güzide'de Tevfik Fikret'ten Cenap Şahabettin'e birçok ünlü şairin şiirlerinin yanı sıra makaleler de yer almaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Fevâ'id, Nüsha-i Güzide, Türkçe, Murad Emrî Efendi, Bursa.*

* Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü,
iboz@uludag.edu.tr

** Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
cansertugrul@hotmail.com

ABSTRACT:

Special Issue Of The Fevâ'id Periodical Feeding The 19th Century Bursa Culture

Fevâ'id, the third periodical in the history of Bursa printing press after *Hüdâvendigâr* and *Nilüfer*, targeted students as its audience. It is the first periodical in Bursa with literary and scientific contents issued for children. The publisher of the periodical, Murad Emrî Efendi immigrated to Bursa in 1882 from Tirnova, town of Yenisehir Fenâr (as known in the Ottoman Period) or Larissa (as known today and located within the borders of Greece). Having an entrepreneurial character, Murad Emrî Efendi with his Ottoman poet, bookseller, librarian, presser, editor and journalist identities is one of the remarkable figures of the 19th century Bursa cultural history. Emrî Efendi, in addition to *Fevâ'id*, published *Bursa*, the first unofficial newspaper of Bursa, and *Sanayi*, again the first business magazine of Bursa. The present study discusses the "special issue" of the *Fevâ'id* periodical published in 1313. This special issue published immediately after the Ottoman-Greek war with the aim of helping martyrs' families and veterans is composed of 64 pages excluding cover pages. The special issue, in addition to poems of any famous poets ranging from Tevfik Fikret to Cenap Sahabettin, included articles as well.

Keywords: *Fevâ'id*, *Nüsha-i Güzide*, Turkish, Murad Emrî Efendi, Bursa.

Murad Emrî Efendi matbaa sahibi, ilme ve edebiyata düşkün biri olarak *Fevâ'id*'i çıkarırken tek amacının ilme ve eğitime hizmet etmek olduğunu söyler.¹

Fevâ'id dergisi, Murad Emrî Efendi'nin maarif yolunda hizmete talip olduğunda attığı en önemli adım olmuştur.² *Fevâ'id*'in ilk sayısı 17 Kasım 1887 Perşembe günü yayımlanmıştır. Gazetenin kapak sayfası bir çerçeve içine alınmış bu çerçevenin sağ üst köşesine "*Birinci sene*", "*Pencşembe*", "*Nüsha 1*" ibareleri yazılmıştır. Çerçeve içinde: "*fî l rebi'ü'l-evvel sene 1305*"(17 Kasım 1887) tarihi yer almaktadır. Ortada bir daire içine "*Fevâ'id*", kapak sayfasının sağ tarafına Hüseyin Haşim Bey'in bir manzumesi yazılmıştır:

Küçükdür hacmi amma pür-fevâ'id
Çıkar etfâl için hoş bir eserdir
Eder tullâb elbet istifâde
Fevâ'id bir debistân-ı hünerdir

¹ *Fevâ'id*, mukaddime, s. 2.

² *Fevâ'id*'e ait birkaç ciltlik bir koleksiyon Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde numara: 4571'de ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu 0580, 0234 numaralarda kayıtlıdır.

Bu dörtlüğün tam karşısında Mahmud Kemâleddin Fenârî'nin :
Kesb-i feyz et kalma her bî-behreinin ihsânına
Merd için düşmanın ölümdür düşersen dâmına
Ver cilâ-yı itilâ cüret-i istikbâline
Bakma halk-ı âlemin tazyîk u istihsânına

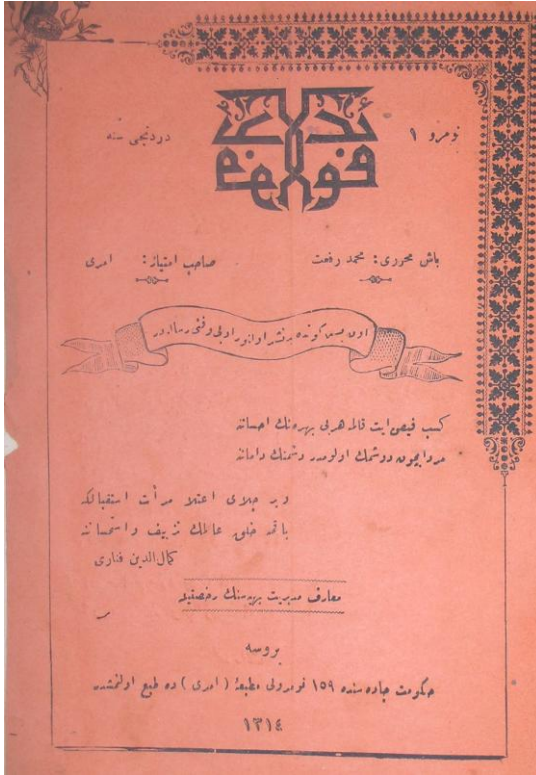
dörtlüğü yer almaktadır. Ortadaki dairenin altında “Ay ibtidâsı ile on beşinde neşr olunur bu risâle-i müstecmi Fevâ’iddir. Mebahisi edebiyat, fûnun ve sâiredir. Fevâ’idi bütün etfâl-i şehre aittir.”, metnin altında da “Heyet-i tahririye, muallimîn” ibaresi yer alır. Buradan anlaşıldığı gibi gazetenin hedef kitlesi çocuklardır. Emrî'nin bu ifadesinden hareketle daha önce yayımlanmaya başlayan süreli yayınlar, Hudâvendigâr ve Nilüfer'in içeriği düşünüldüğünde Fevâ'id'in Bursa'nın ilk çocuk dergisi olduğu söylenebilir. Dergi “Edebiyat” ve “Fûnun” olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Edebiyat ve fen konularında faydalı bilgilerin toplanacağı derginin yazar kadrosunu da muallimler oluşturmaktadır. Bunun altında “Bir senelik abone bedeli 6 kuruştur. Hariçten abone olanlar için posta ücreti 3 kuruştur. Posta ücreti verilmeyen mektuplar kabul olunmaz.” denilerek abonelik koşullarını da ifade etmişlerdir. Bu metnin altında: “Merkezi Bursa'da cami-i kebir karşısında Kitaphâne-i Emrî'dir. Evrâk heyet-i tahririye nâmına olarak oraya gönderilmelidir.” yazmaktadır. Bu metnin sağında “Bir nüshası 10 paradır.”, solunda ise “Birinci nüshası meccânen” diyerek birinci nüshasının ücretsiz dağıtıldığını bildirmektedir. Sayfanın alt kısmında ise “Maarif nezaret-i celilesinin ruhsatıyladır.” yazmakta, bunun altında da “Hudâvendigâr Vilayet-i Celîlesi Matbaası'nda tab olunmaktadır.” yazılmıştır. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Matbaa-i Emrî henüz faaliyete geçmemiştir. Derginin ilk 21 nüshası resmî Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır.

Murad Emrî Efendi Fevâ'id'i çıkarış nedenini ilk sayının sonunda da şöyle ifade eder: “Maksadımız mekâtîp-i idâdiye ve rüşdiye hatta ibtidâiye şâkirdânının tahsil-i ulûm ve fûnûna sa'y u gayretlerini tezyîd ile meâric-i insâniyenin ta evc-i bâlâsına terfî ve işbu fushat-ı âlem-i medeniyetde esb-i himmet ve sa'ylarıyla gey-ı âdemiyyeti çevgân-ı gayretlerine rabtedip nâil-i maksûd olmalarına âcizane bir hizmet olduğundan yazdığımız ibâreler gayet açık ve sâde ve tekellûfât-ı bediiyyeden âzâde vâki olduğu erbâb-ı fezâil ve udebâ-ı zi-şemâil tarafından itirâz olunmayacağı ümidi pek kavidir çünkü

kelimu'n-nasi alâ kadri avfin lehum³ ve efdâlû'l-kelâm mâ kale ve delle⁴ cümleleri malum-ı zarâfetleridir.”⁵ Emrî Efendi Fevâ'id'i çıkarış amacı doğrultusunda hedefine ulaşmaya çalışır.

Murad Emrî Efendi, ilerleyen nüshalarda her düzeydeki okul çocuklarının hem kişisel gelişimlerini hem de akademik başarılarını arttırmak için derginin içeriğini genişletir. Okuldaki derslere katkısı olması için *Fevâ'id*'in son sayfalarında ilgili muallimlerin gönderdiği ders notlarını yayımlar. Öğrencilerin kişisel gelişimleri için hemen hemen her nüshada çeşitli şiirler, hikâyeler, makaleler yayımlar ve değerli büyüklerin hayat serüvenlerini anlatır. Recep Vahyî Efendi'nin Rusçadan tercüme ettiği La Fontaine masalları da orijinal şekli, Türk kültürüne adapte edilip mütercim tarafından ekler yapılarak yayımlanmıştır.

³ “İnsanların sözü başkalarına karşı davranışlarına göre değerlendirilir.”

⁴ “En iyi söz kısa ve öz olandır.”

⁵ *Fevâ'id*, 1. sene, 1. nüsha, s.8.

Gazetenin ilk başmuharriri Kemâleddin Fenârî'dir. Ulucami etrafındaki büyük yangın ve Kemâleddin Fenârî'in ölümü üzerine gazete birinci yılın sonunda 21 nüsha çıkarıldıktan sonra tatil edilmek zorunda kalmıştır. İkinci senenin ilk nüshası 13 Şubat 1894'te "*İkinci sene 1. nüsha*" başlığıyla çıkar. *Fevâ'id*'in 3. sene 1. nüshası 5 Eylül 1894'te, 4. sene 1. nüshası büyük değişikliklerle 15 Kasım 1896'da çıkar. Risale artık pazar günleri çıkmaktadır. *Fevâ'id*'in başmuharrirliğine Mehmed Rıf'at getirilir. "*İfâde-i Fevâ'id*" başlığıyla yazılan ilk yazıda, risalenin neşrinin gecikeceği vurgulanarak bunun nedenleri anlatılır. Daha sonra da başmuharrir Mehmed Rıf'at'ın "*İfade-i Mahsusa*" başlıklı yazısı yer alır. Bu yazıda "*Âlem-i matbuatda sebk iden fevka'l-âdesine bir zamime-i güzide olmak fikr-i hamiyetkâranesiyle Fevâ'id'in şeklen ve mecmaen bir suret-i müstahsineye ifrağını tasmin eyleyen kitâbi-i gayûr Emrî Efendi risalenin kısm-ı edebîsınca de ba'zı tadilat icra etmek üzere fakiri (muharrir-i edebî) intihâb eyledi.*" diyerek bu görevi üstlendiğini bildirir. Yazının devamında "*Bendeniz tarz-ı atık düşmanı olmamakla beraber edebiyât-ı cedîde taraftarıyım.*" cümlesiyle *Fevâ'id*'in bundan sonra nasıl bir çizgide olacağını da işaretlerini vermiştir.

Mehmed Rıf'at'ın başmuharrirliğiyle birlikte, eski tarzda yazılmış şiirlerin yanında Edebiyât-ı cedîde taraftarı şairlerin şiirleri *Fevâ'id*'de ön plâna çıkmaya başlar. Bunun yanında şiir yazmaya yeni başlayanların gazeteye gönderdikleri şiirler de gazete yönetimi tarafından değerlendirilerek geri bildirim verilir. Örneğin, Hamdi Efendi'nin şiirine şu değerlendirme yapılmıştır: "*(Fevâ'id) Birinci küt'ânın ikinci mısraındaki (topladım) tabiri yanlıştır. Bir gül topladım denilemez. Bir gül kopardım denilir. Burada toplamak fi'linin birkaç güle şumulü var. Halbuki siz bir gül murat ediyorsunuz. İkinci küt'ânın ikinci mısraındaki (hiç) çekmemişsiniz. İkinci küt'adaki dördüncü mısraının meali pek karanlık*"

Fevâ'id'in bu dönemden sonra dikkat çeken bir başka yönü de risaleye İstanbul'dan şiir yollayan şairlerdir. Bunlar arasında Tevfik Fikret, Süleyman Nesib, Siret Bey, Cenap Şahabettin dikkat çekicidir. Mehmed Rıf'at'ın "Tevfik Fikret Bey Efendi hazretlerine yadigarımızdır." başlıklı şiiriyle ilgili şu dipnot da ilginçtir: "Bundan bir sene evvel iki ayrı vezinle bir manzum hikâye yazmak istiyordum. Vezin intihabı konusunda Tevfik Fikret Bey Efendi'ye müracaat ettim. O da bu manzumenin veznini tavsiye etti. Hikâyenin yarısına yakını yazdığım sıralarda Cenap Şahabettin Bey Efendi de bu vezinde bir şiir yazdılar. Bu veznin kâşifi Tevfik Fikret Bey Efendi'dir. Kendi reyleriyle evvelâ isti'mâl eden bendenizim. Bu sözleri buraya yazmamın maksadı Şahabettin Bey'i taklit etmiş gibi bir kinâyeye hedef olmamaktır." ⁶ Tevfik Fikret'in "Güzelsin", "Bir Levha", "Tevhid",

⁶ *Fevâ'id*'in 4. sene, 2. Nüsha, Bursa 1312, s.21.

“Kılıç”, “Şaire Dair” şiirleriyle; Cenap Şahabettin’in “Bir Dağdan İnerken”, “Hayâl-i Mader” şiirleri dikkat çeker.

Fevâ'id'in bir risale olarak çıkarılan nüshalarının dışında zaman zaman özel tefrikaları da olmuştur. Bunlar arasında; Mehmed Rıf'at'ın 1 Ağustos 1310'da Siret Bey'e yazdığı “Berk-i jale-dar” isimli mektup, Said Bey'e yazılmış “Enîs” başlıklı mektup ve M. Safâ Bey'in “Afyon Şikârî” başlıklı yazısı yer alır.

Nüsha-i Güzîde

ya da

Nüsha-i Fevkalâde

Fevâ'id'in 1313 tarihli bir de “Nüsha-i Güzide”si⁷ mevcuttur ki yazımızın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu özel sayının kapak sayfasında: “Mesârif-i tâbiyesi bi't-tenzil asmâni evlâd-ı şühedâ ve guzzât-ı asâkir-i şâhâneye ait olmak üzere taht-ı riyâset-i ulyâ-yı hazret-i tâc-dârîde bulunan bâzâr-ı şefkate dest-âvîz-i nâcîzdir.

Hürmet bu gâziyâna bu er oğlu erlere

Rahmet şehîd olanlara rahmet o askere

Burusada Matbaa-i Emrî 1313”

metni yer almaktadır. Osmanlı-Yunan savaşının arkasından Osmanlı ordusuna destek için çıkarılan bu nüshada olabildiğince seçkin yazarlara yer verilmiş, başta Tevfik Fikret, İsmail Safa, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, M. Sami Bey, Besim Bey, Süleyman Nesib Bey, Recep Vahyi, Ömer Naci olmak üzere birçok şairin şiirleri yayımlanmıştır. Nüsha-i Güzîde Fevâ'id'in başmuharriri Mehmed Rıf'at Efendi'nin kaleme aldığı mukaddime ile başlar. Mukaddimede Türk ordusunun Yunan karşısında en şanlı bir biçimde mücadele ederek muvaffak olduğunu ifade eder. “Âlem-i İslâmiyet öyle bir iki kahraman kaybetmek birkaç gâzi

⁷ Fevâ'id, Nüsha-i Güzîde, Matbaa-i Emrî, Bursa 1313.

kazanmakla sarsılmaz. Mamafih gâzilerimizin boynuna sarılıp nûrânî yüzlerini, arslan pençesi ellerini öpmekten usanmadığımız gibi şehitlerimizi de hazinâne düşünüp rûhaniyetlerine karşı bir iki damla gözyaşı akıtmaya hamiyet-i milliye hasebiyle kendimizi vicdânen mecbûr buluyoruz.” Mehmed Rıf’at Efendi bu nüshanın çıkarılış nedenini de şöyle açıklar: “Muharrir-i nâciz de bu din ile bu milletle, o gâzilerle, o şehitlerle, müftehir bulunduğumdan şu sürede küçücük bir hizmet gösterebilmekliğim için sâhib-i imtiyâzımız Emrî Efendi’nin vesâletine mürâcaâtle pazar-ı şefkate gönderilmek üzere bir nüsha-ı fevkâlâde tahrîr ve tertîb etmeğimizi tavsiye eyledim. Ma’a’l-iftihâr kabul etti. Bu fikrimizi bazı mürüvvetmendân millet de takdir eyleyerek ihdâ-yı âsâr ile ibrâz-ı hamiyet buyurdular. Binâenaleyh eserleriyle tezyin-i sahâif ettiğimiz zevât-ı muhteremeye arz-ı şükranla, devlet ve milletimizin ile’l-ebet pâydâr olmasını cenâb-ı Hak’tan niyâz eylerim.” Nüsha 4. sayfanın ilk sütununda “Eşâr” başlığı ile devam eder. İlk manzume Tevfik Fikret’in:

Çekiç altında muhakkar ezilir günlerce
Bir demir⁸ parçası bir tîg-i mehîb olmak için
Sonra yatmakla geçer ömrü niyâmında bütün
Ne hazîn işkence!

dizeleriyle başlayan “Kılıç” şiiridir. Bu şiiri ikinci sütunda İsmail Safa’nın:

Nişîmenimde benim bir harâbe-zâr degildir
Fakat yazık ki o cânâne rehğüzâr degildir
Anın mesîresi eflâkdir mezar degildir.

dizeleriyle başlayan “Değildir” ve 5. sayfa birinci sütunda Cenap Şahabettin’in:

O penbe tıfl-ı melek-çehre, hâba dalmışken
Beşikde, tüller içinde, kemâl-i râhatla.
Onun lebindeki reng-i hayâtı rü’yetle
Neler geçirdi neler mâderin hayalinden:

dizeleriyle başlayan “Hayâl-i Mader” şiirleri takip eder. Süleyman Nazif’in “Sûziş-i Telakkî” isimli şiirinin ardından, “Şeyhü’l-şuarâ izzetli Muallim Feyzî Efendi hazretleri tarafından ihdâ buyurulmuştur” başlığıyla:

Gerdiş-i çarh usandırdı beni cânımdan
Belkide cevher-i cân sevgili cânânımdan

⁸ *Rubâb-ı Şikeste*’nin Âlem Matbaası’ndaki ilk baskısında 429. sayfada yer alan şiirde kelime “çelik” olarak yer almaktadır.

matlı gazeli 6. sayfanın ilk sütununda yer almaktadır. Devamında Ferâizcizade Fâiz Salih'in:

Cism-i nezârım olmada pâmâl-i ıztırâr
Tıfl-ı ümîd hande ederken önümde dûn
Bir ye's-i gam-füzûd oluyor hem-demim bu gün
Mecbûr ıztırâb olarak tabî' bî-karâr

dörtlüğüyle başlayan “Terâne-i İhzâr” adlı şiiri 6. sayfanın ikinci sütununda, Şevket İlhâmî'nin:

Gönlüm yine azâb içinde
Sevdâlı bir ıztırâb içinde
Dehşetli bir iltihâb içinde..!
Olsam da bu iktirâb içinde
Sûzân kalırım türâb içinde..!

mısralarıyla başlayan “Vâveyl-i Cinân” şiiri ise 7. sayfanın ilk sütununda yer alır. Şiirin devamında “Mehmed Rıf'at Bey Efendi'ye” başlığıyla Şevket İlhâmî'nin:

Açılmıyor şeb-i yeldâ-yı bahtımın seheri
Görünmüyor bana bir nûr-leyl-i târımda

dizeleriyle başlayan şiiri yer alır. 8. sayfada Mehmed Rıf'at'ın “Dem-i Seher”, “O Vakitler” şiirleri yer alır. Bu şiirleri, “Bir zât tarafından hediye edilen manzumedir” başlıklı ve

Âh bilsem neden bu hâl-i tezâd
Ne zaman böyle hem-nişîn olsak
Ağlamak isterim....Fakat dilşâd
Gülerim âkıbet ...hazîn olsak

dizeleriyle başlayan “Efşân-ı Zâr” adlı manzume takip eder. Bu şiirin arkasından, 10. sayfanın ilk sütununda “Şûrâ-yı devlet a'zâsı kirâmından saâdetli Azîz Bey Efendi hazretleri ihdâ buyurmuştur.” başlıklı Fuzûlî'ye yazılan bir nazire bulunmaktadır. Nazirenin matlaı şöyledir:

Dün bir güzel getirdi veleh vehleten dile
Kaddi fidâna benzer idi ruhları güle

Sayfanın sonunda “İzzetli Sami Bey tarafından ihdâ buyrulmuştur.” “Gazel” başlığıyla verilen şiirin matlaı da şu şekildedir:

Ser ü pây-ı elemim beste-i zincir-i kazâ
Gerdenim her nefes âmâde-i şemşîr-i kazâ

17 Eylül 1313'te yazılmış bu gazeli Mehmed Rıf'at Bey'in Bursa'nın eski çarşısını anlattığı “Çarşû-yı Kühen” başlıklı yazısı takip eder. Mehmed Rıf'at Efendi yazıda bu çarşıda bulunan emtiayı tasvirlerle anlatmakta, Medeniyet Hanım ve oğlunun çarşıda yaşadığı diyaloglara yer vermektedir. Bu renkli, cıvıl cıvıl yazıyı bir matem şiiri takip eder. Mehmed Rıf'ad Efendi “Telehhüf” başlıklı şiirine:

*Kesîf bir şeb-i kahrın alîl bir nûru,
Perîde handeleriyle öperdi eşcârı
O sevdiğim vermekde ümmîd-i zehhârı
Coşup coşup döküyordu melâl-i deycûru*

mısralarıyla başlar, devamında Süleyman Nesîb Bey Efendi'ye hitaben yazdığı “Râ'î” başlıklı şiir:

*Güneş gurûba müheyyâ; zülâl-i şeb yek-ser
Ufukların üzerinde; çemende bir âdem
Şikeste reng-i hürrem, pek alîl, pek muğber
Gurûba karşı oturmuş enîs-i gam, mâtem*

mısralarıyla başlar. Bu şiirin arkasından “Dâhiliye nezâret-i celîlesi tebcîl-i muamelât komisyonu başkâtibi Amid Mâcid Bey Efendi tarafından ihdâ buyurulmuştur.” ifadesiyle “Edebiyâtın Menşei, Mâhî-yi Fevâ'idi” adlı makale yer almaktadır. Makale “Edebiyât” kavramını irdelerken nasıl ortaya çıktığını, nasıl kemâle ereceğini ve ondan nasıl yararlanılabileceğini anlatır. Bir sonraki makalenin baş kısmında “Rûsûmât emânet-i celîlesi mektûbî kalemi müdürü izzetli Besîm Bey Efendi hazretleri tarafından ihdâ buyurulmuştur.” İfadesi yer almaktadır. Makalenin başlığı ise “Kosova sahrasında meşhed-i mukaddes-i Hüdâvendigâr'a bir nazar-ı ta'zîm” olarak verilmiştir. Makalede o bölge tasvir edilirken Murad Hüdâvendigâr'ın şehit edilmesi anlatılmaktadır. 19. Sayfanın birinci sütununda bir sonraki makaleye geçerken “Şeyhü'l-etibbâ Doktor Celâl Paşa tarafından ihdâ buyurulmuştur.” ifadesi yer alır. Celal Paşa makalenin başında önce oğlu, Fevâ'id muharriri Besîm Bey'ye seslenerek ne güzel bir iş yaptığını anlatarak teşekkür eder. Vatani uğruna şehit olan askerlerimize minnet ve şükranlarını ifade ederken oğlu Besîm Bey'e vasiyeti dikkat çekicidir. Nerde bir asker görürse gidip ellerini öpmesini vasiyet ederken şühedâya borcunu gözyaşları içinde ifade eder. Nûsha-i Güzîde'de makale ve şiirler arasında

çeşitli resim ve motif klişeleri kullanılmaktadır. 20. sayfanın ilk sütununda “Tabîb edîb-i âlâ-haslet sıhhiye müfettişi izzetli Şerefüddin Bey Efendi tarafından ihdâ buyurulmuştur.” ifadesiyle verilen

makale önce *Favâ'id* yönetimine teşekkür bölümüyle başlar. “Evlâd-ı şühedâ muhtâc-ı muavenet-i etibbâdır.” başlığıyla da makaleye geçer. Bu özel nüshada dikkat çeken bir makale de Diyarbakırlı Zülfikâr Ağazade Fazlı Efendi'nin “*İhtiyâc-ı Âsâr Meselesi*” adlı makalesidir. Nüshanın 25. sayfası, birinci sütunundan başlayan bu makale *Sabah* gazetesinin 31 Teşrinievvel 1313 tarihli nüshasında yayımlanan M. Şekîb imzalı makaleye karşı ve karşılık olarak yazılmıştır. Türkçenin ilim dili olamayacağına dair yazılmış bu makaleye, Zülfikâr Ağazade, “*Muharrir makale lisanımızın her fikri ifadeye nâ-kâfi olduğunu iddia ediyor. Bizce bu kifâyetsizlik lisânda değil, fikirdedir. Lisânı iyi bilen bir adem her fikrini ifade edebilir. El verir ki o fikr-i kâbil ifâde olsun!*” diyerek bilakis, Türkçenin her türlü fikri ifade edebilecek güce sahip olduğunu anlatan bir cevap yazmıştır. 31. Sayfanın ilk sütununda Latin harfleriyle “VERGISS MEIN NIC T” yazılmış hemen altına da “*Beni Unutma*” başlığıyla “*Mehmed Rif'ad Efendi'ye*” ibaresi yazılmıştır. Yazıda bir hatıra anlatılmıştır. Yazının sonunda “*Vilâyet ma'iyetine memûr Tahzâde Ahmed Muhtar*” imzası vardır. 36. Sayfanın ilk sütununda “*Ma'iyet-i vilâyet-penâhî bir memûr-ı meşâhir-i muharrirîn-i Osmânîyemizden Abdullah Mazhar Bey Efendi tarafından ihdâ buyurulmuştur.*” ifadesinden sonra makalenin başlığı “*Ebu Tayyibü'l-Mütenebbî (tevellüdü 303 vefâtı 354 hicri)*” olarak yazılmıştır. Makalede Arap edebiyatının tanınmış şairi hakkında bilgiler verilmiş, “*Hikemiyâtından*”, “*Hamâsiyâtından*”, “*Fahriyelerinden*”, “*Medhiyelerinden*”, “*Serzenişlerinden*”, “*Mersiyelerinden*”, “*Kaside-i Mimiyyeden*”, “*Gazeliyâtından*” başlıklarıyla Mütenebbî'nin şiirlerinden örnekler verilmiştir. Makalenin sonunda “*Sâlih Paşazâde Abdullah Mazhar*” imzası vardır. 45. sayfanın ikinci sütununda “*Şâm-ı Hayât*” isimli bir şiir yer almaktadır. Manzumenin başında “*Sîret Bey'e*” ifadesi vardır. Şiir:

Kar... savâ'ik-ı a'sâr u kahr-ı envâca
Göğüs vere vere dehşetli bir kadîd olmuş
Fakat (bu köhne kaya) pek a'yân ki evvelce
Şu gamlı sâhile bir kürsî-i sedîd olmuş...

mısralarıyla başlar. Şiirin sonunda “Süleyman Nesîb” imzası vardır. Bundan sonra 46. sayfanın ilk sütununda Fâik Âlî imzalı “*Dicle Vâdîsi*” isimli şiir yer almaktadır. Manzume numaralandırılarak üç bölüme ayrılmıştır. Başlığın altında “*Kardeşime*” ifadesi yer alır. İlk bölüm:

Hüzn içinde şu kimsesiz yerler,
Benim enkâz-ı hâtîrâtımdır,
Bu sükûn-ı medîd-i hüzn-âver
Aks-i savtı tesîr etmedir.

mısralarıyla başlar. “Sîret Bey Efendi birâderimizin bu iki güzel manzûmesi bir taraftan elimize geçmekle bu sahîfemizi tezyîn etdik.” başlığıyla Sîret Bey’in iki şiirine yer verilmiştir. İlki “Allâme-i ebul-heves” başlığıyla şöyle başlar:

Yazar, yazar gece gündüz... O yazdığı şeyler

Eder sahâ’îf-i eflâki serteser tesvîd;

Midâd-ı hâmesi olsa zulâm-ı leyl-i medîd

Yapardı hâme-i çâlâki nasb şebde seher

İkinci şiir 47.sayfanın ikinci sütunundadır. Başlığı ise “*Tâbi’-i bil-heves*” dir. Şöyle başlar:

Nedir şu süslü kitab-ı zarîf-i çeşm-ârâ?

Kabında ismidir elbet şu renkli mürtesemât!

Okunmuyor.. hiyeroglif midir nedir kelimât?

Çıkarmalı bu müşevveş hutûtdan ma’nâ...

Sayfa 48’in ilk sütununda yazar imzası boş bırakılmış bir yazı yer almaktadır. Yazının başlığı, “*Bir Hatıra-i Mevc-âlûd*”dur. Yazıda denize duygusal bir yaklaşımla hissettirdikleri anlatılmıştır. Bu makalenin devamına 49. sayfada tek sütun olarak Recep Vahyî Efendi’nin “Beşer” isimli manzumesi yerleştirilmiştir. Şiir “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün” vezninde yazılmış 16 beyitten oluşur,

Beşer zihni müşevveş aklı sâhiz fikri sâhîdir

Beşer bir nefha-i kudsîdir feyzü’l-Hay’dır.

matlai ile başlar. Recep Vahyî Efendi Fevâ’id’in devamlı yazarları arasında yer almaktadır. Özellikle de muhtelif nüshalarda çıkan Rusça’dan manzum olarak telif-tercüme La Fontaine fablları dikkat çekicidir. Bunun arkasından 50. sayfanın sonunda K. Mihrünnisa imzalı iki mısralı bir manzume yazılmıştır:

Sarı bir güldün ey adem çiçeği

Kıyamazdım sana verem demeyi

Bu mısralardan sonra Kıyâsîzâde Refîk Efendi bu dizelerde anlatılmak istenenler üzerine bir yorum yazısı kaleme almıştır. Dönemin en yaygın hastalıklarından biri olan veremin pençesinde birçok insan hayatını kaybetmiştir. Yazının konusunu sarı bir gül goncasına benzetilen hanımın veremden yaşamını yitirmesi oluşturur.

Devamında 51.sayfanın ilk sütununsa Edirne İdadisi Kitâbet Muallimi Sâmi Bey Efendi’ye itaf edilen bir manzume bulunur. “*Nevâ-yı Iztrâb*” başlığının altında tek satır “*Gamm-nisârım*” ifadesi yer alırken şiir:

Geçmez mi bu iğbirâr benden?

*Gitmez mi bu inkisâr benden?
Olsun mu şu leyl içinde nâ-bûd?
Uçsun da bu rûh-ı zâr benden
Bî-tâb garam olup da kaldım.*

dizeleriyle başlar. Manzumenin sonunda Ömer Nâci imzası vardır. 52. Sayfanın ilk sütununun başında “*Ma’iyyet-i vilâyetpenâhîye memur Fu’ad Bey Efendi tarafından gönderilmiştir.*” ifadesi yer alır. Makalenin başlığı ise “Bir Dalga”dır. Bir nehir ile denizin buluşmasını anlatan makalenin son paragrafı şöyledir: “*Biz bu şeb ve şu hâl-i garîbliğinden kanûn-ı tabîatı idare eden harekât-ı semâviyenin aheng-i umûmiyesinden dem vurarak nehrin sahilini takip ediyorduk. Kim bilir bu hâdisât-ı süfliyenin hâricinde kubbe-i fezâya saçılmış olan bunca kürelerin mecâzibesinden ayn-ı ahenkler hâsıl olduğunu tahattur ediyor muyduk? İşte nehrin müşâhidi eylediğimiz işbu inkılâb-ı hayret-efrâsı o ahengin mahsûlünden ve sebep-i aslîsi dahi o câzibeden başka bir şey değildir. Zîrâ nehrin suyunu aşağıya doğru sevk eden şey, denizi yukarı doğru çıkarandır. Acaba son bir tahlîl ile tabîatda olduğu gibi beşeriyette de mecrâ-yı hayât, her şeyin menşei olan o câzibe o kanûn-ı âlîdir.*” Makalenin sonunda Şahabzâde Fu’ad imzası bulunmaktadır. 55. sayfanın ikinci sütununun başında “*Te’essür*” başlığıyla verilmiş on iki beyitli bir manzume vardır. Manzumenin başında “*Mehmed Rif’ad Bey Efendi’ye*” ifadesi yer almaktadır. Şiirin matları:

*Yığın yığın semenî bir çok ebr-i sehârn
Ufukda.. şâhikasında o karlı kühsârın*

Manzumenin sonunda Burhanzâde Nâci imzası vardır. Sütunun sonunda parantez içinde “*Bana ait*” ifadesinden sonra:

*Belâ-ı hicr ile dil-hastayım bîmâr-ı aşkım ben
Figân etsem de te’sîr etmiyor cânânıma şîven
Belâlardan kazâlardan bu müz’ic derd-i sevdâdan
Ne mâzî kaldı hâtırda, ne istikbâl yadımda*

dizeleriyle başlayan manzume üç kıtadan oluşur. Şiirin sonunda “*Hakkı*” imzası bulunmaktadır. 59. sayfanın ikinci sütununda Ömer Nâci’nin “*Hükmünde*” adlı şiiri yer almaktadır. Şiirin başında “*Burhânzâde birâderimize*” ifadesinin arkasından:

*Görünce aşkını garîb hilâl hükmünde
Nasıl bulunmasın âlem leyâl hükmünde*

matlıyla başlayan beş beyitlik manzume yer almaktadır. 57. Sayfanın ilk sütununun başında “*İffetli ismetli Şâire Hanım hemşîremiz tarafından gönderilmiştir.*” ifadesinden sonra şiirin başlığı “*Tahmîs-i Münâcât-ı Şeref Hanım*” olarak yazılmıştır. Tahmis:

Çekdiğim derd ü gam yok mu nihâyet yâ Rab
Yetişir mi bu kadar mihnete tâkat yâ Rab
Eylemem hâlimi bir ferde şikâyet yâ Rab
Kalmadı çekmeye cânımda liyâkat yâ Rab
Ersin encâma yeter renc ü felâket yâ Rab

dizeleriyle başlar. Şâire Hanım Fevâî'd'in de muharrirleri arasında yer almaktadır.⁵⁷ sayfanın ikinci sütununda “Mû’âvin-i vâli-i vilâyet sa’âdetlü Bahâeddîn Bey hazretleri tarafından ihdâ buyurulmuştur.” ifadesinin altında “Moda Fenârî” başlıklı şiir bulunmaktadır. Şiirin ilk mısraları şöyle:

“Fenâr” mesîresi ki câr-ı dil-şikârımdır
Beni ziyâretine cezb eder ki ve bî-gâh;
Kışın çemenleri turfanda nev-behârımdır,
Yazın da sâyesinde eylerin güzîde penâh;
O bir... bedî’asıdır kâinât-ı guberânın,
O bir hediyesidir arza sun’-ı Mevlânın

Bir hayli uzun olan bu manzume 61. sayfanın ilk sütununda bitmiştir. Şiir dört bölüm halinde yazılmıştır. Bu uzun şiiri Mehmed Rıf’ad’ın “Bir Köyde” isimli serbest vezinle yazılmış manzum şiiri takip eder. Şiirin başlığının altında “Süleymân Nazîf Bey Efendi’ye” ifadesi vardır. Şiirde bir köyde yaşayan güzel bir kız anlatılır.⁹ Hikâye şöyle başlar:

Bir kış günüydü kar yağıyordu ale’d-devâm
Evler o bâr-ı berf ile meyyâl-i inhidâm
Dehşet-res-i kulûb idi dağlardaki hevâ
İnsana dîvler ediyormuş gibi nidâ
Üç bölümden oluşan hikâyenin son bölümü şöyle:
Bir yıl geçince kız dahi girmişdi makbere
Evden nişâne kaldı bugün tûde-i gubâr
Çevreyse intikâl ederek başka ellere
Olmuşdu âkıbet evde fersûde, târmâr!

Bu manzum hikâyenin ardından 63. sayfanın ikinci sütununun sonunda “Unutma” başlıklı şiir yer almaktadır. Başlığın altında “Sîret Bey Efendi’ye” ifadesi bulunmaktadır. Şiir:

Adem cenâhını germişdi ufka, kühsâra

⁹ Bu manzumenin Tevfik Fikret Bey’in önerdiği vezinle yazılan manzum hikâye olma ihtimali vardır.

Semâ güler gibi bir ses yağardı eşcâra
Memât uçar gibi bir zıll kaçardı sür'atle
Gider ulurdu uzakda siyâh bir kütle

dörtlüğüyle başlayan şiirin sonunda yine Mehmed Rıf'ad Efendi'nin imzası bulunmaktadır. Fevâ'id'in Nüşa-i Güzîde'sinin son şiiri de başmuharrir Mehmed Rıf'ad Efendi'ye aittir. 64. sayfanın ilk sütununda yer alan şiir “Onu” adını taşımaktadır. Başlığın hemen altında “Kıyâsîzâde Refik Bey'e” ifadesi bulunmaktadır. Şiir:

Düşünmeyim diyorum ben, dedikce her yanda
Bütün muhâsini karşımda mütebessim, rahşân
Ölür de, çırpınırım ben, zülâl-i hicrânda
Sımâhıma uçuşur bir temevvüc-i elhân!

dizeleriyle başlar. 64. sayfanın ikinci sütununun sonunda çerçeve içinde “son” yazılmış altına da “Sâhib-i imtiyâz: (Emrî)” ifadesi eklenmiştir.

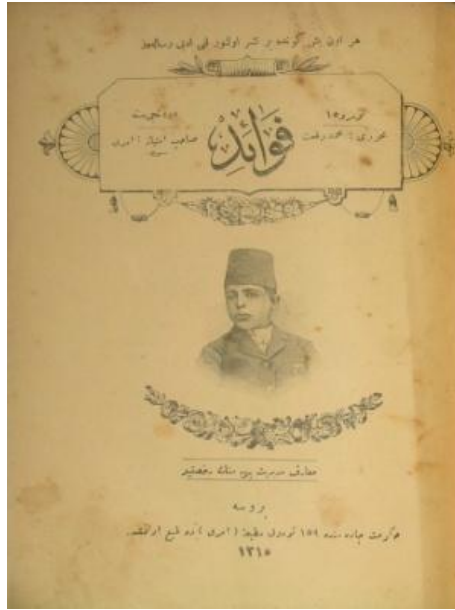
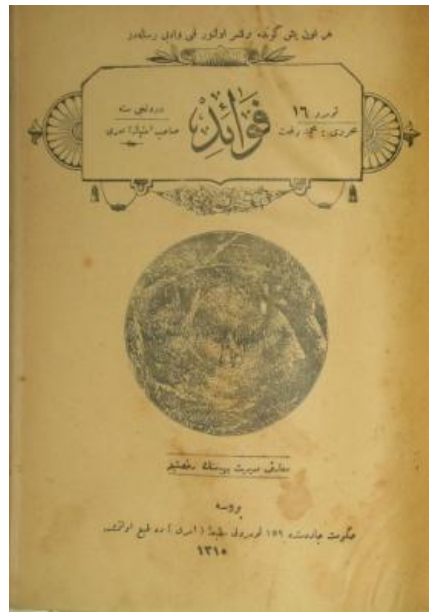
SONUÇ

Fevâ'id, gazete kavramının yeni yeni anlaşılmaya başlandığı XIX. Yüzyıl Bursa'sında doğrudan öğrencileri, dolayısıyla da çocukları hedef kitle olarak belirlemiş ve bu kültürün Bursa'da yerleşmesinde önemli bir etken olmuştur.

Fevâ'id'in zaman zaman yaptığı tefrikalar da içinde bulunduğu Bursa kültürünü aydınlatmada önemli olmuştur. Bir bakıma edebî hayatın merkezi olan İstanbul ile Bursa arasında bir köprü oluşturmuş, sadece Bursalı ediplerin değil, oluşturduğu iletişim olanaklarıyla İstanbul'da oturan ediplerin de şiir ve yazılarını yayımlamayı başarmıştır. Böylece yerel bir gazete olmanın dışına da taşmıştır.

Nüşa-i Güzîde ise ulusal bir hüviyette tertip edilmeye çalışılmış, dönemin en gözde şairlerinden şiirler ve tanınmış ediplerinden makaleler bir araya getirilmiştir. Osmanlı Yunan savaşının ardından şehit ailelerine ve gazilere yardım amaçlı tertiplenen bu yayın, ulusal dayanışmanın bir örneğini de göstermiştir. İçindeki dikkate değer şiir ve makalelerle Bursa edebî hayatının durumunu göstermesi açısından önemli olan Nüşa-i Güzîde aynı zamanda klasik şiirin son dönemlerinde yeni şiir anlayışının da Bursa'da yaygınlaştığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında *Fevâ'id* dergisi Bursa kültür hayatının şekillenmesinde önemli bir dönemeç olmuştur. *Nüşa-i Güzîde* ile de bunu taçlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Fevâ'id, I. Yıl Nüshaları (1305), Hüdâvendigâr Matbaası, Bursa.

Fevâ'id, II, III, IV ve V. Yıl Nüshaları (1311-1316), Matbaa-i Emrî, Bursa.

Fevâ'id, Nüsha-i Güzide (1313), Matbaa-i Emrî, Bursa.

HIERAPOLIS OF PHRYGIA: FROM FOUNDATION TO SELJUK PERIOD¹

Güven GÜMGÜM

Abstract

Hierapolice Phrygia was founded during the Hellenistic period has an important place in Anatolia has been backed by the ancient natural forces. The thermal springs in ancient period, fertile land of Lykos valley, numerous marbles and travertine quarries around Pamukkale make contribution to the developing of architect view in city. As in the other cities in Anatolia pagan religion made an important area using the seismic movements. Hierapolis is also supported about being the center of Christian took a turn for the worse and became losing the civil domination after the 7th century.

Keyword: hierapolis, phrygia, pamukkale, history, archeology

Özet

Hierapolis Phrygia: Kuruluşundan Selçuk Dönemine

Helenistik dönemde kurulmuş olduğu düşünülen Hierapolis Phrygia antik doğal güçleride arkasına alarak Anadolu'da önemli bir yere sahip olmuştur. Antik kent alanında bulunan termal kaynak su, Lykos vadisinin verimli toprakları ve Pamukkale çevresinde bulunan çok sayıda mermer ve traverten ocakları kentteki mimarinin zenginleşmesine katkı sunmuştur. Anadolu'nun bir çok antik kentinde olduğu gibi buradada pagan inancı sismik hareketleride kullanarak Hierapolis i önemli bir noktaya taşımıştır. Bizans döneminde Hıristiyanlığın merkezi olma konusunda Roma dan yardım alan Hierapolis, VII. Yüzyıldan sonra kendini toparlayamamış ve kamu hakimiyetini tamamen kaybetmeye başlamıştır.

Anahtar kelimeler: hierapolis, phrygia, pamukkale, tarih, arkeoloji

¹ guvengumgum@yahoo.it

Hierapolis is an ancient city in Denizli has natural and archaeological resources that takes an important place in the world. Çürüksu is one of the tributary of Menderes takes place on a fertile valley that is on streaming Lykos river. The geographers in ancient time do not agree that Hierapolis is in Lydia or Phrygia and Karia. This area takes place on a strategic place that unites the central Anatolia Region and Aegean region. The name 'Pamukkale' is called because of the *lavatera trimestris*, travertine whiteness. Pamukkale means a blessed city and there are another ancient cities with the same name. For example; Hierapolis-Kastabala, in Capadocia Hierapolis-Komana, Hierapolis-Karopissos in Asia and Hierapolis-Bambyke city in Syria. These dates take place in ancient sources and they have matriarchal understanding². (Ritti 1985: 5-6; Human 1898:15-16). It is predicted that Hierapolis established in 3rd cent BC and administered the kingdom of Hellenistic Seleukos. (Ramsay 1887:468).

In spite of the name of the Seleukos' family was carved in the basement of theatre in Hierapolis, it is disproved that Eumenis and Attalis tribus' being the founder of Hierapolis. However, the people in Hierapolis believed that they are the founder. In that case we can understand that Hierapolis citizens do not know their history well or the dominants made them believe it. The plan of this ancient city has not changed until today, there is no important changes in the plan. (D' Andria 2001:96 -115) (Fig.1). The history of Hierapolis tells us the struggle of administration and religions and it has agriculture, commercial things and Hierapolis placed with its all magnificent on Lykos valley. In ancient time thermal springs is used to make the red colour in textile but now they do not use this thermal springs because of changing chemical agents. Kybele is one of the important heaven administered in the first years of city but later Nauman became integrated cult of Apollon, 1967, 218. Although we see the domination Kybele and Apollon, we can encounter the culture of Men that is original of Anatolia as a warrior. It is encountered the Men culture on *specia* and *stel*. Apollon has an huge existence in city presented itself on numerous *specia*. The holy in Hierapolis is effected from the ancient Greek but not totally it is also affected from the Anatolian holiness. All cultures influenced each other.

As Strabon's said, the developing of economy like these days in Denizli has taken an important place at the wool and fabric in 2 B.C-1 A.D.

This richness of Hierapolis has been encountered in the other fields that has remarked in Nekropol has lots of graves. (Equini 1972: 95-138) As a

² Strabon (XII,8,17)-(XII,4,14), Pilius (N.H.,II,207,8), Apuleio (De mundo,17), Cassiodoro (LXVIII,27), Ammiano Marcellino (XXIII,6,17-18); Ploutonion ;Strabon XII,8,17. Strabon XII,4,14. Pilius.NH.II, 207- 208. Apuleio.De mundo, 17.

parallel to the developing of ancient city, Nekropol is full of the proofs struggles economic and aristocratic. The monument construction of Agora exists with a great mastership with the best examples. The economical abundance of Hierapolis affected the cultural wealth.

Hierapolis ancient city is a good example because of the effects the geological events on holy thoughts. The gases existed after the big earthquakes in this area and these gases and thermal springs provided to be rich in this land. The earthquakes happened in the land could be seen easily in addition to that Strabon called the ancient city as an 'eusistos' it means that the place includes numerous earthquakes. It proves that these earthquakes are known in ancient times. (Altunel 2000:301-313)

The inscriptions illuminate the large of the period of religious life in Hierapolis. Apollon and his chapel is known certainly (Ritti 1985:129-130; Ritti-D'Andria 1985:181; Bejor 1991: 8-9).

The prophecy inscription in Apollon sacred space in ancient city proves the importance of the knowledgeable activities. Likewise there are some proofs that cult belonged to Apollon Kareios. Apollon Kareios inscriptions also come from the environment of Hierapolis. (Guarducci 1974: 198) Apollon Lairbones is on left of Menderes and 40 kilometres to Hierapolis is dated 3cent AD.(Robert 1962:140-141) It has been found two inscriptions in the east of the Güzelpınar village and in the east of Hierapolis devoted to Apollon Kareios. These antiques explain the existence of Apollon Kareios. (Ritti-Yılmaz 1998: 439-544) Oraclar alphabet is dated the second term of 2 cent AD and devoted Sabina and is written for Apollon's statue. Although Hierapolis has big cult belief, they haven't found any cure in some periods. In that period Hierapolis refuted the other religion. Hierapolis appealed for help from Apollon Scientism center is important in the worldwide near the Kolophon in Klaros.

The prophecy inscription starts 24 lines Greek letters.(Pugliese Carrateli 1964: 351-357) The line versus to prophecy has responded by drawing a letter. As in antique Greek world, it is believed that the hell is under the ground in Kybele religion, too. Ramsay and the other ancient writers believe the cult of Kybele is near the thermal springs. In Augustos period it is known that the priests often go down when Kybele space turns Plutonium. As in the ancient times in Apollon holy ,today in this area there are lots of holes that comes out gases and thermal springs in it. The hot water is in the center of the city in the holy area like in the other Anatolian cities. People live in ancient times hold the domination with this way. Ancient resources are related to Plutonium Charonion. (Cichorius) The poisonous gases from coming out is believed that it is the hell and it is the gate for entrance to hell and they used a gate called 'Plutonium'. It is used for the

routine things. Plutonium is mentioned as the king of hell in Greek resources. Strabon mentions a circle (about 150 metres) that only a human could walk in it and there are barriers round it and adds a parapeti divided the visitors from the hot water. While the weather is windy, they don't approach to there. He says each animal goes to the parapete feels the death slowly. He gives information about how the bull sacrificed with the poisonous gases for holy god. The ancient period writers mention to sell small cattles in the holy area. Birds die because of the poisonous gases and they show the birds to the other cities to prove the poisonous gases they have. Strabon knows Anatolia well and he has stayed near this city and he is a student of Aristodemo in Nysa. He gives information about Acharara village has a Plutonium and his visiting there and mentioned the poisonous gases. Cassio Diona mentioned visiting to Plutonium and mentioned about the priests went there but nothing happened to them. Unlike Rome and ancient Greek it is known that the priests is closer Kybele.

The priests is in a hierarchy in holy area belonged to local community and a holy space presented many people. In Hierapolis holy space Apollon and Kybele cult are effective. Hierapolis holy space placed in the center of the city and has a city view since first century.

Seleukoslar and Apollan's relation that they hold the domination is worth for examination. Didyma is related to oracle prophecy and mentioned about Seleukoslar I and Apollon. An epigraph has been found in Erythari in ancient period that includes Seleukoslar I is son of Apollon. We see these kind of epigraphies in Antiochos III in Iasos, Miletos and Ksanthos. We encounter Apollon as arhegos and arhegetes in epigraphies, arhegetes is related to Hierapolis. Seleukoslar managed the government by using the holy space. The role of king is known in the epigraphies in ancient Lydia.

The holy space and heavens are not only used to continue their domination but also they used for agreement between cities. For example;

Miletos and Tralleis presented Apollan and Zeus as a gift by bunching together to a city that agreement happened. There is an example for this in Alabanda. This condition is also seen in the wars. It is meaningful that Antiochos III ordered his army invaded Amyzon not to destroy Apollon and Artemis chapels. Zeus cult, Ecate in Lagina, Zeus Karios, Zeus chrysoreus are great holy places in Panorama. Apollon chapel is mentioned in Nysa ancient city in the time of Antonius Pius.

Stratonieka, Laodiekeia and Nysa ancient cities depended on their local religious forces. Magnesia also depended on Seluokos family like Hierapolis and Laodikeia.

It is known the effects of the cult on Olympia and Aktia game activities besides Apollon Pytheos. (Ritti 1979:183-187) Since Arkaik

period, the religious activities in different organizations during the year has a significant place on social life of city. The governor performed these activities because it means to be a respectful value for them. The city earned money from this like in Hierapolis. They give some gifts to the winner of the competition and the gifts take their names who give the money for the competition. Therefore those people have prestige. This thing is similar with the other cities of Anatolia. The games and competitions are very related religion and governor in Rome Empire or previous periods but it is important to contact with the other communities. The change of an old game or add some new things are too difficult. It is needed an approval from the empire. The competitions are an important means of the relation to the other city and with this way the city send theoroi and they take the approval from the governor and start the races and holy game.

The oldest one of the competitions is made of music aroused Apollon cult in Hierapolis. It is important the traditional of killing python by Apollon. The games continue until forbidden by Theodosius in 394 AD. It is known that the games don't include only Greek culture perform in 1st cent AD for emperor Augustus. The activities in games are the piece of in great organizations at the same time this organization causes a relationship with the other cities. They publish limitless species that made the game immortal. The prize for winners is a big crown made from holy sods and called 'brabeio'. After the empire, the crown is made from metal, silver and bronze. Some of them have a name space on it. There is a good example for this crown in Hierapolis in 2nd-3rd cent AD. Empire gives the reward to the cities for these holy games. It is seen that this is statement of liturgical recovering of building a monumental fountain on holy theater construction in 3rd cent AD. Theater construction is in the organization and holy games has seismic breaks that it means this construction is also built on the outdoor of the poisonous gases come from consciously. Tholos construction is found in the south of Apollon holy space and a fountain around it is also built on the way of poisonous gases. (D'Andria 2003) Papias and Apollinarios are patriarches with developing Christianity in 2nd cent AD. (Amsler 1996:18) St. Philippus is one of the twelve apostles of Jesus comes to Hierapolis with his two girls but he dies and buried there. He takes place in the war of the Montanus in Hierapolis Phrygia. The city is Christian in 5th cent AD but there are still wars between the groups of religion. Plutonium still has visitors although St. Philippus placed instead of Apollon cult. (Ritti 2007) Some writers like Damaskus mention someone goes into the cave for Kybele in Justinianus period. St. Philippus cult is developed as opponent for pagan belief

has some symbols of Apollon and Kybele cult. It is known the pagan heaven Apollon killed the python. After 400 years the belief changed in Hierapolis but Christianity is only the change of form of Pagan belief. It is

important these informations that StPhilippus and Jean killed the bad python. The holy games continue at the end of 4th cent. The theatre orchestra became colimbeta and performed water games. Hierapolis architecture changed at the marbles art certainly in the end of 5th cent, it started to change its old architecture at the end of 4th cent. It presents itself its own cult. The holy space placed on a hill another place out of the city . The effect of the new cult start to reduce since 8th cent. The roads of the city became to be narrow because of the decreasing the commercial. The poor and small houses on the edge way, it is seen that the earthquake isn't affect the city before but now it destroys the city. Since there is no repairment in big monumental churches they returned to chapel. The civil buildings are built on the governer building. The quality building returned the poor buildings. This condition goes on until Seljukians comes to the city

Bibliography

- Altunel Erhan (2000) L'attivit a sismica a Hierapolis e nelle zone limitrofe, in F.D'Andria, F.Silvestrelli (a cura di), Ricerche archeologiche turche nella Valle del Lykos, Galatina, pp.301-313
- Amsler F., (1999) F. Amsler, Bovon F., Bouvier B., Acta Philippi. Textus et Commentarius, (Corpus Christianorum, Series Apocryphorum), Turnhout.
- Bejor G., (1991) *Hierapolis. Scavi e ricerche, III. Le statue*, Roma 1991.
- Carettoni G., 1963/1964 Scavo del tempio di Apollo a Hierapolis (rapporto preliminare), in ASAtene 25-26, 1963/1964, pp. 410 – 433.
- D'Andria F. 2001a, Hierapolis of Phrygia. Its evolution in Hellenistic and Roman times, in Parrish D. (ed.), Urbanism in western Asia Minor. New studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos (JRA Supplementary Series, 45), Portsmouth, 96-115.
- D'Andria F. (2003), Hierapolis di Frigia (Pamukkale). Guida archeologica, Istanbul.
- D'Andria F.,-Ritti T., (1985) Le sculture del teatro. I rilievi con i cicli di Apollo e Artemide, (Hierapolis. Scavi e ricerche, II), Roma.
- Guarducci M., (1974) *Nuove osservazioni sugli oracoli di Apollo Kareios a Ierapoli nella Frigia*, in *RFil*, CII, 1974, pp. 197-202.
- Humann C., (1898), Topographie und Bauten, in Humann C., Cichorius C., Judeich W., Winter F., *Altert umer von Hierapolis*(Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Arch ologischen Instituts Erg anzungshefte, 4), Berlin, 1-17.

- Pugliese Carratelli G., (1963-64) *Crhsmoi; di Apollo Kareios e Apollo Klarios a Hierapolis in Frigia*, in *ASAtene*, XLI-XLII, 1963-64, pp. 351-370.
- Ramsay W.M., (1897) *The Cities and the Bishoprics of Prygia*, vol.II, Oxford.
- Ritti T., (1979) *Due iscrizioni di età augustea da Hierapolis*, in *EpigrAnat*, XLI 1979, pp. 183-187.
- Ritti T., (1985), *Hierapolis. Scavi e ricerche*, 1.Fonti letterarie ed epigrafiche, Roma.
- Ritti T., (2007), *Guida epigrafica a Hierapolis di Frigia (Pamukkale)*, Istanbul.
- Ritti T.,- Yilmaz S., (1998), *Gladiatori e Venationes a Hierapolis di Frigia*, in *MemLinc* 395, 439-544.
- Robert L.,(1962) *Villes d'Asie Mineure. Études de géographie ancienne*, Paris 1962, pp. 106, 108, 114 nota 1, 128, 132, 137- 138, 140 –141.
- Schneider Equini E. (1972), *La necropoli di Hierapolis di Frigia (MonAnt Serie Miscellanea, 1,2)*, Roma pp.116-117.

Caption of Illustration:

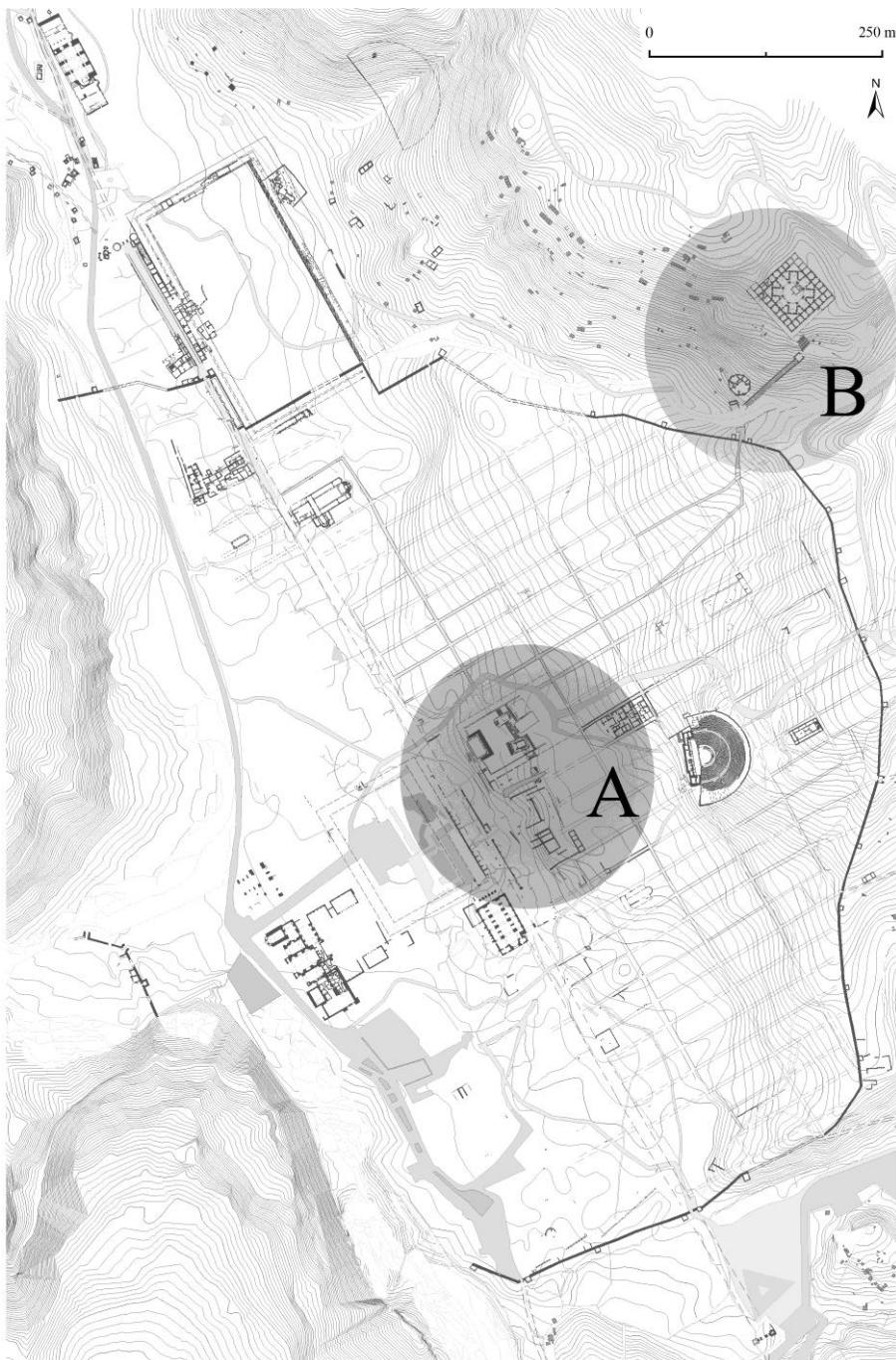

Fig. 1. General plan; a. pagan area ; b. Christian area

ALFRED ADLER'İN KİŞİLİK KURAMI'NIN DEMOKRASİ DÜŞÜNCESİ AÇISINDAN ÖNEMİ

*Semih EKER**

Özet

Bu çalışmanın amacı önemli kişilik kuramcılarından biri olan Alfred Adler'in demokrasi düşüncesi açısından önemini tartışmaktır.

Demokrasiye ilişkin tartışmalar genelde daha iyi bir demokrasinin nasıl elde edilebileceği sorusu etrafındadır. Bunun için bir yandan çeşitli demokrasi teorileri (çoğulcu, katılımcı, temsili, liberal, radikal vb.) ortaya konurken, diğer yandan demokrasinin fiziki altyapısı denilebilecek sosyal, ekonomik, kültürel ve politik koşulları tanımlanır. Politik psikoloji disiplininin ortaya çıkışıyla birlikte tartışmaya demokrasinin psikolojik temelleri de dahil olmuştur. Bu çerçevede demokrasinin gelişmesinin, büyük ölçüde demokrat kişiliğe bağlı olduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Demokrat kişilik için politika bireyin ve toplumun gelişmesine yönelik kamusal bir edim, demokrasi ise bunu öğrenme sürecidir.

Psikolojinin önemli isimlerinden Alfred Adler'in kişilik kuramı, demokrat kişiliğin psikolojik temellerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Özellikle “yararlı tip” demokrat kişilik imgesine iyi bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Alfred Adler, Demokrasi, Demokrat Kişilik, Yararlı tip.

* Öğr. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F, Kamu Yönetimi Bölümü

Abstract

The Importance Of Alfred Adler's Personality Theory In Terms Of Democratic Thought

The purpose of this study is to discuss the importance of Alfred Adler on democratic thinking.

In general, the democracy debate, carried on the question of how we can build a better democracy. For this, on the one hand stated that the various theories of democracy (pluralist, participative, presentative, liberal, radical etc.), on the other hand, the social, political, economic, cultural conditions of democracy is defined. With the emergence of the discipline of political psychology, psychological foundations of democracy have been included in the discussion. In this context, the idea that the improvement of democracy largely due to the democratic personality came to the fore. For the democratic people, policy, aimed at developing a public act of the individual and society, democracy is a process of learning it.

Key figure of Alfred Adler's personality theory of psychology is an important source of for understanding the psychological foundations of democratic personality. Especially, the "socially useful type" is a good example of the image of democratic personality.

Key Words: *Alfred Adler, Democracy, Democratic Personality, Socially useful type.*

Giriş

Psikoloji disiplini içerisinde kişilik kuramları başlığı altında zikredilen önemli figürlerden biri de Alfred Adler'dir. Kişilik gelişimini, toplumsal yaşamla ilişki ve etkileşim sürecinin bir sonucu olarak değerlendiren Adler'in bu düşüncesi, onu çağdaşlarından ayıran en önemli noktadır.

Adler'i ayıran bir diğer önemli nokta da kişiliği toplumsal ilişkiler sisteminin sadece bir sonucu olarak görmeyip, aynı zamanda ona diğer bireylerle birlikte kendi gelişimini sağlayacak bir toplum yapısını inşa etme sorumluluğu vermesidir.

Bireyin toplumsal yaşamla ilişkisini sağlıklı bir kişiliğin ortaya çıkmasında bir tür terapi olarak gören Adler'in bu düşüncesi, politikayı bireyin katılımıyla birlikte kamusal yaşamın oluşturulmasında etkin bir araç olarak gören demokrasi teorisi açısından da değere sahiptir. Demokrat kişiliği ve demokratik toplumu, Adler'in düşüncesi çerçevesinde tedavi edici, sağlıklı yapılar olarak değerlendirmek mümkündür.

Ne var ki Adler'e yönelik ilgi onun psikolog kimliği ile sınırlı kaldığından, demokrasinin psikolojik temelleri çerçevesinde demokratik kişiliğin tahayyülüne yönelik tespitleri gözden uzak kalmıştır. Özellikle

İNİNDE bulunduğumuz zaman diliminde demokrasiye dair tartışmaların demokrat kişilik üzerinde odaklanması, Adler'in dışuncelerini bu kişiliğin psikolojisi çerçevesinde önemli kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel ilgisi bir kişilik kuramcısı olan Adler'in demokrasi dışuncesi aısından önemini, onun tipolojilerinden biri olan "yararlı tip" çerçevesinde iredemektir. Bunun için öncelikle kişiliğin politika ve demokrasi içerisindeki yeri ardından Adler'in kişilik kuramı alınacaktır. Üçüncü bölümde ise "yararlı tip" ekseninde, Adler'in demokrasi dışuncesine etkisi tartışılacaktır.

Kişilik, Politika ve Demokrasi

Kişilik bireyi başkalarından ayıran ve onu özgün kılan davranış ve dışunceler bütünüdür. Kişiliğe ilave edilebilecek, onu bütünlleyen kavramlar ise karakter ve mizaçtır. Kişilikle çoğu zaman özdeşleştirilen karakter, bireydeki duygu ve dışunceler toplamını ifade etmesinin yanı sıra toplum tarafından ahlaken kabul görmüş değer ve davranış biçimlerini içerisine alır. Mizaç ise bireyin duygusal tepkilerinin bütünüdür.

Kişiliğin politika ile kesiştiği noktayı anlatan kavram politik kişiliktir. Politik kişiliğin şekillenmesinde bireyin psikolojik özellik ve süreçlerinin yanı sıra içinde yaşadığı toplumun taşıdığı politik değerler de etkilidir, zira birey yaşadığı toplumun değerlerini öğrenerek politik anlamda toplumsallaşmakta ve böylelikle politik kişiliğini inşa etmektedir.(Laswell, 2009; 35) Oy verme, kanaat belirtme ya da liderlik etme biçiminde ortaya çıkabilecek politik davranış bireyin bilişsel yetenek ve gelişiminin bir sonucu olabildiği gibi aynı zamanda kişilik özellikleri çerçevesinde içinde bulunduğu politik sistemi ve genel olarak dünyayı yorumlamasının da bir sonucudur.

Yirminci yüzyılda psikolojinin münhasıran bir bilim olarak ortaya çıkması ve bu çerçevede gerek metodolojik ve gerekse kuramsal olarak sağlanan gelişme, kişiliğe ilişkin bilgi birikimini önemli ölçüde arttırmıştır. S. Freud, C. G. Jung ve A. Adler gibi psikolojide ekol olmuş isimlerin ortaya koyduğu kişilik kuramları ile gözlenebilir davranış ve eylem biçimlerine yönelik davranışçı kuram sayesinde ortaya konan deneysel sonuçlar söz konusu bilgi artışının önemli sebepleridir.

Psikolojide davranışların kökenine yönelik elde edilen bilgi birikiminin politik davranışın kökenlerine yöneltilmesi ise uzun bir zamanı almamıştır. Bireyin iç dünyasına ilişkin psikolojik bilginin özellikle davranışçı yaklaşım üzerinden politik bilimi etkilemesi, iki dünya savaşı arasında otoriter rejimlerin yükselişi ve savaş sonunda özellikle Amerika merkezli olmak üzere istikrarlı ve demokratik bir toplumun oluşturulmasına yönelik arayışlar ayrı bir bilim dalı olarak politik psikolojinin doğmasına sebep olmuştur (Deutsch and Kinnvall, 2002;15).

Bireyin gözlenebilir davranışlarını konu edinen davranışçı yaklaşım politikada da davranışların sebep-sonuç açısından incelenebileceğine dair güveni arttırmıştır. Bu doğrultuda politik bilimde inceleme alanı kurumlardan (devlet) bireye, bireyin somut, gözlenebilir politik davranışlarına doğru değişmiştir. Bundan sonra politik bilim, sadece kurumlar arası ilişkileri inceleyen bir devlet bilimi değil, aynı zamanda onlara hayat veren bireylerin gözlenebilir politik sonuç doğuran eylem ve kanaatlerini bilimsel araştırma teknikleriyle inceleyen ve teoriler çerçevesinde nesnel açıklamalar yapan bir bilim haline gelmiştir. Felsefe, tarih ve hukukla işbirliği içerisinde devlet ve toplum düzenleriyle politik kurumlar arası ilişkileri ön plana alan politik bilimin aksine yeni politik bilim iktidar, otorite, güç gibi politığın görünmeyen yanlarını diğer bir ifadeyle kurumların gizlediği alanları konu edinmiştir. Hiç kuşkusuz gözleme dayalı araştırma yöntem ve tekniklerine dayanan politik bilimin en önemli yardımcısı psikoloji ve ardından antropoloji olmuştur.

Politikaya birey odaklı bakışı diğer bir ifadeyle politik psikolojik değerlendirmeyi adeta zorunlu kılan bir başka gelişme de özellikle ikinci dünya savaşının önemli bir sebebi olan otoriter rejimlerin yükselişi ve bunun bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı tahribattır (Ward, 2002; 76). Nitekim T. Adorno politik psikoloji için kült sayılabilecek “Otoriteriyen Kişilik” adlı çalışmasıyla bu duruma dikkat çeken önemli düşünürlerden birisidir.

Savaş sonrası dönemde demokrasi, otoritaryanizmin yarattığı travmaya karşı bir toplum modeli hatta bir yaşam tarzı olarak öne çıkmıştır. Özellikle Amerika’da politik bilim demokratik bir toplumu inşa etme ve bu yönde yurttaş yetiştirme misyonunu yüklenmiştir. Bu doğrultuda demokrasinin istikrarlı bir toplum ve politik sistem olarak varlığının yasal-kurumsal yapılardan öte kurumlara hayat verecek demokrat kişiliğe bağlı olduğu fikri genel bir kanı haline gelmiştir. Demokrat kişiliğin genetik bir özellikten çok demokratik toplumsal değerlerin öğrenilmesiyle ilgili olduğu tespiti çerçevesinde, kişiliğin seçmen tercihlerine ve oy verme davranışına etkileri, benimsenen ideolojiye ve liderliğe etkileri gibi konuların yanı sıra, demokratik bir toplumda politikaya ve otoriteye yönelik algı gibi konular politik psikolojide başlıca inceleme alanları olmuştur (Ward, 2002; 64).

Politik bilimin dilsel ve metodolojik olarak bilimselleşmesi, psikoloji içerisinde gelişen bilgi birikiminin kişilik ve politika ilişkisine aktarımını kolaylaştırmış ve buradan ayrı bir bilim dalı olarak politik psikoloji doğmuştur. Yirminci yüzyılın başında C. Merriam¹, G. Wallas² gibi

¹ Charles Merriam, *American Political Ideas, 1865-1917*, Macmillan, New York, 1923. ve *Primary Elections: a study of the history and tendencies of primary election legislations*, The University of Chicago Press, Chicago, 1908.

isimler davranışçılığı yani sistematik gözlem ve çözümleme yöntemlerini politikkbilime dahil ederek dönüşümü başlatan ilk isimler olarak dikkat çekerken, 1950'lerden itibaren D. Easton³, H. D. Lasswell⁴ G. Catlin⁵, A. Campbell⁶ ve R. E. Lane⁷ gibi isimler politik bilimle psikoloji arasındaki bütünleşmenin ve böylece politik psikolojinin bağımsız bir disiplin olarak doğuşunun sembolleri olmuştur.

Psikoloji disiplini içerisinde kişilik, bireylerin kendilerine has psikolojik özellik ve süreçlerinin davranışlarına, tercihlerine ve düşüncelerine etkisi çerçevesinde konu olurken, daha genç bir bilim dalı olan politik psikolojide politik eylem ve tutuma etkisi çerçevesinde konu olmuştur.⁸ Politik davranış, seçimlerde bir politik tercihin beyan edilmesi şeklinde olabileceği gibi bir politik aktör olarak karar verme biçiminde de olabilecektir. Her durumda kişiliğin benimsenen politik eylem ve düşünceye etkisi politik psikolojinin temel konusudur.

Politik psikolojiyi özgün bir disiplin yapan yanı ise politikayla kişilik arasındaki ilişkiyi karşılıklı bir ilişki olarak görmesidir. Buna göre kişiliğimiz politik davranışlarımızı etkilediği gibi politik alanda olup bitenler de kişiliğimizi etkileyebilmekte ve dolayısıyla şekillendirebilmektedir. Kişi bir yurttaş, bir karar verici veya bir protestocu olarak politik davranışta bulunurken dünyaya yönelik algıları, inançları, değer yargıları ve bulunduğu konum gereği çıkarları sonuca etki edecek ve böylece kişilik politik yapının sürdürülmesine veya değişmesine etki edebilecektir. Politik devrimleri bu ilişki çerçevesinde okumak mümkündür. Öte yandan aynı şekilde bireyin

² Graham Wallas, *Human Nature In Politics*, F. S. Crofts, New York, 1921.

³ David Easton, *A Systems Analysis Of Political Life*, Wiley, Michigan, 1965.

⁴ Harold D. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, University of Chicago Press, London, 1986. ve *Power and Personality*, W. W. Norton & Company, New Jersey, 1948.

⁵ George E. G. Catlin, "The Function of Political Science", *The Western Political Quarterly*, Vol IX, No 4, December, 1956. ve *Political Theory: What Is It?*, *Political Science Quarterly*, Vol. LXXII, No. 1, March 1957.

⁶ Angus Campbell, *The American Voter*, The University of Chicago Press, Chicago, 1960.

⁷ Robert Edwards Lane, *Political Ideology: Why The American Common Man believes what he does*, Free Press, New York, 1967.

⁸ Bu alanda kişilik ve benimsenen politik ideoloji arasındaki bağı ele alan temel çalışmalar şöyle sıralanabilir: T. W. Adorno, Else Frenkel-Brunswick, Daniel I. Levinson, and R. Nevit Sanford, *The Authoritarian Personality*, Harper, New York 1950. Hans J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, Routledge, London, 1954, Eric Hoffer, *The True Believer* Mentor, New York, 1958. Robert E. Lane, *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does*, New York, The Free Press, 1962. Milton Rokeach, *The Open and Closed Mind*, Basic Boks, New York, 1960, M. Brewster Smith, Jerome S. Bruner, and Robert White, *Opinions and Personality*, Wiley, New York, 1956. Samuel A. Stouffer, *Communism, Conformity and Civil Liberties*, Garden City, New York Doubleday, 1955.

İNİNDE YAŞADIĞI TOPLUMUN POLİTİK KÜLTÜRÜNÜN, SİSTEMİN, KURUMLARIN, ULUSLAR ARASI SİSTEMİN VE PARTİLERİN ETKİSİ ALTINDA KALMASI DA SÖZ KONUSUDUR.

Politik bilim incelemelerinde karakterin politikaya etkisi üzerinde sosyolojik ve demografik değişkenlere oranla daha fazla durulmaktadır. Bireyin psikolojik süreçlerine ilişkin bilgi düzeyinin artışı ve bireyin ve toplumun küreselleşme sürecinde temel aktör haline gelmesi söz konusu ilginin önemli sebepleridir. Politikanın son tahlilde bireyin kişiliğinde temellenen bir olgu olduğu ve demokratik bir sistemin, ister yönetici ister seçmen olsun, bireyin demokratik yönelimine bağlı olduğu genel kabul gören tespitlerdir.

Kişilik ile politika ve politik sistem arasında kurulan bağ yeni değildir. Antik Yunan'dan günümüze düşünce tarihi konuya ilişkin çeşitli örneklerle doludur. İnsanın mutluluğunu felsefelerinin merkezi yapan Platon ve Aristo insanın karakter özellikleriyle politik rejimler arasında doğrudan bağ kurmuş, Machiavelli iktidarın kişilikte temellenen özelliklerini ortaya koymuş, Hobbes kişiliğe yönelik kabulleriyle politik iktidarın ve hatta politik sistemin niteliklerini belirlemiştir. Ondokuzuncu yüzyılda ise Alexis De Tocqueville Amerika'da Demokrasi adlı klasik eserinde Amerika'lıların oldukça zor olan şeyi, yani eşitlikle özgür kalmak arasındaki dengeyi bulmada eşine az rastlanır bir iş yaptıklarını belirtir ve bu çerçevede benzer yasal-kurumsal alt yapılar olmasına rağmen Fransa'da neden Amerika'daki gibi bir demokratik yapının oluşmadığını merak eder. Ona göre "Anglo-Amerikalılar üstesinden gelinmesi oldukça zor olan bu durumu ilk ortaya koyanlardı ve mutlak iktidarın hakimiyetinden kaçabildikleri için yeterince mutluydular. Onlar kendi özgün koşulları, geldikleri kökenleri, zekaları ve özellikle ahlaki duyguları gibi ayırt edici özellikleriyle insanların hakimiyetini kurabilmiş ve sürdürebilmişlerdir" (Tocqueville, 1932; s. 50). Tocqueville demokrasiyi Amerikalıların kendi kişilik özellikleriyle adeta var ettiğini söylemiştir.

Modern politika daha fazla kişiselleşmiş bir politikadır. Bu nedenle hem liderlerin hem de takipçilerinin politik eylem ve davranışları kişiliğin belirlediği epistemolojik bağlamdan bağımsız ele alınamaz. Kişilik bireyin davranışsal eğilimlerinin yanı sıra onun bir kolektiviteye ait yada kendi amaçlarına yönelmesine rehberlik eden, farklı ortamlarda davranışsal tutarlılık göstermesini sağlayan ve nihayetinde kimliğini ifşa eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Politikbilim literatüründe kişiliğe yönelik değerlendirmenin farklı iki boyut içerdiği söylenebilir. Bir boyutuyla kişilik kendi hayat tecrübesi üzerine düşünen ve bu doğrultuda kendi ölçüt ve amaçlarını öne alarak çevresiyle uyumlu bir ilişki içinde olabilen bir tür oto kontrol sistemidir. Bir diğer boyutuyla kişilik, kişileri ayırdetmemize olanak veren ve bireysel eylem ve amaçları dikkate alarak tahminler yapmamızı sağlayan davranışsal eğilimlerimizin ve mutad davranışlarımızın mimarıdır.

Günümüzde politikanın kişiselleşmesi bir olgu olarak en açık biçimiyle düzenlenen seçim kampanyalarında politikacıların kendi kişilik özelliklerini seçmenlere açması sürecinde gerçekleşmektedir. Ne var ki kişiliğin politikaya etkisi bununla yani politikacının kişiliğinin seçmen tercihlerini etkilemesiyle sınırlı değildir. Kişiliğin politikaya etkisi belki de daha çok seçmen ve politikacıların ideolojik yönelimlerini belirlemede ve karar verme süreçlerinde gözlenmektedir.

Kişiliğin politika üzerindeki etkisini konu alan ilk çalışmalar genelde lider ve yakın takipçilerinin kişilik özellikleri üzerinde durmuştur.⁹ Özellikle İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında klinik akıl yürütme ve otoriteryen kişilik üzerine yapılan çalışmalar öne çıkmıştır.¹⁰ Klinik çalışmalar öncelikle liderlerin kişiliğini incelemekte ve daha çok psikolojik biyografi niteliğinde olan çalışmalardı. Bu tür çalışmalara ilgi azaldıkça araştırmacılar daha komplike konulara yönelmiş, bu çerçevede durum çalışmaları ve tarihsel analizler yapılmıştır.¹¹ Kişiliğe psikodinamik yaklaşımın ciddi biçimde eleştirilmesinden sonra, politik davranışa yönelik süreklilik gösteren davranış örüntülerini tespit etmeye yönelen ve bu doğrultuda bireysel farkları ortaya koymaya çalışan bir tarz doğmuştur. Politik davranışla çeşitli kişilik yapıları arasındaki ilişkiyi teorik düzeyde ele alan çalışmaların üzerinde durdukları konular karakter, sosyal davranış, motifler ve değerler olmuştur.¹² Bunların dışında kişilikle politika arasındaki bağı genetik faktörler çerçevesinde belirlemeyi amaçlayan çalışmalar da mevcuttur.¹³

Politikanın en nihayetinde iktidar ilişkileri anlamına geldiği ve bu ilişkinin demokrasilerde de temsil ve hukuk üzerinden dolayım kazanmış

⁹ Bu konuda Brewster-Smith 1968, Eysenck 1954, Knutson 1973, Greenstein 1975 ve McGuire 1993 yıllarında yaptıkları çalışmalar önemlidir.

¹⁰ T. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson and Sanford 1950 ve Harol D. Lasswell'in 1930, ve 1948 yıllarında yaptığı çalışmalar önemlidir.

¹¹ Barber 1965, Cocks 1986, Erikson 1969, George and George 1956, Glad 1973 ve Hermann'ın 1977 yılında yaptıkları çalışmalar dikkat çekicidir.

¹² Eysenck'in 1954'te Katı zihnililer ve yumuşak zihnililer, McClosky'nin 1958'te muhafazakarlık, Seeman'ın 1959'da yabancılaşma, Rokeach'in 1960'ta dogmatizm ve Browning and Jacob'un 1964'te iktidar üzerine yaptıkları çalışmalar belli başlı çalışmalardır.

¹³ Genetik özelliklerin sadece politik ideolojiler üzerinde değil aynı zamanda toplumsal eğilimler ve kişilik özellikleri üzerinde de belirleyici olduğunu ileri süren önemli çalışmalar şunlardır: J. R. Alford, C. L. Funk, and J. R. Hibbing, "Are Political Orientations Genetically Transmitted?", American Political Science Review 99, 2005, s. 153–67. T. J. Bouchard, J. C. Jr and Lohelin, "Genes, Personality, And Evolution", Behaviour Genetics 31, 2001, s.23–73. P. K. Hastemi, S. E. Medland, K. I. Morley, A. Heath, and N. C. Martin, "The Genetics Of Voting: An Australian Twin Study", Behavior Genetics, 37, 2007, s. 435–48.

olarak sürdüğü göz önüne alındığında, demokrasilerin en önemli sorununun örtük de olsa her zaman demokratik politika sorunu olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu nedenle demokrasinin bir sistem olarak, toplum için değişen zaman ve koşullarda demokratik çıktılar üretmesi ister seçmen isterse de lider düzeyinde olsun son tahlilde politikayı demokratik tarzda yorumlayan “demokrat kişiliğe” bağlıdır. Nitekim yirminci yüzyılda gerek lider düzeyinde karar verme gerekse de kitlesel düzeyde politik katılımı talep etme biçiminde demokratik sonuçlar doğuran pek çok gelişme bunun adeta kanıtı gibidir. Eski Sovyetler Birliği’nde demokratikleşmenin liderle başlaması, Doğu Avrupa rejimlerinin demokrasi özlemiyle politikayı talep eden kitleler tarafından sona erdirilmesi, 11 Eylül öncesi ve sonrası Amerikan politikalarının başkanların dünya algısına göre değişebilmesi ve hatta Türkiye’de politik partilerin liderlerine göre politika anlayışlarını değiştirebilmesi demokrasi için psikolojinin ve dolayısıyla kişiliğin çok önemli olduğunu gösteren örneklerden bazılarıdır.

Daha önce de belirtildiği üzere kişilik ve demokrasi ilişkisi politik psikoloji gibi spesifik bir alanın doğuşuna sebep olan bir olgudur. Demokrasinin psikolojik temellerine, özellikle demokrat kişiliğe yönelik ilgi Amerikan politik biliminde demokratik sisteme yurttaş yetiştirme programları şeklinde somutlaşmıştır. Kişiliğin politik katılıma, politik toplumsallaşmaya, politik yabancılaşmaya, oy verme davranışına ve liderliğe etkileri incelenen temel konular olmuştur.

Kişiliğe yönelik elde edilen son bilgiler onun kendi kendisini düzenleyen önel bir sistem olarak işlev gördüğünü göstermiştir. Deneysel pek çok araştırmanın sonucu; insanların amaçlı eylemde bulunan failer olduğunu, hayatlarına rehber edindikleri amaç ve standartlara uygun davrandıklarını, kendi kimliklerini korumak ve öznelliklerini ortaya koymak için önemli olan değer ve alışkanlıklarında belli bir istikrar sergilediklerini göstermektedir. İnsanlar kimliklerini yaptıklarından ve yaşamda elde etmek istediklerinden türetmektedir. Bu doğrultuda modern demokrasilerde bireyler oy kullanırken kendi oylarının tek başına seçim sonucu üzerinde fazla bir belirleyiciliğinin olmayacağını bilmekte, ne var ki bu şekilde kendi bireyselliklerini açıklamakta, görüşlerinin eşit bir değere sahip olduğunu belirtmekte, bir grup veya topluluğa aidiyetlerini bir kez daha teyit etmekte, ortak eylemlerine duydukları güveni bir nevi açıklamaktadırlar (Nozick, 2001; 337).

Özgür bireyler özgür olmaları için zorlanamayacağından demokratik düşünce her zaman anti-demokratik bir risk taşır. Buna göre bir demokraside cevaplanması gereken temel sorular şunlardır: neden bazı yurttaşlar demokratik değerleri kabul ederken diğerleri kabul etmemektedir? Ve neden bazıları demokratik politika içerisinde katılmayı seçerken, oldukça az sayılabilecek bir kısım lider olmak istemektedir? Bu temel soruların

ardından yine bunlar kadar önemli başka sorular da mevcuttur. Örneğin politik inanç ve davranışlar üzerinde kişilik faktörleri ne kadar güçlü bir etkiye sahiptir? Kişilik demokratik politikayı benimsemeye nasıl etki etmektedir? Temel kişisel faktörler politik aktörlerin politik düşüncelerinde etkili olduğu kadar sıradan yurttaşların üzerinde de etkili olabilmekte midir? İnsanlar kişisel yetersizlik duygularının üstesinden gelmek üzere politik güç ve prestij elde etmek isteyebilirler mi? Temel psikolojik eğilimler nasıl politik inançlara dönüşmektedir? Bu sorulara verilen cevaplar demokratik teori ve politikaya dair algımız hakkında ne söylemek durumundadır?

Sorular çerçevesinde ilk açıklığa kavuşturulması gereken nokta kişilik ile demokratik değerlere bağlılık arasındaki ilişkidir. Konuya ilişkin araştırmalarda genel olarak çeşitli kişilik özelliklerinin tanımlanması yoluna gidilmiştir. Elbette ki kişilik özellikleri bireylerin demokratik normları desteklemesini etkilemekte ve bu yüzden demokratik kişiliğin psikolojik profilini çizmektedir.¹⁴

Literatürde genel olarak demokratik değerlere bağlılıktan alıkoyan ya da otoritaryanizme yönelten psikolojik özellikler belirsizliğe karşı hoşgörüsüzlük, düşük öz saygı ve kin gütme şeklinde sıralanır (Laswell, 2009; 148-152). Buradan da anlaşılacağı üzere kişilik ve demokrasiye bağlılık arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ancak burada önemli olan söz konusu ilişkinin nasıl gerçekleştiğidir.

Buna yönelik iki teoriden söz edilebilir. Motivasyonel teoriye göre bireyin demokrasiye yönelişi psikolojik dünyasında olup bitenle ilişkilidir. Örneğin kişi otoriteryense bu, geçirdiği bir travmadan, üstünlük duygusundan ya da eksiklik duygusundan kaynaklanmaktadır. Sosyal öğrenme teorisine göre ise kişilik ve demokratik değerlere bağlılık ilişkisi, kişilik faktörlerinin bireyin sosyal öğrenme kapasitesine etkisi ve bunların kişisel ihtiyaç ve motiflerin tatmin edilmesine etkisiyle birlikte değerlendirilmelidir.

Motivasyonel yaklaşıma göre kişilik, belirli politik eylem ve eğilimlerde karşılığını bulacak belirli ihtiyaç ve duyguları harekete geçirmektedir. Sosyal öğrenme yaklaşımı ise kişilik-inanç ilişkisini kişiliğin politik değerlerin öğrenilmesine olanak veren temel özellikler açısından değerlendirir. Örneğin otoriteryen kişilik sahibi olması kişiyi antidemokratik yapmışsa, bu ilk yaklaşıma göre psikolojik tedaviyle giderilebilir ve kişi demokratikleşebilir. İkincisi ise otoriteryenin demokratikleşmeyi tedavi

¹⁴ Bkz. Harold D. Lasswell, *Political Writings of Harold D. Lasswell*, Free Press, Glencoe III, 1951, s. 465-525. ve Robert Lane, *Political Ideology*, Free Press, New York, 1962, s. 400-413.

olarak değil öğrenerek gerçekleştirebileceği inancındadır. Eğitim ikincisi için sağaltıcı bir işleve sahiptir.

Anlaşılabacağı üzere ikinci teoride kişilikle demokratik değerlere bağlılık motivasyondan ziyade bir öğrenme meselesidir. Buna göre tersi durumda söz konusu olabilir. Demokrat bir kişilik demokratik olmayan bir kültürde demokratik olmayan değerleri benimseyebilecektir. İyi bir insan kötü bir toplumda kötü bir yurttaşa dönüşebilecektir. Hatta bu sonucu öğrenme süreciyle birlikte motivasyonel etkenler de hazırlayabilecektir.

Harold D. Lasswell her iki yaklaşım çerçevesinde demokratik karakteri analiz eden önemli politik bilimcilerden biridir. Demokratik karakteri demokratik toplumla karşılıklı ilişkisi açısından ele alan Lasswell'e göre demokratik toplum insanın saygınlığının teori ve pratikte gerçekleştiği toplumdur (Lasswell, 1951; s. 465-525). Bu toplumu karakterize eden şey değerlerin paylaşımı ve şekillenmesinin dar değil geniş kapsamlı bir katılımı gerçekleşmesidir.” (Lasswell, 1951; s. 475-476).

Karakter insanın demokratik topluma yönelmesini etkilemektedir. Lasswell'e göre demokratik karakter bir öz sistem yani kendiliğinden işleyen bir sistemdir ve dört özelliği vardır. İlki kapalı değil açık bir egosu olmasıdır. (Lasswell, 1951; s. 495). Bu, diğer insanlarla gerçek ilişkiler kurmak ve onları buna davet etmek konusunda özel bir yeterliliği olan insanı anlatır. Lasswell'in kelimeleriyle ifade etmek gerekirse; “diğer insanlara karşı demokratik tavır, soğuk değil sıcak, daraltıcı ve dışlayıcı değil genişlemeci ve kapsayıcıdır. Aristo'nun belirttiği gibi insanlıktan yabancılaşmamış bir arkadaşlık yeteneğini ifade eder.” (Lasswell, 1951; s. 495).

İkincisi demokratik karakter, birkaç değil pek çok değeri birleştirir ve istifleme yerine paylaşmaya isteklidir (Lasswell, 1951; s. 494). İnsanın enerjisini sadece bir değere yöneltmesi, mesela iktidar veya saygı gibi, diğerlerine olan bağlılıklarını tehlikeye atmasına yol açabilir. Birey benmerkezci ve baskıcı bir tipe dönüşebilir. Diğer insanları kendi çıkarları için birer araç olarak görebilir. Kendi ihtiyaçları diğerlerinin ihtiyaçlarını gölgede bırakabilir. Sonuç olarak birey başkalarının arzu ve korkularını görme konusunda başarısız olabilir ya da onları kendi mutluluğu için birer tehdit olarak görebilir.

Üçüncüsü demokratik karakter kendi arkadaşlarına karşı kesin, belirli bir tavır içerisindedir. Onların en nihayetinde yetenekli ve iyi niyetli olduklarına inanır. Diğerleri aksine davranmadıkları müddetçe, onun için güvenmeye değerdir. Temelde insanların dürüst ve arkadaş canlısı olduklarına inanır. Kısacası, arkadaşlarına karşı son tahlilde endişeli ve korkulu değil pozitif ve iyimserdir.

Dördüncüsü demokratik karakterin psikolojik olarak tam bir bütünlük içerisinde olmasıdır. Psikolojik bütünlük Lasswell'in kullandığı

şekliyle bireyin bilinçdışı enerjisini kişiliğinin diğer unsurlarıyla, örneğin süperegoyla, uyumlu olmasını ve yine bireyin göreceli olarak kaygıdan uzak olmasını ifade eder. Bu, demokratik karakterin önemli bir boyutudur, zira bu özelliğın olmayışı diğer özelliklerin varolmasına karşın bireyin demokratik inancından sapmasına sebep olabilecektir. Lasswell'in belirttiğı bu nokta, demokrasi açısından şizofren bir karakterle de karşılaşabileceğimizin altını çizer. Örneğın bireyin belirli bir konuya yönelik düşünceleri demokratik değerlerden beslenebilmekte ancak gerçekte birey demokrasiye tam anlamıyla inanmamaktadır.

Birbirine bağımlı olan bu özellikler demokratik karakterin bütünlüğünü oluşturur. Buna göre demokratik karakterin geliştirilmesinde başarısız olunması, düşük değerli benliğın belirleyici olduğı bireyler arası ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır (Lasswell, 1951; s. 521). Özsaygısı düşük olan kişi diğerlerini daha az düşünecek, dolayısıyla daha düşük bir kamusal hassasiyete sahip olacaktır. Bu ise bireyin diğer bireylerle güvene dayalı daha aktif bir ilişki biçimi geliştirmesinin önünde önemli bir engel teşkil eder. Başkalarına güvenemeyen onlardan korkacak ve her an kendisine zarar verilecek miş endişesiyle iç içe olacaktır. Demokrasi için ciddi sorun taşıyan bu insan tipini Lasswell "sosyal ve psikolojik olarak rahatsız edici derecede kötü uyarlanmış" (Lasswell, 1962; s. 161-164) tip olarak tanımlar. Demokratik karakter hem kendisine hem de başkalarına saygı duyulduğı yerde gelişebilecektir (Lasswell, 1962; s.162).

Lasswell'den başka demokratik kişilik üzerine düşünen bir diğer önemli isim Alex Inkeles'dir. Ona göre demokratik kişilik, kendi değerine ve başkalarının değerine güvenen, onları eşit kabul eden, onların son tahlilde iyi niyetli ve rasyonel olduklarına inanan, başkalarını yönetmeye ihtiyaç duymayan ve aynı şekilde onların yönetimi altına girmeyen gönül alma, uzlaşma ve değışim konuklarında istekli bireydir (Inkeles, 1997; s. 242). Demokrat kişilik, esnek, belirsizliğe ve farklılıklara karşı hoşgörölü, kaygıdan nispeten uzak, açık zihinli, içgüdülerini kabul eden ve kontrol edebilen, kendisini ve başkalarını oldukları gibi kabul eden, psikolojik ve sosyal olarak bütünlüklü bir kişiliğe sahip, saldırgan davranmayan, baskıcı olmayan, aşırı kuşkucu olmayan veya yabancılaşmamış bir kişilik olarak açıklanabilir.

Demokrat kişiliğı tanımlayanlardan biri de Robert Lane'dir. Lane demokrat insanın patolojisini üç bölüme ayırır. İlki öncelikle kendini düşünen tipler, ikincisi öncelikle kendisiyle başkaları arasında bağı kuranlar, üçüncüsü de öncelikle benlikle toplum arasında bağı kuranlardır (Lane, 1962; s. 400-412). Lane her bir kategorinin altına bireyin demokrat olmasını engelleyen inançlarını, ihtiyaçlarını ve davranış örüntülerini sıralar. Bu yüzden sosyal ve kültürel patolojilerin yaşandığı toplumda yabancılaşma, kötümserlik, aşırı gelenekçilik, tek boyutlu inanç sistemleri ve dünyanın

adeta karmaşık bir orman olduğu şeklinde yaygın bir kanaatin derinlerde oluşması, kişisel ve sosyal anlamda kimlik kaybı, kendine yabancılaşma, oto-kontrolün yitirilmesi, irrasyonellik ve kendi kendini analiz etme ve kavramaktan duyulan nefret kaçınılmazdır (Lane, 1962; s. 410). Lane sözkonusu patolojiler sonucu ortaya çıkak insan tipini “yoksullaşmış benlik” (Lane, 1962; s. 409) şeklinde kavramlaştırır.

Demokratik kişiliğin tam zıttı olarak düşünebileceğimiz bu kişiliği oluşturan unsurlar ise düşük düzeyli barışıklık, öz saygı ve egodur. Burada kişinin kendisiyle barışık olması bilindiği ve toplum üyeliği ile çatışma içerisinde olmamasını ifade eder (Lane, 1962; s. 410). Kişinin kendisine saygısının düşük olması da demokrat olmayan kişilikte görülen patolojiyi hatırlatmaktadır. Kendisini değerli görmeyen biri için dünyada değerden yoksun olacaktır. Bu kişilik başkalarını zayıf ve yetersiz gördüğü için onlara güvenmeyecektir. Kötümserliğe meyilli bu kişilik kendi değerlerine yönelik bir kafa karışıklığı yaşadığından anomiye her zaman yatkındır. Yoksullaşmış kişiliğin bir diğer özelliği de güçlü bir egosunun olmamasıdır. Oto kontrolünü kaybeden bu tipin çevresi üzerinde de hakim olması mümkün değildir. Yoksullaşmış kişilik başkalarını ne anlayabilir ne de onların sorunlarının çözümü için etkin bir şekilde çalışabilir. Politik bakış açısı onun bu etkinsizliğini adeta ifşa eder. Kendi güdülerini tam anlamıyla kontrol edemediğinden her zaman kaos çıkacağını vurgular ve komplo teorilerine aşırı düşkündür. Her zaman bir kaygı ve irrasyonellik hali kişiliğine oturmuş dudumdadır. Lane’in ortaya koyduğu bu tip anlaşılacağı üzere kategorik olarak anti demokratik tipe örnektir.

Politik bilim içerisinde konuya yönelik önemli isimler olan Lasswell, Lane ve Inkeles’in düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere demokrat kişilik, demokrasilerin hem sonucu hem de sebebidir. Psikoloji kuramı açısından “normal birey” olarak kabul edilen demokrat kişilik, Alfred Adler’in düşünce sisteminde sağlıklı kişilik tipine örnektir.

Alfred Adler’in Kişilik Kuramı

Kendisi reddetmiş olsa da derinlik psikolojisinin S. Freud ve C. G. Jung’la birlikte üçüncü temel ismi olarak nitelenen Alfred Adler’in kuramsal yaklaşımı psikodinamik yaklaşım olarak bilinir. Bu yaklaşıma göre insan doğuştan sahip olduğu içgüdülerle davranışta bulunur, yaşam içerisinde karşılaştığı durumlara ilişkin duyduğu kaygıları yine sahip olduğu savunma mekanizmalarıyla gidermeye çalışır. Davranışların sebeplerinden ziyade bireyin davranış anındaki durumunu saptamaya ve anlamaya yönelik Adler’in psikolojisi, kullandığı psikoterapi yönteminin etkisiyle bireysel

psikoloji olarak da bilinir.¹⁵ Kişiliğin bir bütün olması, devamlı olması ve başarıya ulaşmaya endeksli olması bu kuramın temel öncülleridir.

Adler kişiliği ve davranışları toplumsal yaşamın getirdiği zorunlulukların bir sonucu olarak görür. Bu nedenle “ruhsal ilişkiler örgüsünden koparılıp alınmış bir tek ruhsal olaya dayanılarak insanı tanımak gibi bir işe kalkışılmaz.” (Adler, 2002: 197). Ona göre insan toplumda yaşarken, önce ben merkezli davranmakta ancak süreç içerisinde toplumun diğer üyelerini merkeze alan özgeci davranışlar gerçekleştirmektedir. Böylelikle insan ben merkezli yaşam tarzını toplum içerisinde yaşarken zamanla bırakmakta toplum merkezli bir yaşam tarzına doğru bir değişim ve gelişim göstermektedir. Kişiliğin gelişimi Adler’e göre insanın diğer insanlarla ve toplumla girdiği ilişki ve etkileşim sonucunda mümkündür.

Kişiliğin gelişiminde topluma verdiği önem Adler’in kuramını, cinsellik ve biyolojiye önem veren Freud’dan ayıran en önemli noktadır. Adler’in bir başka farklılığı da yoğun eleştirilere maruz kalmış olsa da oldukça basit, sokaktaki adamın dahi anlayacağı bir psikoloji kuramı inşa etme çabası içerisinde olmasıdır. İnfornel tartışma grupları olarak nitelenebilecek, içerisinde fizikçilerden din adamlarına öğretmenlere ve çeşitli toplumsal gruplara kadar farklı meslek gruplarının dahil olduğu Avrupa’dan Amerika’ya kadar uzanan yoğun konferanslar dizisi bu çabanın önemli göstergesidir. Ona göre “psikolojinin gerçek amacı her bir insan üzerinden insan doğasını anlamaktır.” (Bottome, 1957: 255). Freud insana karamsar bakarken Adler insana topluma uyum sağlayan bu çerçevede insanlığın idealleri için çaba gösteren, yaratıcılığını bu yönde kullanan bir varlık olarak umutlu ve olumlu bakar.

Toplum insan için bir eğitmen gibi işlev görür. Bu bakımdan Adler için insanın toplumsal ilişkiler dünyasına adım atması tüm yaşamına yayılacak olan bir öğrenim sürecine girmesi olarak da değerlendirilebilir. Her şeyi yaşayarak, deneyimleyerek öğrenen insanın kendisini toplumdan soyutladığı zaman kişilik gelişimi açısından sorun yaşayacağı açıktır. Adler’in formüle ettiği “bütünlüklü benlik” (unitary self) benimsediği “hayat tarzı” (style of life) ile toplumla normal ve pozitif yönde ilişkiler geliştiren,

¹⁵ Alfred Adler 1870’de Viyana’da doğmuş 1937’de konferans için yaptığı geziler sırasında İskoçya’da Aberdeen’de hayatını kaybetmiştir. Daha çok “aşağılık kompleksi” kavramıyla tanınan Adler’in tam da psikolojiye yönelik onu basitleştirme çabasıyla açıklanabilecek pek çok dile çevrilmiş ancak pahalı olmayan basit, yalın kitapları mevcuttur. Bireysel psikoloji okulu özellikle Orta Avrupa merkez olmak üzere uluslar arası alanda yaklaşık 34 birim tarafından temsil edilmektedir. Adler ayrıca iki ayda bir yayınlanan Bireysel Psikoloji adlı derginin 1935 yılında Almanya ve Amerika baskılarının editörlüğünü yapmıştır.

diğer bir ifadeyle “sosyal duygu”su (Social Interest) olan sağlıklı bireyi tanımlar. (Ansbacher, 1964: 6).

Toplumdan kopuk onun dışında bir izole insan varlığını incelemeyi ve onaylamayı reddeden Adler, insanın doğası itibarıyla topluma yöneldiğini düşünür. İnsan toplumla karşılaşmamaktadır, aksine sıkı sıkıya ona içkin bir vaziyettedir. (Ansbacher, 1964: 7). Genetik olarak topluma yönelen insanın kişiliğinin gelişim seviyesini, hem bu kalıtsal özelliği hem de içine dahil olduğu toplumsallaşma süreçlerinin yapısal özellikleri belirlemektedir. Bu nedenle toplumsal kurumların niteliği, kişiliği oluşturan kalıtsal özelliklerin işlenmesinde ve geliştirilmesinde oldukça önemlidir.

Adler bir yandan kişiliğin gelişiminde toplumsallaşma süreçlerinin önemine dikkat çekerken, diğer yandan onun kadar önemli bir başka kavramın, benliğin altını çizer. Bir anlamda Freud’un ego kavramına karşılık gelen benlik, egonun diğer alt sistemler arasında bir tür arabulucu yada dengeleyici işlevine karşılık bireyi belirli bir amaç doğrultusunda yaşamasını sağlayan ve buna yönelik kararların oluşmasını sağlayan işleviyle farklılaşır. Bu yönüyle Adler benlik için “yaratıcı benlik” kavramını da kullanır. Bireyin kendisine özgü, kendisini tatmin edecek yaşam tarzları inşa etmesini sağlayan yaratıcı benlik, Adler açısından tüm davranışların temelinde bilincimiz olduğunun açık kanıtıdır.¹⁶

Kısaca ifade etmek gerekirse Adler kişilik gelişimini iki temel kavramla açıklar; “hayat tarzı” (life style) ve “sosyal duygu” (social interest). Adler’e göre benliğimiz bizi tatmin eden bir yaşam tarzı inşa etmek üzere öncelikle doğal eğilimi gereği topluma yönelir. Toplumda bu yönde tatmin edici bir destek bulamazsa sahip olduğu özellik gereği yaşam tarzını kendisi inşa eder. Yaratıcı benlik her bireyin farklı kişilik özelliklerine sahip olması nedeniyle farklı bir potansiyel sergiler ve herkes yaşamı boyunca farklı yaşam tarzlarına sahip olur. Yaşam tarzı toplumsal bağlamda inşa edilir. Bu bakımdan Adler için toplumsallaşma süreçleri diğer bir ifadeyle toplumla girilen etkileşim ve iletişim oldukça önemlidir. Kişiliğin merkezinde bilinçli eylem ve tercihlerin olduğunu düşünen Adler, yaşam tarzının bireyin kendisini tanımasıyla yani olumlu ve olumsuz yönlerini

¹⁶ Hayat tarzı kavramıyla bireyin kendi bilişsel yönelimiyle kişiliğini inşa ettiğini ileri süren Adler’in bu yaklaşımı bireyin yaratıcı gücünü vurgulamasıyla kişilik teorisi içerisinde önemi daha sonra anlaşılacak bilincin önemini ortaya koymuştur. Tüm psikolojik süreçlerin bireyin hayat tarzının etkisi altında gerçekleştiğini düşünen Adler, sadece duyguların, eylemlerin ve motiflerin değil aynı zamanda bilişsel süreçlerin de bu etki altında olduğunu düşünür. Hatta duygu, eylem ve motifler bilişsel süreçlerin, bireysel idrak haritasının, bireyin dünyaya dair onu yorumlarken kullanmış olduğu resmin ve nihayet bireyin kendi hakkında ve dünya hakkında ki kanaatinin etkisindedir. Ayrıntılar için bkz. C. S. Hall and G. Lindzey, Theories of Personality, Wiley, New York, 1957.

görüp kendisini kontrol etmesi ve değiştirmesiyle oluşan bir gerçeklik olduğunu düşünür (Adler, 1964: 258).

Adler kişiliğin gelişimini belirleyen önemli faktörlerden birinin, geçmişe yönelik değerlendirmelerimizden ziyade geleceğe yönelik amaçlarımız olduğu kanısındadır. Amaçlarımız davranışlarımızı güdüleyen en önemli etkenlerdir. Amaçlarımız dünyayı yorumlama biçimimizi ve ona yönelik tepkilerimizi belirler. Kişisel tarihimizi yazdığımız amaçlar bu nedenle doğru yada yanlış olarak değil başarılı yada başarısız olarak değerlendirilebilir. Amaçlarımız bize yarar getiriyor ve kişiliğimizin gelişimini olumsuz yönde etkilemiyorsa, bu amaçlar çerçevesinde elde ettiğimiz sonuçlar ve kabul ettiğimiz değerler Adler'e göre doğru kabul edilecektir.

Amaçlar çerçevesinde edinilen doğrularla birlikte kişi hayatı algılamasını kolaylaştıracak bir imge oluşturur. Normal bir kişi sahip olduğu bu imge ile gerçek dünya arasında sürekli bir kontrol işlemi gerçekteştir. Bunun sonucunda imgesini korur yada değiştirmeye karar verebilir.

Adler'e göre yaşamda en temel amaç başkalarından “üstün olma” amacıdır. Doğuştan varolan bu duygu bizi harekete geçirir ve böylece kusursuz bir benlik sahibi olmaya çabalarız. Üstün olma arzusu kişilik gelişim süreçleri boyunca davranışlarımızın altında yatan ve yaşamımızı her dönemde belirleyen bir duygudur.

Adler'e göre üstün olma arzusunu tetikleyen duygu ise aşağılık duygusudur. Bireyin kendisini yetersiz hissetmesi ve bunu gidermeye yönelik çabasını anlatan aşağılık duygusu yaşamın her döneminde davranışlarımızı belirler (Adler, 2001;17). Bireyin kendisini gerçekteştirmesi ve olgunlaşması yaşamının her dönemde farklı şekillerde çıkan bu duygunun giderilmesine, yarattığı sıkıntıların sağaltılmasına bağlıdır. Adler, bu duygu ekseninde ortaya çıkan nevroz ve psikozların tedavisini bireyin yeniden toplum içerisine sağlıklı bir şekilde döndürülmesinde görür. Bireysel psikolojisinde insanın psikolojik dünyasını her zaman toplumla birlikte değerlendiren Adler için insan, yapısal olarak toplumsal bir varlıktır. Toplumsal ilişkiler ağına dahil olabilen yani toplumsala olan eğilimi artan birey aşağılık duygusunu ve yabancılaşma duygusunu geriletken, normalleşen bir kişiliğe sahip olacaktır (Mosak and Maniacci, 1999; 37).

Adler bireyde aşağılık duygusu veya üstün olma arzusu şeklinde görülen anomalilerin sağaltılacağı yerin toplum olduğunu ve bu nedenle insanın topluma karşı sorumlu olduğunu düşünür. Aşağılık duygusu yaşayan kişi iki şekilde davranır. İlki topluma küsme, içine kapanma ve hatta başkalarına şiddet uygulamayı içeren bir dizi davranışın ortaya çıkmasıdır. İkinci olarak bunların aksine kişi sorunlarıyla başa çıkma mücadelesi verecektir. Bu duyguyu ortadan kaldırmaya yönelik birey ya başkalarından

üstün gördüğü farklı yanlarını öne çıkarmaya çalışacak ya da kendisini dar bir çevreye hapsedip o çevre üzerinde mutlak bir hakimiyet kurmak isteyecektir (Mosak and Maniacci, 1999; 78-95). Adler bu duygunun okulların eğitim öğretim anlayışları tarafından da beslenebileceğini ileri sürer. Bu süreçte verilen cezalar, yaratıcılığın teşvik edilmemesi, alaycı bir ortam ve çocuğun her bakımdan adeta hacir altına alınması diğer bir deyişle inisiyatif tanınmaması aşağılık duygusunu üreten olgular olacaktır. İnsan davranışını anlamaya dönük etkinliğin aşağılık duygusunu telafi etme biçim ve süreçlerine dikkat kesilmesi gerektiğini düşünen Adler'e göre bu duygunun yarattığı "erkeksi itiraz" (masculine protest)¹⁷ gibi sapmalar ancak buna sebep olan duygulara ve toplumsal koşullara inilmesiyle tedavi edilebilir.

Adler olayların anlaşılabilmesi için onları bizzat yaşayanların o ana dair duygu düşünce ve tepkilerinin öğrenilmesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle olaylar büyük ölçüde olayı yaşayanların değerlendirdikleri kadarıyla öğrenilebilecektir. Her insan farklı bakış açılarına sahip olduğundan, öğrenme zorunlu olarak bu bakış açısına dahil olmak anlamına gelir. Adler için bu, davranışların sebebini araştırmaktan çok daha önemlidir. Davranışların belki de hiçbir zaman tam olarak bilinemeyecek sebepleriyle uğraşmaktansa, bireyin olay anındaki algı, beklenti ve duygularını öğrenmek hem mümkün hem de başlı başına önemlidir. Bu nedenle Adler'in kuramı açısından psikolojik bilgi gözleme ve sezgiye dayalı betimsel bir bilgi niteliğindedir.

Adler'e göre toplumsal yaşam içerisinde karşılaştığımız temel problemlere bağlı olarak geliştirdiğimiz hayat tarzları ve bu tarzlar ekseninde ortaya çıkan farklı kişilik tipleri vardır. Başkalarıyla sosyal ilişkiler, meslek ve duygusal ilişkiler alanlarında ortaya çıkan problemlere göre yöneten-baskın, alıcı, kaçınan ve topluma yararlı olmak üzere dört temel kişilik tipi vardır (Schultz and Schultz, 2002; 132).

Yöneten-baskın tip, başkaları üzerinde hakimiyet kurmak ister ve bunu saldırganlık boyutuna taşıyabilir. Bu tipin sosyal meselelere ilgisi oldukça düşüktür. Alıcı tip, etrafında kendilerini korumak için bir kabuk geliştiren hassas karakterdir. Hayat onlar için zordur ve bu nedenle kendilerini taşımaları için başkalarına güvenmek zorundadırlar. Başkalarına bağımlıdırlar. Fobiler, takıntılar, baskılar, genel anksiyete gibi nevrozlar

¹⁷ Erkeksi itiraz Adler'in geliştirdiği önemli kavramlardan biridir. Kavram toplumun yapısal özelliklerinin kadında yaratabileceği aşağılık duygusunu ve bu duyguya bağlı olarak geliştirebileceği davranış biçimlerini anlatır. Toplum örneğin erkeksi değerleri önemsiyorsa kadın bu değerleri reddedebilmekte, kendine güvenini kaydedebilmekte ya da kendini reddedip erkeksi davranışlar gösterebilmektedir. Bkz. Alfred Adler, Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme, Say Yayınları, İstanbul, 1983, s. 71-80.

yaşam tarzlarının ayrılmazlarıdır. Kaçınan tipler hayattan ve diğer insanlardan kaçarak. Yaşamları boyunca sorun çözmekten kaçınarak kendilerini başarılı görmek isteyen ya da başarılı saymak isteyen tiplerdir (Jarvis and Russel, 2002; 92). Sınırları zorlandığında sapkın davranışa yatkındırlar. Son tip ise topluma yararlı tiplerdir. Adler'e göre bu sağlıklı insandır. Hem iç enerjisi hem de sosyal ilgisi yüksektir. Yararlı tipler sorunların çözümü için mücadele verir ve çözüm sürecinde başkalarının yararlarını da gözetirler (Jarvis and Russel, 2002; 92). Tüm kişiliklerin biricik olduğunu düşünen Adler, kişilik tiplerinin sadece kullanışlı kurgular olduğunu mutlak bir gerçekliği ifade etmediğini düşünür (Fogiel, 2003; 466).

Adler psikolojide ahlak problemlerini ve insan davranışına etkilerini konu edinmiş böylelikle kişiliğe ilişkin, döneminin biyolojik ve cinsel eksenli açıklama tarzının dışına çıkmıştır. Önemi daha sonraları anlaşılacak olan bu yaklaşım, psikolojinin bir sosyal bilim haline gelmesinde önemli bir paya sahiptir.¹⁸

Adler'in kuramının psikoloji disiplini içerisinde ifade ettiği anlamı Freud'un kuramıyla karşılaştırarak özetlemek mümkündür. Freud bireyin davranışlarını güdüleyen etkeni cinsellik olarak tanımlarken, Adler toplumsal etkilerin ve en önemlisi üstün olma duygusunun altını çizer. Freud insana yönelik karamsar bir tutum takınırken Adler varoluşçu bir tarzda oldukça iyimser bir çerçeveye sahiptir. Freud insanın kendi kişiliğini belirlemede çok az etkisi olduğunu düşünürken, Adler insanın sergilediği kişiliği üzerinde belirleyici ve karar verici olduğunu düşünür. Freud davranışlara en fazla geçmiş yaşantıların etki ettiğini düşünürken, Adler geleceğe yönelik beklentilerin daha fazla önemli olduğunu düşünür. Son olarak Freud davranışlarda bilincinin etkisini vurgularken, Adler insanın yaptığı her şeyi bilinçli yani sonuçlarını bilerek yaptığını düşünür.

Alfred Adler'in Kişilik Kuramının Demokrasi Düşüncesi Açısından Önemi: Bir Demokrat Kişilik Örneği Olarak Yararlı Tip

Adler'in kişilik kuramı çerçevesinde varılan genel yargı onun kişilik ve politika arasındaki bağı "aşağılık kompleksi" kavramı üzerinden kurduğudur. Konuya yönelik yapılan çalışmalarda, politik eylemin kökeninde kişiliğimizin derinliklerinde yatan güç istencinin olduğu ve bu nedenle insanın kendi benliğinde varolan eksikliğin politik iktidarı talep ederek üstesinden gelmeye çalıştığı ileri sürülmüştür.

¹⁸ 19. yüzyılın sonunda insanların kendi iyiliklerini düşünme ve başkalarının da kendi iyiliklerini düşünme yönünde cesaretlendirilmesine yönelik evrensel bir güdüye sahip olduklarına ilişkin bir fikir birliği olmuştur. Bu düşünce psikolojideki en sistematik karşılığını Adler ve takipçilerinde bulmuştur. Ayrıntılar için bkz. Heinz Ludwig Ansbacher, a.g.m., s. 7.

Elbette ki Adler'e yönelik bu okuma onun kişilik kuramının politikaya yansımaları açısından bir doğruluk değeri taşır. Ne var ki bu tip bir okumanın bir yandan Adler'in hayata bakış açısını ve diğer yandan kuramının bütününe dikkate alan bir okuma olması gerekliliği de vardır. Bütünlüklü bakıldığında, psikoloji derneğinin yönetim yapısına ilişkin tavrı, verdiği sayısız konferansla psikolojik bilginin demokratize edilmesine yönelik yaptıkları ve nihayet kuramında kişiliği toplumsal bir inşa süreci olarak değerlendirerek, "yararlı tip"i kamusal benliği ve öğrenme yeteneği yüksek bir tipoloji olarak öne çıkarması Adler'in politikayla ilgisinin otoriterlik üzerinden değil tam aksine daha çok demokratik politika üzerinden kurulabileceğini göstermektedir.

Demokrasiye ilişkin en realist tespitlerden birinin politik bilimci G. Sartori tarafından yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Sartori demokrasinin ideal ile gerçek, teori ile pratik arasında bir yerde durduğunu söyler (Sartori, 1996; s. 63-90). Buna göre veri bir yerdeki demokrasi ideal demokrasi ile eldeki pratik arasında yapılan değerlendirmenin sonucu olacaktır. R. Dahl'in yürürlükteki demokrasiler için kullandığı "poliarşi" kavramı bu açıdan anlamlıdır. Bu tespitler asıl üzerinde durulması gereken kavramın demokratikleşme olduğuna işaret eder gibidir. Tam, ideal bir demokrasi olamayacağına ve onsuz da elimizde olanı değerlendiremeyeceğimize göre demokratikleşme, demokrasi yönünde somut çabaya işaret ettiği için anlamlıdır.

Bugüne kadar demokratikleşmenin ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve hukuki şartları üzerinde durulmuştur. İyi işleyen piyasa ekonomisi ve yüksek refah ekonomik, çoğulcu ve hoşgörülü bir toplumsal yapı kültürel, politik yaşamın katılımcı ve rekabetçi bir yapıda olması politik, ve nihayet kuvvetler ayrılığı ile özgürlük ve eşitliklere ilişkin anayasal güvence hukuki anlamda demokrasinin olması gereken koşulları olarak vurgulanmıştır. Bu koşullara çoğu kez unutilan ya da üzerinde pek durulmayan psikolojik koşulu yani "demokrat kişiliği" de eklemek gerekir, zira tüm koşullar gerçekleşse de demokrasilerin son tahlildeki taşıyıcıları politik aktör olarak (seçmen ya da karar verici) kişilerin demokrasiyi her koşulda arayan ve üreten tavırlarıdır.

Yine Sartori'ye referansla düşünürsek, elimizdeki demokrasiler, kitlesel yaşam gereği, halkın çoğunluğunun hakemliğinde elit grupları arasında gerçekleşen yarışın tanımladığı temsili diğer bir ifadeyle lider demokrasileridir (Sartori, 1996; s. 143-187). Şüphesiz ki bu durum demokrasinin üretilmesinde ve gelişiminde bireysel düzeyde gösterilmesi gereken inisiyatif ve hassasiyetin altını çizmektedir. Bunun anlamı demokrasilerin belki de sanıldığından çok daha fazla bir biçimde liderlerin ve diğer çeşitli düzeylerdeki karar vericilerin demokratik karakterine ihtiyaç duyduğudur. Demokrat, politikayı ortak yaşamın eşitlik ve özgürlük

değerleri etrafında geliştirilmesine duyarlı bir sorun çözme alanı olarak kavrayan kişidir.

Gerek politik felsefede ve gerekse de politik psikolojide kişiliğin politikadaki etkisi daha çok “otoriteryen kişilik” konusu üzerinden ele alınmıştır. Bunda 20. y.y. da faşist ve otoriteryen rejimlerin yükselişi ve bu rejimlerle kişilikleri bütünleşmiş liderin etkisi büyüktür. Adorno ve Horkheimer başta olmak üzere Frankfurt Okulu ve Hannah Arendt bu konuda öne çıkan isimler olmuştur.

Otoriteryen kişiliğe karşın demokrat kişilik politik teoride sıkça durulan bir konu olmamıştır. Bunun için iki sebep ileri sürülebilir. İlki Bismarc, Hitler, Stalin, Napoleon gibi liderlerin dünya politikasında yarattığı travmatik etkidir. İkinci sebep ise belirtildiği üzere, klasik demokrasi teorisinin kişiliği dışta bırakan yada göz ardı eden yaklaşımıdır. Özellikle katılcı demokrasi teorisiyle birlikte kişilik, demokratik koşulların önemli bir etkeni olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. C. B. Macpherson ve Carole Pateman'dan önce Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill, John Dewey ve sosyalist Robert Owen demokrat kişiliği vurgulayan önemli isimler olmuştur.

Demokrasi sadece politik değil ekonomik ve sosyal alanlarda da katılımı esas alan ve daha geniş bir çerçevede bireylerin eşitlik içerisinde kendi potansiyellerini özgürce gerçekleştirebilmelerini ifade eden bir sistemin adıdır. Bu sisteme hayat vererek ona süreklilik kazandıracak demokrat kişiliğin işlevi şu sorulara verilecek yanıtlar etrafında belirlenebilir (Gould, 1988; s. 284).

-Bireylerin hangi kişilik özellikleri politik katılıma ve kolektif karar almaya yönelik sorumluluk duygusuna yol açmaktadır?

-Hoşgörülü olmak, diyergam olmak ve adalet duygusuna sahip olmak demokrasinin işlerliği açısından bir gereklilik midir?

Sorular çerçevesinde demokrat kişiliğin temel özelliklerini; müteakabiliyet esasına inanmak, yanılabilirlik, deneyci bir zihniyet sahibi olmak, eleştirel olmak, esnek ve açık fikirli olmak, uzlaşmacı olmak, hoşgörülü olmak, güven ve sorumluluk duymak, şeklinde özetlemek mümkündür (Gould, 1988; s. 285-305).

Bu değerler Adler'in psikoterapisinin içeriğini oluşturur. Terapinin amacı bireye demokratik karakter kazandırmaktır. Terapide vurgulanan sosyal eşitlik, karşılıklı saygı, işbirliği, sorumluluk ve katkı demokratik karakteri inşa etmeye dönük değerlerden bazılarıdır. Adler'in psikolojisi demokrasinin bir hayat tarzı olduğunu ve tam da bu nedenle yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirilebileceğinin altını çizer.

Adler'e göre politik eylemin temel sebebi saygı görme ihtiyacıdır. İnsanların sosyal eylemlerini yönlendirme konusunda temel bir role sahip

olan bu motif hayat tarzlarını düzenlerken aynı zamanda onları tanınma, saygı görme ve toplum tarafından kabul edilme konularında teşvik eder.¹⁹ Adler'e göre "İnsan olmak, kendini yetersiz hissetmek ve üstün bir pozisyonu ele geçirmek üzere çaba harcamak demektir." (Alfred Adler, 2006: s. 17). Bireysel düzeyde politiğin sınırlarını çizen saygı görme ihtiyacı Hegelyen anlamda kabul görme duygusuyla paralellik taşır. Bu çerçevede politika çıkarların gerçekleştirildiği ve bireyin bir özne olarak kendisini inşa ettiği bir alan olmasının yanı sıra bunların gerçekleşeceği toplumsal ilişki ve yaşam biçimini üreten bir alan olma özelliğini de içerir.

Adler'in bireysel psikolojisi demokratik karakterin gelişimini sağlayacak ve anti demokratik eğilimleri düzeltecek bir dizi pedagojik ve tedavi edici araç sunar. (Muller, 2003; s.125). Hiç kuşkusuz bu araçların başında bireyin toplumsallaşmasını temel alan bir hayat tarzı inşa etmesi gelir. Böylelikle Adler, bireye hem kendi hem de toplum yaşamı için sağlıklı bir hayat tarzının üretilmesi adına demokratik açıdan ahlaki bir sorumluluk yükler.

Bu sorumluluğun üstesinden gelebilecek kişi ise hiç şüphesiz kamusal benliğe sahip olacaktır. Adler'in benliğe ilişkin bu kavrayışı hayata ilişkin Freud'tan farklı olan söyleminden de anlaşılabilir. Freud hastalarına : "kaçınılmaz engelleri kabul edin, onlar içerisinde güdüleriniz için yeşil bir ışık olacaktır" derken Adler : "Hayatın mantığına bakın, sizden işbirliği yapmanızı istiyor" der. Böylelikle Freud politik olarak aristokratik bir bireyciliğe yönelirken, Adler seçimini kamusal yada toplumsal insandan yana yapar (Furtmüller, 1964: 369).

İşbirliği ekseninde kurulan toplumsal yaşamla uyum içerisinde inşa olan benliğin yansıması olan demokrat kişilik, Adler psikolojisindeki karşılığını kişilik tipolojilerinden "yararlı tip"de bulur. Toplumsal ilgisi yüksek olan "yararlı tip", normal sağlıklı bir insan olarak sadece kendi sorunlarına değil aynı zamanda toplumsal sorunların çözümüne de duyarlı ve bu yönde işbirliği içerisinde çaba harcayan bir özelliğe sahiptir.

Kişiliğin toplumsal yaşam içerisinde toplumla birlikte geliştiğini düşünen Adler yararlı tipi sorunlardan kaçmayan, onlarla başkalarının yararını da gözeten biçimde mücadele eden bir tip olarak tanımlar. İnsanın evrimsel gelişmesinin bir sonucu olan yararlı tip, politikayı özel değil kamusal yararın üretildiği bir alan olarak kavrar.

¹⁹ Adler'in konuya ilişkin düşünceleri için bkz. Heinz and Rowena Ansbacher, The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings, Harper Torch Boks, New York, 1962.

Adler toplumsal açıdan yararlı tipi normal kişilik olarak kabul eder. Normal bir kişilik olarak yararlı tip, eylemlerini toplumsal duyarlılıklar yönlendirdiğinden sorunların üstesinden gelmek için işbirliğine hazır bir kişiliği ifade eder. Nitekim toplumdan önce kendi ailelerine yönelik davranışları manipulasyon veya stratejiye değil saygı, sevgi ve arkadaşlığa dayanır.

Yararlı tip, politikayı ötekine ve topluma karşı duyarlılıkların şekil verdiği bir alan olarak işlevsel kılar. Bunun en temel sebebi kendisinin ve gelecek nesillerin kişiliklerinin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesini işbirliğine dayalı toplum yapısının sonucu olarak değerlendirmesidir. Hiç kuşkusuz böyle bir politik kültürün şekilleneceği toplum demokratik bir toplumdur. Nitekim Freud'un düşüncesiyle bir karşılaştırma yapıldığında Adler'in demokratik değerlerden yana olan tavrı daha net görülebilir. Demokrasi, eşitlik, karşılıklılık ve işbirliği gibi kavramlar Freud'da asla tartışılmazken, Adler, özgür bir biçimde, bu kavramları ya ahlaken arzu edilir kavramlar yada zihinsel olarak sağlıklı insan ilişkilerini işaret eden kavramlar olarak yorumlar. (Ansbacher, 1964; s. 7).

Bir demokrat olarak Adler kitle insanının koşullarını geliştirmek ister. Ona göre hayat, ancak ve ancak giderek daha fazla ideale yaklaşan "toplumsal yaşamın zorunluluklarıyla" uyumlu oldukça değerlidir (Ganz, 2001; s. 179). Bu süreçte bireyin kendi kişisel gelişimini sağlaması, ya topluma karşı yükümlülüklerini yerine getirmesiyle yada en azından bu yönde sorumluluk duymasıyla tamamlanabilecektir. Adler'in "toplum duygusu" (feeling of community) kavramıyla işaret ettiği bu durum onun aynı zamanda onun demokratik yaşama ilişkin vizyonunu temsil eder.

Adler, toplumu herkesin bireysel olarak kendi gelişimini gerçekleştirdiği ve bu nedenle eylemlerinde topluma karşı etik bir sorumlulukla hareket ettiği demokratik bir birliktelik olarak kavrar. Onun bu kavrayışı hristiyanlığın sevgiye dayalı homojen toplumundan farklı bir yerde durur (Ganz, 2001; s.191).

Sonuç olarak Adler'in demokratik bir ethosun psikolojik temelini ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kanıtı besleyen en önemli etken ise özellikle Amerika'da derin etkiler bırakan derinlik psikolojisinin- ki Adler ile birlikte A. Maslow, H. D. Lasswell, A. Inkeles, R. E. Lane ve K. Mannheim gibi isimler de bu ekole dahildir- ikinci dünya savaşına sebep olan otoriteryenizme bir entelektüel tepki olarak ortaya çıkmasıdır. Demokrasiyi sağlıklı olma haliyle özdeşleştiren bu isimler demokrat kişiliğin ve karakterin psikolojik değer ve davranışlarla ilişkisini belirlemeye çalışmışlardır (Gesine Schwan, 2001; s. 152).

Hayatı problem çözme süreci olarak gören ve bundaki başarıyı toplumsal işbirliği duygusunun gelişmişliğine bağlayan Adler'in bu

düşüncesi, sorunlara yönelik bireyin bizatihi katılımını ve etkinliğini esas alan demokrasi için ontolojik ve epistemolojik açıdan önemli bir temel oluşturur. Demokrasi tartışmalarının en nihayetinde demokrat kişilik üzerinde yoğunlaştığı dikkate alındığında Adler'in sağladığı psikolojik temelin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç

Demokrasi teorisi içerisinde genel olarak demokrasinin sosyo-politik, kültürel, ekonomik ve hukuksal koşulları üzerinde durulmuştur. Ne var ki bunlar arasında uzun süre ihmal edilen ancak önemini her zaman hissettiren bir diğer koşul da “demokrat birey”dir. Demokrasiye ilişkin tüm şartlar yerine gelmiş olsa da demokrasinin onu talep eden yani katılan ve onu demokratik karar ve davranışlarıyla yeniden üreten demokrat kişiliğe duyduğu ihtiyaç demokratik düşüncenin yönünü kişilik konusuna çevirmiştir. Bu yönelişte psikolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı ve bunun kişiliğe yönelik elde edilen bilgi birikiminde sağladığı artışın etkisi büyük olmuştur. Nitekim kişilik-politika-demokrasi arasındaki ilişkiselliğe yönelik artan ilgi yirminci yüzyılın ikinci yarısında politik psikoloji gibi daha spesifik bir disiplinin ortaya çıkış sebebi olmuştur.

Bu yeni disiplinin teorik temellerini ise hiç şüphesiz psikolojideki kişilik kuramları oluşturmuştur. Politikanın psikolojik kökenlerine dair önemli ipuçları sunan bu kuramlardan biri de Alfred Adler'e aittir. Hayatı işbirliği içerisinde problemlerin çözüm süreci, sağlıklı kişiliği de bu sürece başarılı bir toplumsallaşmayla dahil olma yeteneği olarak gören Adler, demokratik politika ve demokratik toplumsal yaşamın psikolojik temellerine yönelik önemli bir bakış açısı sağlar.

Bunun yanı sıra kişilik tiplerinden “yararlı tip” demokrasinin öznesi olan “demokrat kişiliğe iyi bir örnek teşkil eder. Sorunları toplumla işbirliği içinde onun yararına çözmeye yönelen yararlı tip tam da demokrasinin esasına uygun olarak politikayı kamusal yarara dönük etik bir edim olarak işlevsel kılar. Nitekim Adler'e göre “ortak yaşam için yetiştirilen kimse... insanlıkla ilgili bütün sorunlara karşı ilgi duyabilir. Düşüncelerini ve davranışlarını insanlığın iyiliği için ayarlar.” (Adler, 2002; s. 40).

Alfred Adler'in kişilik kuramının demokratik tahayyüle en önemli etkisi, demokrat kişiliğin psiko-politik temellerini ortaya koyması ve böylelikle demokrasiyi bireylerin katılımı ekseninde yeniden değerlendirme fırsatı sunmasıdır.

Kaynaklar

- Adler, A. (1964). *The Structure and Prevention of Delinquency*, Heinz L. and Rowena R. Ansbacher, (der.). *Superiority and social interest: a collection of later writings*. Norwich: Fletcher&Son Ltd.
- Adler, A. (2001). *The Pattern of Life*, Walter Béran Wolfe (Ed.). Alfred Adler: *The Pattern of Life*, London, Routledge.
- Adler, A. (2006). *The general system of individual psychology: overview and summary of classical Adlerian theory & current practice*. Henry Stein (der.), *The collected clinical works of Alfred Adler*, (Vol. 12.). Bellingham: Alfred Adler Institute.
- Adler, A. (2002). *Bireysel Psikoloji*, (çev: Halis Özgü), İstanbul: Hayat.
- Adler, A. (2002). *İnsanı Tanıma Sanatı*, İstanbul: Say Yayınları.
- Ansbacher, H. L. (1964). *The Increasing Recognition of Adler*. Heinz Ludwig Ansbacher and Rowena R. Ansbacher (der.). *Superiority and Social Interest: A Collection of Later Writings*. Norwich: Fletcher & Son Ltd.
- Bottome, P. (1957). *Alfred Adler: A Portrait from Life*. New York: The Vanguard Press.
- Deutsch, M. and Kinnvall, C. (2002), “What Is Political Psychology”, Kristen Renwick Monroe (Ed). *Political Psychology, USA*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Fogiel, M. (2003). *The Psychology Problem Solver*. New Jersey: Research & Education Assoc.
- Furtmüller, C. (1964). *Alfred Adler: A Biographical Essay*. Heinz Ludwig Ansbacher, Rowena R. Ansbacher (der.). *Superiority and social interest: a collection of later writings*. Norwich: Fletcher&Son Ltd.
- Ganz, M. (2001). *The Psychology of Alfred Adler and the Development of the Child*. (trans: Philip Mairet). London: Routledge.
- Gould, C. (1988). *Rethinking Democracy: Freedom and Social Cooperation in Politics, economy*, New York: Cambridge University Press.
- Inkeles, A. (1961). *National Character: A Psycho-Social Perspective*. Homewood: Dorsey Press.
- Jarvis, M. and Russel, J. (2002). *Key Ideas in Psychology*. Cheltenham: Nelson Thornes.
- Lasswell, H. D. (1951). *Democratic Character*. Harold D. Lasswell (der.) *The Political Writings of Harold D. Lasswell*. Glencoe: The Free Press.

- Lasswell, H. D. (2009). *Power and Personality*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Lane, R. (1962). *Political Ideology*. New York: The Free Press.
- Mosak, H. and Maniacci, M. (1999). *A Primer of Adlerian Psychology: The Analytic-Behavioral-Cognitive Psychology of Alfred Adler*. London: Routledge.
- Muller, A. (2003). *The Collected Works of Alexander Muller*. Vol. 1. Bellingham: Alfred Adler Institute.
- Nozick, R. (2001). *Invariances: The Structure of the Objective World*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (çev: Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Schwan, G. (2001). *Politics and Guilt: The Destructive Power of Silence*. (trans: Thomas Dunlap). USA: University of Nebraska Press.
- Schultz, D. P. and Schultz, S. E. (2002). *Theories of Personality*. Belmont: Thomson.
- Tocqueville, A. (1932). *Democracy in America*, vol 1, (trans: Henry Reeve), New York: Scatcherd and Adams.
- Ward, D. (2002). "Political Psychology: Origins and Development", Kristen Renwick Monroe (Ed). *Political Psychology*, USA, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ **SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)ın soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Süreli yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.